

ПОСІБНИК

Посібник
з європейського права
з питань доступу
до правосуддя

© Агенція Європейського Союзу з основних прав і Рада Європи, 2016 рік.

Роботу над матеріалом для цього посібника завершено у січні 2016 року.

Перекладено на українську мову у 2020 році.

Оновлені версії в майбутньому можна буде знайти на веб-сайті Агенції Європейського Союзу з основних прав (FRA) за адресою fra.europa.eu та на веб-сайті Європейського суду з прав людини в розділі «Case-law» (Судова практика) за адресою echr.coe.int.

Відтворення тексту дозволене за умови зазначення джерела.

Джерело фотознімків (на обкладинці та на сторінках): © iStockphoto

Більш детальну інформацію про Європейський Союз можна знайти в мережі інтернет за адресою: <http://europa.eu/>

Люксембург: Офіс публікацій Європейського Союзу, 2016

PE: ISBN 978-92-871-9777-1

FRA – друк: ISBN 978-92-9461-249-6 doi:10.2811/99985 TK-04-15-997-UK-C

FRA – веб: ISBN 978-92-9461-250-2 doi:10.2811/936134 TK-04-15-997-UK-N

Надруковано в Люксембургу

Надруковано на папері, переробленому з використанням процесу без хлору (PCF)

Цей посібник підготовлено англійською мовою. Рада Європи (PE) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) не несуть відповідальності за якість перекладів іншими мовами. Погляди, викладені в цьому посібнику, не створюють зобов'язання для PE та ЄСПЛ. Посібник містить посилання на низку коментарів і довідників. PE та ЄСПЛ не несуть відповідальності за їхній зміст, а їхнє включення до цього переліку не є жодною формою схвалення цих публікацій. Інші публікації є зазначені в переліку на інтернет-сторінках бібліотеки ЄСПЛ за адресою echr.coe.int.

Цей посібник перекладено на українську мову та надруковано за сприяння проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні».

Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя

Передмова

Цей посібник з питань доступу до правосуддя у Європі підготовлено Агенцією Європейського Союзу з основних прав (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA) і Радою Європи спільно з Секретаріатом Європейського суду з прав людини. Це п'ятий із серії посібників з європейського права, які спільно підготовлені нашими організаціями. Темі попередніх посібників включали антидискримінаційне європейське право, європейське право з питань притулку, кордонів та імміграції, європейське право у сфері захисту персональних даних і європейське право щодо прав дитини.

Враховуючи позитивні відгуки щодо попередніх посібників, ми вирішили продовжити співпрацю з іншої надзвичайно актуальної теми – доступ до правосуддя. Доступ до правосуддя не є виключно автономним правом, але засобом, який надає і розширює можливості втілення в життя інших прав.

Цей посібник узагальнює основні європейські правові принципи у сфері доступу до правосуддя. Він спрямований на підвищення обізнаності та покращення рівня знань щодо відповідних правових стандартів, визначених Європейським Союзом (ЄС) та Радою Європи, зокрема через практику Суду справедливості Європейського Союзу (СЄС) і Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Цей посібник складено як практичне керівництво для суддів, прокурорів і правників, які залучені до судових проваджень у ЄС і державах-членах Ради Європи. Посібник також буде корисним громадським організаціям та іншим органам, які допомагають потерпілим отримати доступ до правосуддя.

Ми хотіли б подякувати Центру з прав людини Школи права Ноттінгемського університету (Сполучене Королівство) за його внесок. Ми також вдячні Європейській комісії з ефективності правосуддя Ради Європи (European Commission for the Efficiency of Justice of the Council of Europe, CEPEJ) за її участь на ранніх етапах підготовки цього посібника та Генеральному директорату з питань юстиції Європейської Комісії за його внесок під час написання посібника. Зрештою, ми хотіли б висловити свою подяку судді СЄС Марії Бергер за її цінні відгуки під час підготовки остаточної версії публікації.

Філіп Буайя

Генеральний директор
Генерального директорату з прав людини
та верховенства права Ради Європи

Майкл О'Флаєрти

Директор Агенції
Європейського Союзу
з основних прав

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	3
ГІДНИЙ УВАГИ ДОСВІД	9
СКРОЧЕННЯ Й АБРЕВІАТУРИ	10
ЯК КОРИСТУВАТИСЯ ЦИМ ПОСІБНИКОМ.....	11
1 ЦО ОЗНАЧАЄ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ?.....	15
2 СПРАВЕДЛИВИЙ І ПУБЛІЧНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ НЕЗАЛЕЖНИМ І БЕЗСТОРОННІМ СУДОМ ТА ІНШИМИ ОРГАНАМИ.....	23
2.1. Доступ до правосуддя через суди.....	25
Ключові моменти	25
2.1.1. Право на доступ до суду.....	26
2.1.2. Визначення терміна «суд»	31
2.2. Незалежність і безсторонність судів.....	35
Ключові моменти	35
2.3. Що таке справедливий і публічний розгляд справи?	41
Ключові моменти	41
2.3.1. Справедливий розгляд справи.....	42
2.3.2. Публічний розгляд справи.....	47
2.4. Інші шляхи забезпечення правосуддя.....	49
Ключові моменти	49
2.4.1. Позасудові органи.....	50
2.4.2. Альтернативне вирішення спорів	52
3 ПРАВОВА ДОПОМОГА.....	57
3.1. Правова допомога в некримінальному провадженні.....	59
Ключові моменти	59
3.1.1. Сфера застосування	59
3.1.2. Фінансовий та субстантивний тести	64
3.2. Правова допомога у кримінальному провадженні	67
Ключові моменти	67
3.2.1. Сфера застосування	67

3.2.2.	Перевірка фінансових засобів.....	69
3.2.3.	Перевірка на предмет інтересів правосуддя.....	70
4	ПРАВО НА ЮРИДИЧНУ КОНСУЛЬТАЦІЮ, ЗАХИСТ І ПРЕДСТАВНИЦТВО	73
4.1.	Право на юридичну консультацію, захист і представництво в некримінальному провадженні	75
	Ключові моменти	75
4.1.1.	Сфера застосування	75
4.1.2.	Практична й ефективна юридична допомога	77
4.2.	Право на юридичну консультацію, захист і представництво у кримінальному провадженні	78
	Ключові моменти	78
4.2.1.	Сфера застосування	79
4.2.2.	Якість юридичної допомоги	84
4.2.3.	Юридична допомога за власним вибором	86
4.2.4.	Достатній час і можливості для підготовки свого захисту	87
4.2.5.	Відмова	88
4.3.	Право представляти себе особисто	90
	Ключові моменти	90
5	ПРАВО НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ	93
5.1.	Що таке ефективний засіб правового захисту?	95
	Ключові моменти	95
5.1.1.	Вимоги субстантивного і процедурного характеру до ефективного засобу правового захисту	96
5.1.2.	Інституційні вимоги до ефективного засобу правового захисту.....	102
5.2.	Приклади засобів правового захисту	104
	Ключові моменти	105
5.2.1.	Компенсація	105
5.2.2.	Виконання зобов'язань	110
5.2.3.	Судові ухвали	111

6	ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ	115
6.1.	Легітимна мета і пропорційність	118
	Ключові моменти	118
6.2.	Приклади обмежень до винесення остаточного рішення	121
	Ключові моменти	121
	6.2.1. Судові збори.....	122
	6.2.2. Надмірний формалізм.....	124
	6.2.3. Перешкоди, пов'язані з доказуванням.....	127
	6.2.4. Строки давності	130
	6.2.5. Імунітети.....	131
6.3.	Затримка виконання остаточних судових рішень	133
	Ключові моменти	133
7	ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: ТРИВАЛІСТЬ ПРОВАДЖЕННЯ	137
7.1.	Визначення тривалості провадження.....	139
	Ключові моменти	139
	7.1.1. Визначення тривалості некримінальних проваджень.....	141
	7.1.2. Визначення тривалості кримінальних проваджень	142
7.2.	Критерії визначення розумного строку провадження	144
	Ключові моменти	144
	7.2.1. Складність справи	146
	7.2.2. Поведінка заявника	147
	7.2.3. Поведінка національних органів влади.....	148
	7.2.4. Важливість справи для заявника.....	150
7.3.	Засоби правового захисту від надмірної тривалості провадження	152
8	ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ ПРАВА	155
8.1.	Особи з інвалідністю	158
	Ключові моменти	158
	8.1.1. Доступ до правосуддя.....	160
	8.1.2. Правоздатність і дієздатність.....	163
8.2.	Потерпілі від злочину	164
	Ключові моменти	164

8.3. Ув'язнені особи та особи, що тримаються під вартою	171
Ключові моменти	171
8.3.1. Доступ до суду та захисника	173
8.3.2. Право оскаржити позбавлення свободи	174
8.3.3. Компенсація за незаконне затримання	180
8.4. Екологічне право.....	180
Ключові моменти	180
8.5. Електронне правосуддя	186
Ключові моменти	186
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	191
СУДОВА ПРАКТИКА.....	203
ПОКАЖЧИК	211

Гідний уваги досвід

Забезпечення справедливого розгляду справи шляхом спільного слухання.....	42
Покращення доступу до правосуддя у справах щодо дискримінації.....	51
Використання медіації у вирішенні сімейних спорів.....	52
Надання правової допомоги вразливим групам населення.....	60
Надання правової допомоги онлайн для забезпечення доступу до правосуддя.....	66
Пропозиція різноманітних форм юридичних консультацій.....	75
Допомога сторонам, які представляють себе особисто.....	91
Зменшення витрат і спрощення процедур.....	124
Сприяння доступу до правосуддя шляхом зменшення надмірного формалізму.....	126
Ефективне виконання судових рішень.....	136
Прискорення розгляду сімейних спорів.....	139
Зменшення тривалості провадження шляхом врахування думок користувачів послуг суду.....	150
Прискорення провадження.....	151
Підтримка поліції в наданні допомоги людям з інвалідністю.....	160
Підтримка потерпілих з порушеннями навичок до навчання.....	168
Сприяння доступу до правосуддя для ув'язнених з порушеннями навичок до навчання.....	173
Сприяння екологічній демократії на практиці.....	183
Візуалізація призначення покарання: онлайн-засіб для полегшення доступу до правосуддя.....	189

Скорочення й аббревіатури

ABC	Альтернативне вирішення спорів
ГО	Громадська організація
ДВД	Директива щодо впливу на довкілля
ДЄС	Договір про Європейський Союз
ДФЄС	Договір про функціонування Європейського Союзу
ЄВЛ	Європейський виконавчий лист
ЕКПЛ (ECHR)	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ (ECtHR)	Європейський суд з прав людини
ЄСт	Європейське Співтовариство
ЗДПЛ	Загальна декларація прав людини
КПОІ	Конвенція про права осіб з інвалідністю
КРЕС	Консультативна рада європейських суддів
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські та політичні права
НПО	Національна правозахисна організація
ОВС	Онлайнове вирішення спорів
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РЕ	Рада Європи
СДРЕ	Серія договорів Ради Європи
СЕС	Суд Європейського Союзу (до грудня 2009 р. – Європейський суд справедливості, ЄСС)
СЕРЕЈ	Європейська комісія з ефективності правосуддя
e-CODEX	Електронне правосуддя через обмін даними онлайн
e-SENS	Портал Electronic Simple European Networked Services
FRA	Агенція Європейського Союзу з основних прав

Як користуватися цим посібником

Посібник пропонує загальний огляд основних аспектів доступу до правосуддя у Європі з чіткими посиланнями на відповідні права, передбачені Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ) Ради Європи, як їх тлумачить Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), а також на Хартію основних прав Європейського Союзу, як її тлумачить Суд справедливості Європейського Союзу (СЄС).

Доступ до правосуддя не є виключно автономним правом, воно також наділяє осіб можливостями забезпечувати дотримання інших прав. Цей посібник охоплює широку сферу застосування, включаючи кримінальне та цивільне право. Наявні посібники FRA-ЄСПЛ з питань європейського права щодо притулку, кордонів та імміграції, а також прав дитини містять аналіз доступу до правосуддя шукачів притулку та дітей; тому ці аспекти не розглядаються в цьому посібнику.

Посібник підготовлено з метою надання допомоги правникам-практикам, які не спеціалізуються на питаннях доступу до правосуддя, як вступ до основних питань щодо цієї теми. Він призначений для адвокатів, суддів та інших правників-практиків, а також для тих, хто працює з організаціями, які займаються питаннями відправлення правосуддя та доступу до нього, включаючи громадські організації (ГО), які беруть участь у судових процесах. Посібник також можна використовувати для досліджень у сфері права або в адвокаційних цілях. Його розроблено так, щоб дозволити практикам звертатися безпосередньо до конкретних розділів чи тем за потреби; читати посібник повністю необхідності немає. У **Розділі «Додаткова література»** наводиться перелік спеціалізованих матеріалів, які можуть представляти інтерес для тих, хто шукатиме додаткову інформацію з окремого питання.

Відповідні сфери права Ради Європи (РЄ) та права Європейського Союзу (ЄС) представлено в розрізі кожної теми. Водночас права щодо доступу до правосуддя, передбачені в ЄКПЛ і Хартії основних прав ЄС, багато в чому перетинаються. Хартія прямо визнає, що якщо права в Хартії відповідають правам у ЄКПЛ, вони повинні розглядатися як такі, що мають однаковий обсяг та зміст. Таким чином, значна частина судової практики ЄСПЛ може вважатися актуальною при розгляді обсягу прав Хартії та їх застосування. Право ЄС має вважатися узгодженим із судовою практикою ЄСПЛ, якщо чітко не зазначено інше. Судова практика СЄС згадується там, де наявне відповідне право, яке надає альтернативні джерела доступу до правосуддя та, що ще важли-

віше, демонструє, як паралельно діють два правових порядки. Багато з наведених рішень СЄС було ухвалено в ході процедури попереднього рішення, що ініціюється національними судами з метою отримання тлумачення СЄС відповідних положень права ЄС для вирішення спору, який розглядається на національному рівні. Згідно з процедурою попереднього рішення роль СЄС полягає в тому, щоб надати тлумачення права ЄС або ухвалити рішення щодо його чинності. Таким чином, завдання національного суду полягає в тому, щоб застосовувати це право відповідно до тлумачень СЄС у фактичній ситуації, яка розглядається в основному національному провадженні. Щоб уникнути плутанини, у цьому посібнику посилання на Європейський Суд справедливості (ЄСС) вказують на Суд справедливості Європейського Союзу (СЄС), навіть коли йдеться про рішення, прийняті до грудня 2009 р.

У таблицях на початку кожної глави окреслено питання, які в цій главі розглядаються. У таблиці також показано правові положення, які застосовуються, та перелік відповідної судової практики СЄС і ЄСПЛ. Це має допомогти користувачам швидко знаходити основну інформацію, що стосується їхньої ситуації. Правники-практики, діяльність яких пов'язана лише з правом РЄ, можуть обмежитися розглядом матеріалів, пов'язаних із РЄ, тоді як ті, хто працює в державах-членах ЄС, мають працювати з обома колонками, оскільки для цих держав зобов'язуючими є обидва правових порядки.

Крім того, на початку кожного розділу подаються його основні тези, що забезпечує швидкий і доступний перегляд тексту.

Ключові акти права РЄ представлено у вставках, де висвітлюються окремі справи ЄСПЛ, а також у посиланнях в основному тексті. Ці справи є останніми прикладами того, як ЄСПЛ застосовує принципи, що він напрацював у своїй багаточисленній практиці. Там, де це доречно, також наведено посилання на рекомендації та доповіді РЄ, хоча вони не містять юридично зобов'язуючих положень.

Право ЄС представлено як у вставках, що висвітлюють справи СЄС, так і посиланнями на відповідне первинне право ЄС та законодавчі акти, такі як директиви та регламенти, в основному тексті. Аналогічно було відібрано справи СЄС для ілюстрації останньої практики застосування права. У виносках правникам-практикам надаються посилання на інші приклади. Крім того, наводяться посилання на юридично незобов'язальні акти ЄС, коли це стосується основних питань, що висвітлюються.

Хоча увага в посібнику зосереджена на правових положеннях, у ньому висвітлюється й краща практика РЄ та держав-членів ЄС. Системи правосуддя

в цих державах можуть значно відрізнятись, але ця практика включає ініціативи, які можуть сприяти забезпеченню доступу до правосуддя в короткостроковій та довгостроковій перспективах. Адекватність та ефективність таких ініціатив часто потребують подальшої перевірки, а для повного розуміння їх цінності необхідне подальше вивчення відповідних національних джерел.

У посібнику зосереджено увагу на питаннях кримінального та цивільного права. Хоча адміністративне право розглядається у прив'язці до екологічного права (див. [Главу 8](#)), у цілому це питання виходить за межі посібника. У посібнику описується застосування норм права на національному рівні, тому питання подання заяв до ЄСПЛ і ЄС та їх прийнятності не розглядаються, крім випадків, коли це сприяє розумінню прав. Аналогічним чином, посилаючись на міжнародні документи та судову практику, а також національну судову практику наводяться лише в тому випадку, коли вони допомагають зрозуміти думку, яка обґрунтовується.

Посібник починається з короткого опису юридичного значення «доступу до правосуддя» та ролі двох правових систем, встановлених правом РЄ та правом ЄС ([Глава 1](#)). Він містить сім тематичних глав, які охоплюють такі питання:

- справедливий та публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом (включаючи право на доступ до суду, сферу застосування права на справедливий і публічний розгляд справи та альтернативні способи доступу до правосуддя);
- правова допомога (у тому числі фінансовий та субстантивний критерії, а також критерій інтересів правосуддя в ході кримінального провадження);
- право на отримання консультації, на захист і представництво (включаючи якість юридичної допомоги, право на достатній час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, та право відмовитися від представництва);
- право на ефективний засіб правового захисту (включаючи його субстантивні та інституційні вимоги, а також приклади наявних засобів);
- обмеження доступу до правосуддя, загальні правила (включаючи характер допустимих обмежень і приклади обмежень);

- обмеження доступу до правосуддя: тривалість провадження (включаючи критерії визначення розумності тривалості);
- доступ до правосуддя в окремих сферах (для яких були розроблені спеціальні принципи, в тому числі у сферах, пов'язаних з інвалідами, жертвами злочинів, ув'язненими й особами, що тримаються під вартою, а також з екологічним законодавством та електронним правосуддям).

1

Що означає доступ до правосуддя?

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Доступ до правосуддя		
Хартія основних прав, стаття 47 (право на ефективний засіб правового захисту)	Сфера застосування	ЕКПЛ, стаття 6 (право на справедливий суд)
Хартія основних прав, стаття 51 (сфера застосування)		ЕКПЛ, стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту)
Хартія основних прав, п. 3 статті 52 (сфера тлумачення прав і принципів)		ЕКПЛ, стаття 35 (умови прийнятності)
Договір про Європейський Союз (ДЄС), п. 3 статті 4		ЕКПЛ, стаття 46 (обов'язкова сила рішень та їх виконання)
ДЄС, стаття 19		

У цій главі дається визначення терміна «доступ до правосуддя» в контексті основних європейських стандартів у сфері прав людини. У ній представлено європейські регіональні системи, що захищають права людини, та зосереджується увага на забезпеченні захисту прав на національному рівні. У цій главі також узагальнено взаємозв'язок між доступом до правосуддя в Європейському Союзі (ЄС) та Раді Європи (РЕ), а в [Таблиці](#) нижче наведено основні відмінності.

Ключові моменти

- Відповідно до міжнародного та європейського права з прав людини, поняття доступу до правосуддя зобов'язує держави гарантувати право кожної особи на звернення до суду (або, за певних обставин, до альтернативного органу вирішення спорів) з метою отримання юридичного захисту, у разі якщо права особи були порушені. Таким чином, це також право, яке допомагає особі домогтися реалізації своїх інших прав.
- Доступ до правосуддя охоплює низку основних прав людини, а саме: право на справедливий суд згідно зі статтею 6 ЄКПЛ та статтею 47 Хартії основних прав ЄС і право на ефективний засіб правового захисту згідно зі статтею 13 ЄКПЛ та статтею 47 Хартії.
- Права доступу до правосуддя в Хартії основних прав ЄС можуть кореспондуватися з тими, що передбачені в ЄКПЛ. Тому судова практика ЄСПЛ є важливою для тлумачення прав Хартії.
- Хоча дотримання ЄКПЛ та Хартії основних прав ЄС регулюється різними системами, обидва акти наголошують, що права на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд мають насамперед забезпечуватися на національному рівні.

Доступ до правосуддя надає можливість особам захистити себе від порушення їхніх прав, відшкодувати шкоду, забезпечити відповідальність виконавчої влади та здійснювати свій захист у кримінальних справах. Це важливий елемент верховенства права,¹ що наскрізно присутній у цивільному, кримінальному й адміністративному праві. Доступ до правосуддя є як процесом, так і метою та має вирішальне значення для осіб, які прагнуть скористатися іншими процесуальними й матеріальними правами.

На міжнародному рівні Комітет з прав людини ООН з моменту свого створення проклав шлях для договірних сторін ООН щодо тлумачення концепцій, які стосуються доступу до правосуддя.² Доступ до правосуддя також гарантується такими актами ООН, як Орхуська Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998 р.), а також Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.).

1 Рада Європи (2015 р.), *Довідник щодо забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя*, Страсбург, Рада Європи.

2 Організація Об'єднаних Націй (ООН), Комітет із прав людини, Загальний коментар №32 (2007).

На рівні політики ЄС доступ до правосуддя в державах-членах ЄС (зокрема, ефективність і якість системи правосуддя та незалежність судової системи в межах ЄС) регулярно вимірюються за допомогою так званого інструменту оцінки системи правосуддя ЄС (EU Justice Scoreboard).³ Цей інструмент спирається на дані СЕРЕJ – експертного органу Ради Європи, а відповідна оцінка є складовою дослідження Європейської Комісії стосовно річного економічного зростання (European Commission's Annual Growth Survey); на підставі дослідження відбувається обговорення річного політичного циклу ЄС («Європейського семестру»), що суттєво впливає на фінансування на національному рівні.⁴

У європейському праві в галузі прав людини поняття доступу до правосуддя закріплено в статтях 6 та 13 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та статті 47 Хартії основних прав ЄС, які гарантують право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту, як це тлумачиться Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) та Судом справедливості Європейського Союзу (СЄС) відповідно. Як зазначалося вище, ці права також передбачені такими міжнародними актами, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) Організації Об'єднаних Націй (ООН) (п. 3 статті 2 та стаття 14)⁵ і Загальна декларація прав людини ООН (ЗДПЛ) (статті 8 і 10).⁶ Основні елементи цих прав включають ефективний доступ до органу вирішення спорів, право на справедливий розгляд і своєчасне вирішення спорів, право на адекватне відшкодування, а також загальне застосування принципів дієвості та ефективності при здійсненні правосуддя.⁷

Права, які захищають ЄКПЛ і Хартія основних прав ЄС, частково збігаються. Відповідно до статті 53 Хартії основних прав ЄС, права в Хартії, які кореспондуються з правами в ЄКПЛ, наділяються тими ж змістом та сферою застосування, що й права, передбачені в ЄКПЛ. У Роз'ясненнях до Хартії⁸ (які використовуються як тлумачення, яке допомагає зрозуміти її зміст, але не є юридично зобов'язуючим) надаються додаткові орієнтири з цього приводу. Частковий збіг означає, що судова практика ЄСПЛ, зазвичай, є важливою

3 Європейська Комісія (2015 р.), *Інструмент оцінки системи правосуддя ЄС від 2015 р.*, COM (2015) 116 кінц., Брюссель, 9 березня 2015 р.

4 Агенція Європейського Союзу з основних прав (FRA) (2015), *Основні права: виклики та досягнення в 2014 р.* – Річний звіт FRA, Люксембург, Офіс публікацій, глава «Focus», с. 14.

5 ООН, Генеральна Асамблея (ГА) (1966), *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП)*, 16 грудня 1966 р.

6 ООН, ГА (1948), *Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ)*, 10 грудня 1948 р.

7 FRA (2011), *Доступ до правосуддя в Європі: огляд викликів і можливостей*, Люксембург, Офіс публікацій, с. 9.

8 ЄС (2012), *Хартія основних прав Європейського Союзу*, ст. 52 (3), ОJ 2012 С 326. Див. також: *Роз'яснення до Хартії основних прав*, ОJ 2007 С 303/17.

для тлумачення прав, які передбачаються Хартією основних прав ЄС. Проте, як буде зазначено нижче, правові системи ЄСПЛ і ЄС різні, що може впливати на захист прав на національному рівні.

Європейська конвенція з прав людини

До РЕ входять 47 держав-членів; усі вони є сторонами ЄКПЛ, яка набрала чинності в 1953 році.⁹ Згідно зі статтею 1 ЄКПЛ держави-сторони мають юридичне зобов'язання гарантувати права згідно з ЄКПЛ особам, що знаходяться під їхньою юрисдикцією. Держави-сторони повинні забезпечити відповідність свого законодавства та практики положенням ЄКПЛ. Перш за все, вони відповідають за імплементацію прав і свобод, гарантованих ЄКПЛ, та забезпечення їх дотримання. Також державам може бути надана «свобода розсуду в певних межах», яка дозволяє тлумачення щодо прав і свобод задля узгодження з власними правовими системами.

Роль ЄСПЛ полягає в здійсненні нагляду: ЄСПЛ забезпечує дотримання державами-сторонами своїх зобов'язань шляхом розгляду скарг осіб щодо порушень ЄКПЛ.¹⁰ Відповідно до статті 35 ЄКПЛ особи повинні довести, що вони вичерпали всі національні засоби правового захисту, перш ніж ЄСПЛ розглядатиме їхню справу.¹¹ Це відображає принцип субсидіарності, який означає, що національні суди несуть головну відповідальність за гарантування та захист прав людини на національному рівні.¹² Відповідні стандарти доступу до правосуддя, яких повинні дотримуватися держави, викладені в наступних главах посібника.

Права за ЄКПЛ не завжди обмежуються територіями держав-сторін; у виняткових випадках вони можуть застосовуватися екстериторіально, зокрема, у ситуаціях поза межами держави, коли представники влади здійснюють «ефективний контроль та владні повноваження» стосовно осіб.¹³

Відповідно до статті 46 ЄКПЛ держави-сторони, які беруть участь у судовому провадженні ЄСПЛ, зобов'язані виконувати його остаточне рішення.

9 Рада Європи, [Конвенція про захист прав людини та основних свобод](#), CETS №5, 1950 р. Див. також: Рада Європи, [Європейська соціальна хартія](#), CETS №35, 18 жовтня 1961 р., яка забезпечує контроль дотримання соціальних та економічних прав; і Рада Європи, [Європейська соціальна хартія \(оновлена\)](#), CETS №163, 3 травня 1996 р.

10 Держави-сторони також можуть подавати позови одна проти одної.

11 ЄСПЛ, [справа «Ер й інші проти Туреччини» \(Er and Others v. Turkey\)](#), №23016/04, 31 липня 2012 р., §57.

12 ЄСПЛ, [справа «Скордіно проти Італії» \(Scordino v. Italy \(№1\)\)](#) [ВП], №36813/97, 29 березня 2006 р., §140.

13 ЄСПЛ, [справа «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» \(Al-Skeini and Others v. the United Kingdom\)](#) [ВП], №55721/07, 7 липня 2011 р., §§133–137.

Хартія основних прав ЄС

Європейський Союз – це унікальний правовий порядок. Право ЄС є невід’ємною частиною правових систем держав-членів.¹⁴ Воно включає первинне право, яке міститься в договорах, а також у Хартії основних прав ЄС; вторинне право, а саме: регламенти, директиви та постанови; а також незобов’язуючі юридичні акти, такі як висновки та рекомендації.¹⁵

Імплементация та виконання актів права ЄС відбуваються насамперед на національному рівні. Пункт 3 статті 4 Договору про Європейський Союз (ДЄС) вимагає від держав-членів ЄС вживати належних заходів для забезпечення виконання зобов’язань, що виникають відповідно до права ЄС. Це принцип лояльного співробітництва. Крім того, стаття 19 ДЄС вимагає, щоб держави-члени надавали достатні засоби захисту, які забезпечують ефективний правовий захист у сферах, що охоплюються правом ЄС.

Відповідно, національні суди є основними гарантами права ЄС, але для забезпечення його послідовного застосування вони можуть звертатися до СЄС з проханням вирішити питання щодо тлумачення через процедуру ухвалення попереднього рішення.¹⁶ Це створює діалог між національними судами та СЄС. СЄС є охоронцем унікального правопорядку ЄС з чіткими зобов’язаннями стосовно основних прав. Фізичні особи мають можливість порушувати питання щодо скасування певних дій та правомірності положень актів ЄС (включаючи питання основних прав), але умови подання таких заяв є обмеженими. Фізичні особи, як правило, мають продемонструвати, що це питання їх стосується «прямо і безпосередньо».¹⁷ Згідно із СЄС така система судового перегляду актів інституцій ЄС є повною.¹⁸

Таким чином, відповідно до права ЄС важливо, щоб особи мали змогу захищати свої права в національних судах. Спочатку договори Європейських Співтовариств не містили жодних посилань на основні права. Натомість, СЄС вказав на основні права у своїй судовій практиці як на загальні принципи права ЄС, що впливають з ЄКПЛ і загальних конституційних традицій держав-членів.¹⁹ СЄС застосовує ці принципи при розгляді правомірності зако-

14 СЄС, С-6/64, *справа «Фламінію Коста проти E.N.E.L.» (Flaminio Costa v. E.N.E.L.)*, 15 липня 1964 р.

15 *Договір про функціонування ЄС (ДФЄС)*, ст. 288, ОJ 2012 С 326.

16 *Там само*, ст. 267.

17 ДФЄС, п. 4 ст. 263. Як приклад, що ілюструє складність цієї галузі права, див. СЄС, С-583/11 Р, *справа «Інуїт Тапіріїт Канатамі та інші проти Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу» (Inuit Tapiriit Kanatami and others v. European Parliament and Council of the European Union)*, 3 жовтня 2013 р.

18 *Там само*, зокрема §92.

19 ДЄС, п. 3 ст. 6 (колишня ст. 6 (2)).

нодавчих та адміністративних заходів ЄС, а також сумісності заходів, вжитих державами-членами при імplementації актів права ЄС. Судова практика, що стосується цих загальних принципів, важлива при розгляді права на правосуддя та може бути корисною для правників-практиків.

Основні права і свободи наразі передбачено в **Хартії основних прав ЄС**²⁰, яка набула юридично зобов'язального характеру як первинне законодавство ЄС у грудні 2009 року.²⁰ Хартія включає економічні, соціальні та культурні права. У деяких випадках Хартія посилається на принципи, а не права (наприклад, принцип рівності між жінками та чоловіками в статті 23). Відповідно до Хартії основних прав ЄС, якщо положення класифікуються як принципи, національні суди використовують їх лише для того, щоб тлумачити акти держав-членів, які застосовують право ЄС, чи ухвалювати рішення щодо законності таких актів.²¹

Згідно зі статтею 51, Хартія основних прав ЄС застосовується без обмежень до інституцій та органів ЄС, а також до держав-членів, «коли вони застосовують право Європейського Союзу».²² У Роз'ясненнях до Хартії основних прав ЄС вказано, що зобов'язання за Хартією виникають лише тоді, коли держави-члени діють «у межах права ЄС». СЕС підтвердив, що поняття «застосовують» і «у межах» мають однакове значення.²³ Це охоплює ситуації, коли держави-члени, наприклад, застосовують директиви та регламенти ЄС.²⁴ Тим не менше, усі 28 держав-членів ЄС є також державами-сторонами ЄКПЛ. Це означає, що навіть якщо Хартія основних прав ЄС не застосовується, може застосовуватися ЄКПЛ. Крім того, поточні переговори щодо запланованого приєднання ЄС до ЄКПЛ можуть вплинути на підходи до питань доступу до правосуддя.²⁵

20 Хартія основних прав Європейського Союзу, ОJ 2012 С 326. Див. ДЕС, п. 1 ст. 6.

21 Див. п. 5 ст. 52 Хартії основних прав ЄС та (обмежені) настанови, що містяться в Роз'ясненнях до Хартії основних прав. Див. також СЕС, С-176/12, справа «Асоціація соціальної медіації проти місцевої спілки профспілок CGT та ін.» (*Association de médiation sociale v. Union locale des syndicats CGT and Others*), 15 січня 2014 р., §§45–49. Порівняйте з СЕС, С-555/07, справа «Кючукдеведжи проти Сведекс Gmbh & Co. KG» (*Kücükdeveci v. Swedex GmbH & Co. KG*), 19 січня 2010 р.

22 Хартія основних прав Європейського Союзу, ст. 51.

23 СЕС, С-617/10, справа «Оклагарен проти Ганса Окерберга Франссона» (*Åklagaren v. Hans Åkerberg Fransson*), 7 травня 2013 р., §§17–21.

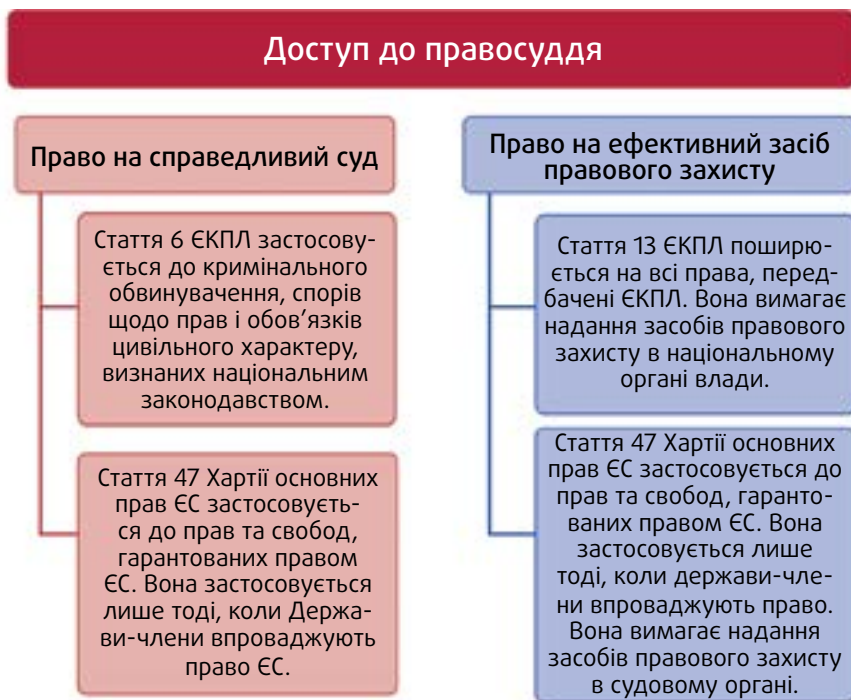
24 СЕС, С-206/13, справа «Кручано Сірагуза/регіон Сицилія проти Управління культурною та екологічною спадщиною м. Палермо» (*Cruciano Siragusa/Regione Sicilia v. Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo*), 6 березня 2014 р., §§24–25.

25 Див. висновок СЕС з приводу запропонованого приєднання до ЄКПЛ, Висновок 2/13 Суду, 18 грудня 2014 р.

Взаємозв'язок між правами на доступ до правосуддя за правом РЄ та правом ЄС

У Таблиці узагальнено підстави права на доступ до правосуддя в ЄС та РЄ. У ній звернено увагу на дві основні складові доступу до правосуддя – право на справедливий суд і право на ефективний засіб правового захисту. Також порівнюється надання захисту в рамках Хартії основних прав ЄС і ЄКПЛ. Посилання на таблицю містяться в різних розділах посібника.

Таблиця: Доступ до правосуддя відповідно до права ЄС та права РЄ

Як показано в таблиці, стаття 6 ЄКПЛ має обмежену сферу застосування та застосовується лише до справ, у яких йдеться про кримінальні обвинувачення, права та обов'язки цивільного характеру, визнані національним законодавством (див. [Розділ 2.1](#)). Стаття 47 Хартії основних прав ЄС не має таких обмежень і застосовується до всіх прав та свобод, визнаних правом ЄС, які включають додатково певні економічні, соціальні та культурні права. Проте

в їх застосуванні існує важлива відмінність. Стаття 6 ЄКПЛ застосовується до всіх випадків, що підпадають під визначення «кримінальне обвинувачення або права та обов'язки цивільного характеру». Стаття 47 Хартії застосовується лише тоді, коли держави-члени застосовують акти права ЄС, наприклад, при імplementації Директиви щодо протидії торгівлі людьми. Таким чином, Хартія забезпечує менш комплексну систему захисту.

Стаття 13 ЄКПЛ гарантує право на ефективний засіб правового захисту в національному органі влади у випадку стверджуваного порушення прав, гарантованих ЄКПЛ. Право на ефективний засіб правового захисту за статтею 47 Хартії основних прав ЄС застосовується до всіх прав і свобод, гарантованих правом ЄС: воно не обмежується порушеннями прав, які охоплені Хартією. Стаття 47 також прямо гарантує доступ до засобу правового захисту в судовому органі, тим самим пропонуючи більш широкий обсяг захисту. Важливо зазначити, що для держав-членів ЄС, якщо Хартія основних прав ЄС не може бути застосована, можна застосовувати ЄКПЛ, оскільки всі 28 держав-членів також є державами-сторонами ЄКПЛ.

Незважаючи на те, що обидві системи відрізняються, **як право РЕ, так і право ЄС** гарантують право на ефективний засіб правового захисту та право на справедливий суд, які першочергово мають бути забезпечені на національному рівні в межах відповідних сфер застосування цих двох правових інститутів і відповідно до правил та умов, встановлених ЄС і ЄСПЛ. Багато прав у Хартії основних прав ЄС описані подібно до тих прав, які гарантуються ЄКПЛ. Пункт 3 статті 52 Хартії підтверджує, що якщо права Хартії кореспондуються з правами ЄКПЛ, зміст і сфера застосування цих прав однакові, хоча в рамках Хартії може бути забезпечений ширший захист.²⁶ Це означає, що практика ЄСПЛ важлива для тлумачення прав Хартії, якщо такі права кореспондуються.

26 Роз'яснення до Хартії основних прав, ОJ 2007 С 303/17.

2

Справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
Розгляд судом		
Хартія основних прав, стаття 47 (право на ефективний засіб правового захисту)	Доступ до судів	ЄКПЛ, п. 1 статті 6 ЄКПЛ, Протокол № 7
ЄСЄ, об'єднані справи від С-128/09 до С-131/09, С-134/09 та С-135/09 <i>справа «Антуан Бокс та ін. проти регіону Валлонія» (Antoine Boxus and Others v. Région wallonne)</i> , 2011 р.		ЄСПЛ, <i>справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)</i> , №4451/70, 1975 р.
ЄСЄ, С-363/11, <i>справа «Уповноважений суду аудиторів від Міністерства культури та туризму проти Служби з аудиту Міністерства культури та туризму» (Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou v. Ypourgeio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou)</i> , 2012 р.	Визначення терміна «суд»	ЄСПЛ, <i>справа «Юліус Клойбер Шлахтхоф GmbH та інші проти Австрії» (Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria)</i> , №21565/07 та ін., 2013 р.
ЄСЄ, С-394/11, <i>справа «Валері Харієв Белов проти CHEZ Електро Болгарія АД та ін. (Болгарія та Європейська Комісія як треті особи)» (Valeri Harijev Belov v. CHEZ Elektro Bulgaria AD and others (Bulgaria and the European Commission intervening))</i> , 2013 р.		

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
Незалежність і безсторонність судів		
<p>Хартія основних прав, стаття 47</p> <p>СЕС, С-506/04, справа «Грем Дж. Вілсон проти Асоціації адвокатів Люксембургу» (<i>Graham J. Wilson v. Ordre des avocats du barreau de Luxembourg</i>), 2006 р.</p> <p>СЕС, об'єднані справи С-341/06 та С-342/06, справа «Хронопост СА і Ла Пост проти французької спілки de l'express (UFEX) та ін.» (<i>Chronopost SA and La Poste v. Union française de l'express (UFEX) and Others</i>), 2008 р.</p>	<p>Незалежність і безсторонність</p>	<p>ЕКПЛ, п. 1 статті 6</p> <p>ЄСПЛ, справа «Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини» (<i>Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina</i>), №2312/08 і 34179/08, 2013 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Ібрагім Гюркан проти Туреччини» (<i>Ibrahim Gürkan v. Turkey</i>), №10987/10, 2012 р.</p>
Справедливий і публічний розгляд справи		
<p>Хартія основних прав, стаття 47</p> <p>Директива про право на інформацію у кримінальному процесі (2012/13/EU)</p> <p>Директива про право на усний і письмовий переклад (2010/64/EU)</p> <p>Директива про право на доступ до захисника (2013/48/EU)</p>	<p>Справедливий розгляд</p>	<p>ЕКПЛ, п. 1 статті 6</p> <p>ЄСПЛ, справа «Ужукаускас проти Литви» (<i>Užukauskas v. Lithuania</i>), №16965/04, 2010 р.</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 47</p>	<p>Публічний розгляд</p>	<p>ЕКПЛ, п. 1 статті 6</p> <p>ЄСПЛ, справа «Храброва проти Росії» (<i>Khrabrova v. Russia</i>), №18498/04, 2012 р.</p>
Інші шляхи забезпечення правосуддя		
<p>СЕС, об'єднані справи С-317/08, С-318/08, С-319/08 і С-320/08, справа «Розальба Аласіні та ін. проти Телеком Італія SpA» (<i>Rosalba Alassini and Others v. Telecom Italia SpA</i>), 2010 р.</p>	<p>Позасудові органи</p> <p>Альтернативне вирішення спорів</p>	<p>ЄСПЛ, справа «Суда проти Чеської Республіки» (<i>Suda v. the Czech Republic</i>), №1643/06, 2010 р.</p>

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
Директива про медіацію (2008/52/ЄС) Директива про альтернативне вирішення споживчих спорів (2013/11/ЄУ) Регламент про онлайн- врегулювання споживчих спорів (№524/2013) Директива про права потерпілих (2012/29/ЄУ)		Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньо- му насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція)

У цій главі розглядається право на доступ до суду, яке впливає з права на справедливий суд («суд» у праві РЄ та праві ЄС позначається як «трибунал»). У главі також досліджується визначення терміна «суд», обговорюються відповідні вимоги права на доступ до суду, включаючи основні аспекти щодо справедливого й публічного розгляду справи незалежним і безстороннім судом, також розглядаються позасудові шляхи забезпечення правосуддя, включаючи позасудові органи й альтернативні методи вирішення спорів.

2.1. Доступ до правосуддя через суди

Ключові моменти

- Стаття 6 ЄКПЛ і стаття 47 Хартії основних прав ЄС гарантують право на справедливий суд.
- ЄСПЛ визнав, що право на справедливий суд включає право на доступ до суду. Стаття 6 застосовується до кримінальних обвинувачень, спорів щодо прав та обов'язків цивільного характеру, визнаних національним законодавством.
- Стаття 47 Хартії включає право на доступ до судів. Вона не обмежується кримінальним обвинуваченням, правами й обов'язками цивільного характеру; утім Хартія застосовується на національному рівні лише тоді, коли держави-члени імплементують право ЄС (або відступають від нього).

- Як у праві РЄ, так і в праві ЄС використовується термін «трибунал», а не «суд», але ці терміни є рівнозначними. Трибунал повинен мати судові функції, бути повноважним виносити обов'язкові до виконання рішення та відповідати іншим критеріям, сформульованим ЄСПЛ і СЕС, включаючи незалежність та безсторонність. ЄСПЛ і СЕС встановили узгоджені принципи визначення того, чи можна орган кваліфікувати як суд.
- Право на доступ до суду не є абсолютним. Воно може бути обмежене, але такі обмеження не можуть порушувати сутність права.

2.1.1. Право на доступ до суду

За правом РЄ та правом ЄС право на доступ до суду означає, що суди мають бути доступними. Доступність може включати наявність судів із відповідною юрисдикцією, наявність тлумачення (судової практики), доступ до інформації та доступність судових рішень. Вона може також включати географічну віддаленість суду, якщо його місцезнаходження не дозволяє заявникам ефективно брати участь у провадженні²⁷ (також див. **Розділ 8.1** щодо осіб з інвалідністю).

Право на доступ до суду є важливим елементом доступу до правосуддя, яке передбачає, що суди забезпечують захист від протиправної діяльності і підтримують верховенство права.²⁸ **Відповідно до права РЄ** п. 1 статті 6 ЄКПЛ визначає: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення». Доступ до суду є складовою частиною права на справедливий судовий розгляд, оскільки воно передбачає, що спори мають вирішувати суди. Держави не зобов'язані формувати

27 СЕС, С-567/13, *справа «Нора Бачо та Янош Іштван Віжничай проти Raiffeisen Bank Zrt» (Nóra Baczó and János István Viznyiczai v. Raiffeisen Bank Zrt)*, 12 лютого 2015 р., §§56–57. Див. також: СЕС, С-413/12, *справа «Асоціація незалежних споживачів Кастилії і Леону проти Анунтіс Секундамано Еспанья SL» (Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León v. Anuntis Segundamano España SL)*, 5 грудня 2013 р., §41. Щоб отримати детальнішу інформацію, див. також: Рада Європи, Європейська комісія з ефективності правосуддя (СЕПЕ) (2013), *Керівні принципи щодо створення карт судових установ для підтримки доступу до правосуддя в межах якісної судової системи*, 21 червня 2013 р.; Рада Європи, СЕПЕ (2014), *Керівні принципи щодо організації та доступності приміщень суду*, 12 грудня 2014 р.; Рада Європи, СЕПЕ (2008), *Контрольний список щодо підвищення якості правосуддя та судів*, 3 липня 2008 р., наприклад, на стор. 19–25, включно з питаннями перекладу, доступу до інформації, доступності судових рішень.

28 ЄСПЛ, *справа «Белеш та інші проти Чехії» (Běleš și alții/Republica Cehă)*, №47273/99, 12 листопада 2002 р.

конкретні типи судів, такі як, наприклад, апеляційні суди. Проте якщо держава-учасниця створила такі суди, стаття 6 буде до них застосовуватися.²⁹

Приклад: У справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*)³⁰ заявник, що був ув'язненим, хотів подати позов до суду за наклеп проти офіцера тюремної служби, який звинуватив його в участі в заворушеннях у в'язниці. Заявнику було відмовлено в наданні дозволу на консультацію з юристом, що, як він заявив, стало перешкодою для подання ним позову до суду.

ЄСПЛ визнав, що стаття 6 передбачає процедурні гарантії, доступні сторонам у судовому процесі. Це не мало б сенсу без доступу до суду. Таким чином, право на доступ до суду є елементом права на справедливий судовий розгляд згідно з п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

Відповідно до ЄКПЛ права повинні бути «практичними й ефективними», а не «теоретичними й ілюзорними».³¹ Для того щоб право на доступ до суду було ефективним, державам може знадобитися надавати правову допомогу, послуги перекладу чи іншу практичну підтримку, щоб особи могли отримати доступ до судочинства (див. [Главу 3](#) щодо правової допомоги та [Главу 4](#) щодо права на юридичну консультацію, захист і представництво).

Право на доступ до суду згідно зі статтею 6 ЄКПЛ обмежується спорами, пов'язаними з кримінальними обвинуваченнями щодо заявника або правами та обов'язками цивільного характеру. Обидва ці терміни мають автономне значення, незалежно від класифікації, яка використовується національними правовими системами.³²

При визначенні того, чи наявне кримінальне обвинувачення, слід враховувати такі критерії:

- класифікацію правопорушення відповідно до національної правової системи;

29 ЄСПЛ, *справа «Хальфауї проти Франції» (Khalfaoui v. France)*, №34791/97, 14 листопада 1999 р., §37.

30 ЄСПЛ, *справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)*, №4451/70, 21 лютого 1975 р. Щодо права на доступ до суду у кримінальних справах див., напр., справу ЄСПЛ «Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), №34619/97, 23 липня 2002 р., §80.

31 ЄСПЛ, *справа «Артико проти Італії» (Artico v. Italy)*, №6694/74, 13 травня 1980 р., §33.

32 Щодо кримінальних обвинувачень див. ЄСПЛ, *справа «Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands)*, №№5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 і 5370/72, 8 червня 1976 р., §81. Щодо прав та обов'язків цивільного характеру див. ЄСПЛ, *справа «Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, №6232/73, 28 червня 1978 р., §§88–89).

- характер правопорушення;
- характер і суворість можливого покарання.³³

Ці критерії є альтернативними, а не сукупними.³⁴ Утім якщо неможливо дійти чіткого висновку за одним критерієм, може бути необхідним застосування аналізу за сукупністю.³⁵ Держави можуть розділяти кримінальне та регуляторне або дисциплінарне законодавство, але таке розмежування не повинно підривати зміст і мету статті 6.³⁶ Кримінальні санкції зазвичай мають каральний характер.³⁷ Утім брак серйозності покарання не позбавляє злочин його «невід'ємно кримінального характеру».³⁸ Відповідні критерії повинні застосовуватися до того, як рішення ухвалено.

У некримінальному провадженні для застосування статті 6 ЄКПЛ має бути наявний спір стосовно права чи обов'язку цивільного характеру, що має підґрунтя в національному законодавстві, незалежно від того, чи вони захищені ЄКПЛ. Спір має бути дійсним і серйозним, а результат провадження має бути безпосередньо вирішальним для цього права.³⁹ ЄСПЛ визначив різні провадження як такі, що не входять до сфери цивільних прав та обов'язків, у тому числі некримінальні справи з податкових питань,⁴⁰ вирішення справ щодо в'їзду, перебування та депортації іноземців,⁴¹ а також провадження у справах про право висувати кандидатуру на виборах.⁴²

Право на доступ до суду не є абсолютним. Воно може бути обмежене. Наприклад, встановлення розумних строків може сприяти належному відправленню правосуддя. Крім того, вимога щодо сплати судового збору може

33 ЄСПЛ, *справа «Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands)*, №№5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 та 5370/72, 8 червня 1976 р., §§81-85.

34 ЄСПЛ, *справа «Зіліберберг проти Молдови» (Ziliiberberg v. Moldova)*, №61821/00, 1 лютого 2005 р., §31.

35 ЄСПЛ, *справа «Езех та Коннорс проти Сполученого Королівства» (Ezeh and Connors v. the United Kingdom)* [ВП], №№39665/98 і 40086/98, 9 жовтня 2003 р., §86.

36 ЄСПЛ, *справа «Вебер проти Швейцарії» (Weber v. Switzerland)*, №11034/84, 22 травня 1990 р., §30.

37 ЄСПЛ, *справа «Озтюрк проти Німеччини» (Öztürk v. Germany)*, №8544/79, 21 лютого 1984 р., §53.

38 Там само, §54.

39 ЄСПЛ, *справа «Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)*, №37575/04, 3 квітня 2012 р., §90.

40 ЄСПЛ, *справа «Ферраджіні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy)* [ВП], №44759/98, 12 липня 2001 р., §29.

41 ЄСПЛ, *справа «Маауїя проти Франції» (Maouiia v. France)* [ВП], №39652/98, 5 жовтня 2000 р., §40.

42 ЄСПЛ, *справа «П'єр-Блох проти Франції» (Pierre-Bloch v. France)*, №24194/94, 21 жовтня 1997 р., §§49-52.

відсіяти явно необґрунтовані скарги або може бути виправданою з бюджетних міркувань.⁴³ Однак обмеження не повинні порушувати «саму суть права».⁴⁴ Наприклад, нездійснення провадження протягом значного періоду часу може порушувати право на доступ до суду, оскільки перешкоджає особі отримати «вирішення» спору.⁴⁵ Допустимі обмеження розглядаються далі в **Главі 6**.

Відповідно до права ЄС стаття 47 Хартії основних прав визначає: «Кожна людина має право на справедливий, публічний і своєчасний розгляд її справи незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Кожен повинен мати можливість отримати консультацію, мати захисника та призначити представника».⁴⁶ Стаття 47 поширюється на всі права та свободи, що випливають із права ЄС; Роз'яснення до Хартії підтверджують, що це положення кореспондується з правами, передбаченими п. 1 статті 6 ЄКПЛ, без обмеження статті 6 щодо прав та обов'язків цивільного характеру.⁴⁷ Тому стаття 47, як мінімум, забезпечує захист, передбачений статтею 6 ЄКПЛ, стосовно всіх прав і свобод, що випливають із права ЄС.⁴⁸ Такий явний зв'язок означає, що вказані справи, які розглядалися у межах права РЄ, будуть релевантними й для права ЄС, якщо не зазначено інше. Проте, як зазначено в **Главі 1**, Хартія основних прав ЄС застосовується на національному рівні лише тоді, коли держави-члени застосовують право ЄС (чи відступають від нього).⁴⁹

Стаття 47 Хартії основних прав ЄС втілює правовий принцип ЄС, згідно з яким держави-члени повинні забезпечити ефективний судовий захист прав особи, які виникають відповідно до права Союзу (включаючи права, передбачені Хартією). Це означає, що право на доступ до суду застосовується кожного разу, коли йдеться про права та свободи, гарантовані правом ЄС. Держави-члени ЄС мають створити систему правових засобів захисту та процедур,

43 ЄСПЛ, *справа «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (Ashingdane v. the United Kingdom)*, №8225/78, 28 травня 1985 р., §57.

44 Там само.

45 ЄСПЛ, *справа «Кутіч проти Хорватії» (Kutic v. Croatia)*, №48778/99, 1 березня 2002 р., §25.

46 Ст. 47 Хартії основних прав ЄС також застосовна до судового захисту, який пропонується самим ЄС.

47 ЄС, С-619/10, *справа «Трейд Ейдженсі Ltd проти Сераміко Інвестментс Ltd» (Trade Agency Ltd v. Seramico Investments Ltd)*, 6 вересня 2012 р., §52.

48 ЄС, С-199/11, *справа «Європейська спільнота проти Отіс NV та ін.» (Europese Gemeenschap v. Otis NV and Others)*, 6 листопада 2012 р., §47.

49 Щодо обмежень ст. 6 див., напр., ЄСПЛ, *справа «Маауїя проти Франції» (Maouiou v. France)* [ВП], №39652/98, 5 жовтня 2000 р. Щодо сфери застосування ст. 47 див. ЄС, С-370/12, *справа «Томас Прінгл проти уряду Ірландії, Ірландії та Генерального прокурора» (Thomas Pringle v. Government of Ireland, Ireland and the Attorney General)*, 27 листопада 2012 р., §§178-182.

які забезпечать дотримання прав згідно з правом ЄС.⁵⁰ Національне законодавство не повинно підривати ефективний судовий захист цих прав.⁵¹

Приклад: У справі «Боксу проти регіону Валлонія» (*Voxus v. Région wallonne*)⁵² бельгійський суд порушив питання щодо Директиви про оцінку впливу на довкілля після того, як законодавчим актом (указом) валлонського парламенту був ухвалений проект, для якого, згідно з національним законодавством, не існувало процедури перегляду по суті.

ЄС підтвердив, що повноваження щодо здійснення перегляду законодавчого акта необхідні для забезпечення ефективного судового захисту індивідуальних процесуальних прав, навіть якщо це не передбачено національним законодавством.

Як і в праві РЕ, право на доступ до суду відповідно до права ЄС не є абсолютним. Воно може бути обмежене національними процедурами для забезпечення ефективності відправлення правосуддя. Допустимі обмеження розглядаються далі в [Главі 6](#).

Для сприяння доступу до судів у транскордонних справах було прийнято кілька актів вторинного права ЄС, що мають характер міжнародного приватного права та допомагають визначити, суди яких держав-членів мають вирішувати цивільний спір. Ці документи стосуються юрисдикції, застосовного законодавства, а також визнання та виконання у сфері цивільного права; наприклад, це нормативні документи, що стосуються юрисдикції та регулювання і виконання судових рішень у цивільних і господарських справах, у справах щодо шлюбних відносин та питань бать-

50 СЕС, С-432/05, *справа «Унібет (Лондон) Ltd і Унібет (Інтернешнл) Ltd проти Міністра юстиції» (Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v. Justitiekanslern)*, 1 березня 2007 р., §§37-42.

51 СЕС, С-279/09, *справа «DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH проти Федеративної Республіки Німеччина» (DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland)*, 22 грудня 2010 р., §59.

52 СЕС, об'єднані справи С-128/09-С-131/09, С-134/09 і С-135/09, *справа «Антуан Боксу і Віллі Руа, Гвідо Дюрлет та інші, Поль Фастре і Генрієтта Фастре, Філіп Дарас, Об'єднання жителів і мешканців громад, прилеглих до аеропорту BSCA (Аеропорт Брюссель-Шарлеруа) (ARACH), Бернар Паж і Леон Люар та Надін Дартуа проти регіону Валлонія» (Antoine Voxus, Willy Roua, Guido Durllet and Others, Paul Fastrez, Henriette Fastrez, Philippe Daras, Association des riverains et habitants des communes proches de l'aéroport BSCA (Brussels South Charleroi Airport) (ARACH), Bernard Page, Léon L'Hoir, Nadine Dartois v. Région wallonne)*, 18 жовтня 2011 р., §§49-57.

ківської відповідальності, а також у справах про правонаступництво (див. також [Главу 6.3](#)).⁵³

2.1.2. Визначення терміна «суд»

Термін «суд» (як у праві РЄ, так і у праві ЄС використовується термін «трибунал», а не «суд») має автономне значення, а ЄСПЛ і ЄСЗ застосовують узгоджені принципи для визначення того, чи можна кваліфікувати орган як трибунал.

Відповідно до права РЄ суд характеризується своєю судовою функцією.⁵⁴ Він не повинен бути судом у «класичному вигляді».⁵⁵ Судом може бути орган, встановлений для вирішення обмеженої кількості конкретних питань (наприклад, щодо компенсації), якщо він пропонує відповідні гарантії.⁵⁶

Приклад: У справі «Юліус Клойбер Шлахтхоф ГмБХ та інші проти Австрії» (*Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria*)⁵⁷ компанії-заявники проводили забій великої рогатої худоби та свиней, за що вони мали сплачувати збори за збут сільськогосподарської продукції до національної аграрної маркетингової колегії (АМА). АМА видав платіжні доручення та наклав пеню за несплату зборів компаніями. Заявники оскаржили такі дії та звернулися з проханнями провести усний розгляд. Міністр федерального уряду, який виступав як апеляційний

- 53 Регламент (ЄС) №44/2001 Європейського Парламенту та Ради від 22 грудня 2000 р. про юрисдикцію та регулювання і виконання рішень у цивільних і господарських справах, ОJ 2001 L 12; Регламент (ЄС) №1215/2012 Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2012 р. про юрисдикцію та регулювання і виконання судових рішень у цивільних та господарських справах (виправлений), ОJ 2012 L 351 (Данія не приєдналася); Регламент (ЄС) №650/2012 Європейського Парламенту та Ради про юрисдикцію, застосовне законодавство, визнання та виконання ухвал і прийняття та виконання автентичних документів у справах про правонаступництво та видачу Європейського свідоцтва про правонаступництво, ОJ 2012 L 201/107; Регламент Ради (ЄС) №2201/2003 від 27 листопада 2003 р. щодо юрисдикції та визнання і виконання рішень у справах сімейних відносин і питаннях батьківської відповідальності, ОJ 2003 L 338/1; або Регламент Ради (ЄС) №4/2009 від 18 грудня 2008 р. про юрисдикцію, застосовне законодавство, визнання та виконання рішень і співробітництво в питаннях, що стосуються зобов'язань щодо утримання, ОJ 2009 L 7/1.
- 54 ЄСПЛ, справа «Беліло проти Швейцарії» (*Belilos v. Switzerland*), №10328/83, 29 квітня 1988 р., §64.
- 55 ЄСПЛ, справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), №№7819/77 і 7878/77, 28 червня 1984 р., §76.
- 56 ЄСПЛ, справа «Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*), №№9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 та 9405/81, 8 липня 1986 р., §201.
- 57 ЄСПЛ, справа «Юліус Клойбер Шлахтхоф ГмБХ та інші проти Австрії» (*Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria*), №№21565/07, 21572/07, 21575/07 і 21580/07, 4 квітня 2013 р.

орган, відхилив їхні скарги без проведення розгляду. Заявники скаржилися, що провадження не було здійснено судом.

ЄСПЛ знову наголосив, що суд характеризується функцією судочинства, що означає, що він вирішує питання, які належать до його компетенції, застосовуючи закон і здійснюючи провадження у встановленому порядку. Наступними вимогами є незалежність, безсторонність, тривалість строку повноважень членів і наявність процесуальних гарантій, деякі з яких викладено в тексті статті 6. Суд вирішив, що ні АМА, ні міністр не можуть кваліфікуватися як суди, відповідно було визнано порушення п. 1 статті 6.

Належні гарантії включають:

- повноваження органу ухвалювати рішення, обов'язкові для виконання,⁵⁸
- спроможність вирішувати питання, що належать до компетенції органу, на підставі норм права, у результаті провадження, проведеного у встановленому порядку;⁵⁹
- існування повної юрисдикції у справі;⁶⁰
- незалежність та безсторонність (див. [Розділ 2.2](#)).

Суди також мають бути встановлені законом. Це означає, що держави зобов'язані прийняти спеціальне законодавство, яке встановлює та в подальшому регулює функціонування національних судів. Це вимагає постійності, тому органи, які виконують судові функції на основі угоди між сторонами справи, не підпадають під це визначення. Утім можуть підпадати органи, створені для вирішення обмеженої кількості конкретних питань, за умови надання відповідних гарантій.⁶¹ Якщо функціонування адміністративного органу не надає гарантій за п. 1 статті 6, має бути право звернення до судового органу, який їх надає.⁶²

58 ЄСПЛ, *справа «Бентем проти Нідерландів» (Benthem v. the Netherlands)*, №8848/80, 23 жовтня 1985 р., §540 і 43.

59 ЄСПЛ, *справа «Шрадек проти Австрії» (Sramek v. Austria)*, №8790/79, 22 жовтня 1984 р., §36.

60 ЄСПЛ, *справа «Галіна Костова проти Болгарії» (Galina Kostova v. Bulgaria)*, №36181/05, 12 листопада 2013 р., §59.

61 ЄСПЛ, *справа «Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, №№9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 та 9405/81, 8 липня 1986 р., §201.

62 ЄСПЛ, *справа «Альберт і Ле Конт проти Бельгії» (Albert and Le Compte v. Belgium)*, №№7299/75 та 7496/76, 10 лютого 1983 р.

Певний орган може бути судом, якщо він виконує й інші функції, крім судових (наприклад, адміністративні, дисциплінарні або дорадчі), але він не може виконувати як судові, так і виконавчі функції.⁶³ Аналогічним чином, до складу судів можуть входити судді, які не є юристами, або члени, які мають позасудові функції, якщо такі судді та члени відповідають вимогам незалежності та безсторонності.⁶⁴

У кінцевому підсумку, визначення того, чи можна вважати орган трибуналом, залежить від фактів справи. Рішення приймається із застосуванням вищезазначених принципів. Наприклад, орган, який може видавати лише консультативні висновки,⁶⁵ не підпадає під визначення суду, тоді як арбітражний орган, який має відповідні гарантії щодо вирішення конкретних питань, підпадає.⁶⁶ Детальніше ці питання розглядаються в **Розділі 2.4** про інші шляхи доступу до правосуддя.

Відповідно до права ЄС стаття 47 Хартії основних прав ЄС гарантує право на справедливий розгляд справи судом. СЕС розглядав значення терміна «суд» у контексті питання щодо того, чи дозволено конкретному суб'єкту передавати справу до СЕС для отримання попереднього рішення, як це уповноважені робити національні суди (див. **Главу 1** про доступ до правосуддя).⁶⁷ Для того щоб орган, який направляє справу до СЕС, можна було кваліфікувати в цих цілях як суд, він повинен:

- бути встановленим законом;
- бути постійно діючим;
- бути незалежним і безстороннім (див. нижче);
- включати процедуру, що передбачає наявність сторін;

63 ЄСПЛ, *справа «Бентем проти Нідерландів» (Bentham v. the Netherlands)*, №8848/80, 23 жовтня 1985 р., §43.

64 ЄСПЛ, *справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*, №№7819/77 і 7878/77, 28 червня 1984 р., §81. Щодо участі суддів-непрофесіоналів див. також ЄСПЛ, *справа «Ібрагім Гюркан проти Туреччини» (Ibrahim Gürkan v. Turkey)*, №10987/10, 3 липня 2012 р., §18.

65 ЄСПЛ, *справа «Бентем проти Нідерландів» (Bentham v. the Netherlands)*, №8848/80, 23 жовтня 1985 р.

66 ЄСПЛ, *справа «Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, №№9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 та 9405/81, 8 липня 1986 р.

67 ДФЄС, ст. 267. Див. також СЕС, *Інформаційне повідомлення національних судів для отримання попереднього рішення*, 5 грудня 2009 р., OJ C 2009 C 297/01, §9 (що підтверджує, що «статус суду або трибуналу інтерпретується Судом як окрема концепція права Європейського Союзу»).

- мати обов'язкову юрисдикцію;
- застосовувати норми права.⁶⁸

Провадження, що здійснюється органом, повинне мати на меті ухвалення рішень, що мають судовий характер.⁶⁹

Приклад: У справі «Уповноважений суду аудиторів від Міністерства культури та туризму проти Служби з аудиту Міністерства культури та туризму» (*Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou v. Ypourgeio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou*)⁷⁰ заявник (*Elegktiko Synedrio*, грецький суд аудиторів) порушив питання щодо сумісності з законодавством ЄС національних норм, які дозволяють працівникам державного сектору брати відпустку для вирішення профспілкових питань. СЕС мав розглянути питання, чи є *Elegktiko Synedrio* судом у значенні статті 267 ДФЕС.

СЕС постановив, що він не є судом, оскільки: (i) він має зв'язки з міністерствами, тобто він не є третьою стороною стосовно інтересів, про які йдеться; (ii) його юрисдикція обмежується *a priori* аудитом державних витрат і не передбачає винесення рішень; (iii) його рішення не набувають сили *res judicata* (остаточного рішення), а його провадження не мають на меті винесення рішення судового характеру; (iv) одержувач витрат, про які йшлося, не був стороною провадження у *Elegktiko Synedrio*.

Як і в праві РЕ, відповідно до права ЄС арбітражні органи зазвичай не вважаються судами через необов'язковий характер проваджень і відсутність участі державних органів (див. [Розділ 2.4](#) про інші шляхи забезпечення правосуддя).⁷¹

68 СЕС, С-54/96, *справа «Інженерна компанія Дорш Консульт мБН проти Федерального будівельного товариства, Берлін мБН» (Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mBH v. Bundesbaugesellschaft Berlin mBH)*, 17 вересня 1997 р., §23.

69 СЕС, С-443/09, *справа «Торговельно-промислова, ремісницька і сільськогосподарська палата м. Козенца проти Грілло Стар Srl.» (Camera di Commercio, Industria, Artigianato e Agricoltura (CCIAA) di Cosenza v. Grillo Star Srl.)*, 19 квітня 2012 р., §§20-21.

70 СЕС, С-363/11, *справа «Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgio Politismou kai Tourismou проти Ypourgeio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou» (Elegktikou Synedriou sto Ypourgio Politismou kai Tourismou v. Ypourgeio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou)*, 19 грудня 2012 р., §§19-31.

71 СЕС, С-125/04, *справа «Гі Денюї та Бетті Корден'є проти Трансорієнт – Мозаїк Вуаяж і Кюльтюр SA.» (Guy Denuit and Betty Cordenier v. Transorient – Mosaïque Voyages et Culture SA.)*, 27 січня 2005 р., §13. Як приклад справи, коли арбітражний орган був визнаний судом, див. СЕС, С-555/13, *справа «Мерк Канада Inc. проти Аккорд Хелскейп Ltd та ін.» (Merck Canada Inc. v. Accord Healthcare Ltd and Others)*, 13 лютого 2014 р., §§18-25.

Приклад: У справі «Валері Харієв Белов проти CHEZ Електро Балгарія АД та ін. (Болгарія та Європейська Комісія як треті особи)» (*Valeri Hariev Belov v. CHEZ Elektro Bulgaria AD and others (Bulgaria and the European Commission intervening)*)⁷² болгарська комісія з питань захисту від дискримінації (KZD) просила винести попереднє рішення щодо різних положень права ЄС, які стосуються дискримінації та захисту прав споживачів.

ЄС підтвердив, що національний орган може бути визнаний судом або трибуналом у значенні статті 267 ДФЄС, якщо він виконує судові функції, але не може бути визнаний таким, якщо він виконує інші, наприклад адміністративні, функції. Відповідно, необхідно було визначити, в якій конкретній компетенції діяв орган, коли він звертався до ЄС із проханням про винесення ним рішення. У цьому випадку різноманітні фактори змусили Суд не погодитися з твердженням про те, що провадження у цьому органі мали на меті призвести до ухвалення судового рішення. До таких факторів належать: KZD міг діяти за власною ініціативою та мав широкі слідчі повноваження; KZD мав повноваження залучати осіб до провадження за власною ініціативою; KZD був би відповідачем у судовому провадженні, якщо б його рішення було оскаржено; KZD міг скасовувати свої рішення.

2.2. Незалежність і безсторонність судів

Ключові моменти

- Право РЄ та право ЄС вимагає, щоб трибунали були незалежними та безсторонніми.
- ЄС та ЄСПЛ встановили детальні правила щодо незалежності для гарантування нейтральності. Ці правила стосуються способу призначення членів судів, строку їхніх повноважень і наявності гарантій проти зовнішнього тиску.

⁷² ЄС, С-394/11, справа «Валері Харієв Белов проти CHEZ Електро Балгарія АД та ін. (Болгарія та Європейська Комісія як треті особи)» (*Valeri Hariev Belov v. CHEZ Elektro Bulgaria AD and others (Bulgaria and the European Commission intervening)*), 31 січня 2013 р., §36.

- Суд вважається безстороннім, якщо не доведено інше. Небезсторонність може бути суб'єктивною (пов'язаною з особистим упередженням окремого судді) або об'єктивною (пов'язаною з припущенням щодо наявності упередженості). Суб'єктивне упередження довести складно.

Незалежність і безсторонність часто розглядаються разом і тісно пов'язані між собою, що ускладнює їхнє розрізнення.⁷³ Однак незалежність, як правило, стосується структури суду, тоді як безсторонність є індивідуальною характеристикою того, хто приймає рішення.⁷⁴

Незалежність

Відповідно до права РЄ судова практика щодо статті 6 ЄКПЛ передбачає детальні правила щодо незалежності судової влади, які покликані захистити її від зовнішнього тиску та гарантувати нейтральність.⁷⁵ Ці правила стосуються порядку призначення суддів, терміну їхніх повноважень і наявності гарантій від зовнішнього тиску.⁷⁶

Приклад: У справі «Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини» (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*)⁷⁷ обидва заявники були засуджені за воєнні злочини судом Боснії та Герцеговини (Державним судом). Державний суд складався з міжнародних і національних суддів і мав повноваження ухвалювати рішення у справах, пов'язаних із військовими злочинами. Перший заявник стверджував, що Державний суд не був незалежним, оскільки два його члени були призначені Управлінням Високого представника в Боснії та Герцеговині на дворічний термін, який міг бути продовжений.

ЄСПЛ відхилив цей аргумент. Він не побачив причин сумніватися в тому, що міжнародні судді Державного суду були незалежними від політичних органів Боснії та Герцеговини, сторін у справі та від інститу-

73 Наприклад, див. ЄСПЛ, *справа «Фіндлей проти Сполученого Королівства»* (*Findlay v. the United Kingdom*), №22107/93, 25 лютого 1997 р., §73.

74 ЄСПЛ, *справа «Парлов-Ткалчич проти Хорватії»* (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*), №24810/06, 22 грудня 2009 р., §§86-87.

75 Детальну інформацію про право на справедливий і публічний розгляд компетентним незалежним і неупередженим судом див.: ООН, Комітет із прав людини (КПЛ) (2007), *Загальний коментар 32*, 23 серпня 2007 р., §§19-23.

76 ЄСПЛ, *справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства»* (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), №№7819/77 і 7878/77, 28 червня 1984 р., §78.

77 ЄСПЛ, *справа «Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини»* (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*), №№2312/08 і 34179/08, 18 липня 2013 р., §§48-53.

ту Високого представника. Їх призначення було зумовлено бажанням посилити незалежність палат Державного суду у справах військових злочинів і відновити довіру громадськості до судової системи. Те, що судді, про яких ішлося, були відряджені з числа професійних суддів відповідних країн, становило додаткову гарантію захисту від зовнішнього тиску. Порушення статті 6 ЄКПЛ не було виявлено.

Судді можуть бути призначені виконавчим органом, але законом має бути забезпечено, щоб вони не отримували вказівок щодо виконання своїх обов'язків.⁷⁸ Не має бути жодного впливу на остаточне, обов'язкове та таке, що підлягає виконанню, рішення суду.⁷⁹

Строк повноважень суддів також є фактором незалежності. Члени трибуналу не обов'язково повинні призначатися довічно. Найголовніше, що строк повноважень повинен бути безперервним та не бути об'єктом зовнішнього втручання. Як мінімум, судді повинні бути захищені від усунення з посади протягом строку виконання повноважень.⁸⁰ Відсутність адекватних гарантій проти усунення з посади позбавляє суд незалежності.⁸¹

Зовнішні ознаки незалежності також важливі, але не є вирішальними для встановлення факту відсутності незалежності.⁸² При вирішенні питання щодо того, чи існують правомірні підстави підозрювати, що певний суд позбавлений незалежності або безсторонності, думка сторін провадження є важливою, але не вирішальною. Сумніви повинні бути об'єктивно виправдані.⁸³ Наприклад, якщо два судові засідателі, які брали участь у розгляді судом вимоги про перегляд умов оренди, були призначені асоціаціями, які зацікавлені в продовженні оренди, побоювання заявника щодо відсутності безсторонності є виправданою.⁸⁴

78 ЄСПЛ, справа «Бомартен проти Франції» (*Beaumartin v. France*), №15287/89, 24 листопада 1994 р., §38.

79 ЄСПЛ, справа «ДРАФТ – ОВА а.с. проти Словаччини» (*DRAFT – OVA a.s. v. Slovakia*), №72493/10, 9 червня 2015 р., §§80–86.

80 ЄСПЛ, справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), №№7819/77 і 7878/77, 28 червня 1984 р., §80.

81 ЄСПЛ, справа «Хенрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі» (*Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland*), №23614/08, 30 листопада 2010 р., §§49–53. Див. також: Рада Європи, Консультативна рада європейських суддів (CCJE) (2001), *Висновок №1 про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів*, 23 листопада 2001 р.

82 ЄСПЛ, справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), №№7819/77 і 7878/77, 28 червня 1984 р., §81.

83 ЄСПЛ, справа «Фруні проти Словаччини» (*Fruni v. Slovakia*), №8014/07, 21 червня 2011 р., §141.

84 ЄСПЛ, справа «Лангборгер проти Швеції» (*Langborger v. Sweden*), №11179/84, 22 червня 1989 р., §35.

Відповідно до права ЄС вимога щодо незалежності зобов'язує суд діяти як третя сторона, що приймає рішення, незалежно від адміністративних органів і сторін спору.⁸⁵

Приклад: У справі «Грем Дж. Вілсон проти Асоціації адвокатів Люксембургу» (*Graham J. Wilson v. Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*)⁸⁶ пан Вілсон подав позов до національних судів, стверджуючи, що, запровадивши мовну вимогу, Люксембург створив несправедливі перешкоди для імплементації Директиви 98/5/ЄС щодо професійного становлення адвокатів в інших державах-членах, аніж ті, в яких вони отримали свій кваліфікаційний професійний ступінь.⁸⁷ Вимагалось відвідування адвокатами усного слухання в Раді адвокатів. Пан Вілсон відмовився його відвідати, внаслідок чого Рада адвокатів відмовилася його зареєструвати. Він оскаржив таке рішення до дисциплінарного й адміністративного комітету, який складався виключно з адвокатів, що мали люксембурзьке громадянство. Адміністративний суд звернувся до СЄС із проханням про попереднє рішення щодо того, чи такі апеляційні органи, як дисциплінарний та адміністративний комітет, є засобом правового захисту в суді відповідно до національного законодавства в значенні статті 9 Директиви.

СЄС зазначив, що незалежність, яка є невід'ємним елементом для цілі вирішення спору, означає, що суд повинен діяти як третя сторона стосовно органу, який прийняв рішення, що оскаржується. Незалежність також має два інших аспекти: (i) суд є вільним від зовнішнього втручання або тиску; (ii) «внутрішня безсторонність», яка забезпечує рівність умов для учасників процесу.⁸⁸

85 СЄС, С-24/92, *справа «П'єр Корбіо проти Administration des contributions» (Pierre Corbiau v. Administration des contributions)*, 30 березня 1993 р., §15.

86 СЄС, С-506/04, *справа «Грем Дж. Вілсон проти Асоціації адвокатів Люксембургу» (Graham J. Wilson v. Ordre des avocats du barreau de Luxembourg)*, 19 вересня 2006 р., §§47-53.

87 Директива 98/5/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 лютого 1998 р. щодо спрощення порядку здійснення на постійній основі адвокатської професії в іншій державі-члені, ніж та, де отримано кваліфікацію, ОJ 1998 L 77.

88 Щодо зовнішнього тиску див. СЄС, С-103/97, *справа «Йозеф Кьолленсбергер GmbH & Co. KG та Альтцвангер AG проти Міжрайонної окружної лікарні Шварц» (Josef Köllensperger GmbH & Co. KG and Atzwanger AG v. Gemeindeverband Bezirkskrankenhaus Schwaz)*, 4 лютого 1999 р., §21 (умови усунення членів були надто невизначеними, щоб гарантувати захист від неналежного тиску). Щодо внутрішньої безсторонності див. СЄС, С-407/98, *справа «Катаріна Абрахамссон та Лейф Андерсон проти Елізабет Фогельквіст» (Katarina Abrahamsson and Leif Anderson v. Elisabet Fogelqvist)*, 6 липня 2000 р., §32 (об'єктивні засоби захисту, передбачені в конституції держави).

Безсторонність

Відповідно до права РЕ та права ЄС безсторонність тісно переплітається з незалежністю. Вона вимагає від осіб, які приймають рішення, бути відкритими до сприйняття інформації і неупередженими під час вирішення спорів.

Приклад: У справі «Ібрагім Гюркан проти Туреччини» (*Ibrahim Gürkan v. Turkey*)⁸⁹ військовий кримінальний суд засудив заявника до позбавлення волі терміном на два з половиною місяці за умисне невиконання наказу старшого за званням військовослужбовця. Суд складався з військового офіцера без юридичної освіти та двох військових суддів.

ЄСПЛ заявив, що участь непрофесійних суддів не обов'язково суперечить статті 6 і відсутність у військового офіцера кваліфікації юриста не перешкоджає його незалежності або безсторонності. Однак військовий офіцер перебував на службі в армії та мав дотримуватися військової дисципліни. Він був призначений керівництвом і не користувався тими ж конституційними гарантіями, що й два військових судді. Отже, такий військовий кримінальний суд не можна вважати незалежним і безстороннім.

Безсторонність має два елементи:

- суб'єктивний елемент, що стосується особистих упереджень чи прихильностей окремого судді;
- об'єктивний елемент, що стосується питань зовнішніх ознак упередженості.⁹⁰

Суд вважається вільним від особистої упередженості, якщо не доведено інше.⁹¹ Доведення суб'єктивної небезсторонності вимагає визначення особистих переконань того чи іншого судді в конкретній справі, що зробити дуже складно. Прикладами суб'єктивної упередженості є прояви ворожнечі або недобррозичливості судді чи докази того, що суддя домовився(лася) про те, щоб справа була йому (їй) направлена з особистих причин.⁹² Переважна більшість

89 ЄСПЛ, *справа «Ібрагім Гюркан проти Туреччини» (Ibrahim Gürkan v. Turkey)*, №10987/10, 3 липня 2012 р., §19.

90 Див. також: Рада Європи, Консультативна рада європейських суддів (2002), *Висновок №3 щодо етики та відповідальності суддів*, 19 листопада 2002 р.

91 ЄСПЛ, *справа «Кіпріану проти Кіпру» (Kyriánu v. Cyprus)* [ВП], №73797/01, 15 грудня 2005 р., §119.

92 ЄСПЛ, *справа «Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], №29369/10, 23 квітня 2015 р., §74.

справ зі скаргами щодо відсутності безсторонності стосувались об'єктивного тесту, який передбачає визначення того, чи суддя надавав достатні гарантії, щоб виключити будь-які обґрунтовані сумніви щодо цього.⁹³ Прикладами відсутності об'єктивної безсторонності є наявність близьких родинних зв'язків між адвокатом протилежної сторони та суддею⁹⁴ або професійні відносини між суддею та іншою стороною у провадженні.⁹⁵ Об'єктивна безсторонність також означає надання гарантій, достатніх для виключення будь-яких обґрунтованих сумнівів у цьому відношенні.⁹⁶ Сам факт, що суд виконує два види функцій стосовно одного й того ж рішення (консультативні та судові), може поставити під сумнів його структурну безсторонність.⁹⁷ Крім того, визнавалося, що присутність державного службовця у нарадчій кімнаті під час обговорення рішення є порушенням статті 6.⁹⁸ Процедури, які суди застосовують для розгляду скарг на небезсторонність, самі повинні бути вільними від упередженості (наприклад, суддям, обвинуваченим в упередженому ставленні, не може бути доручено розглянути таку заяву по суті).⁹⁹

Право ЄС послідовно дотримується принципів, установлених практикою ЄСПЛ щодо двох обов'язкових аспектів безсторонності: суб'єктивної й об'єктивної. Незалежність вважається необхідною передумовою безсторонності, крім того повинні існувати відповідні правила щодо складу органу та статусу його членів.¹⁰⁰

Приклад: У справі «Хронопост SA і Ла Пост проти французької спілки de l'express (UFEX) та ін.» (*Chronopost SA i La Poste v. Union française de l'express (UFEX) and Others*)¹⁰¹ ішлося про твердження, що інфраструк-

- 93 ЄСПЛ, *справа «Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], №29369/10, 23 квітня 2015 р., §119. Див. також ЄСПЛ, *справа «Готрен та ін. проти Франції» (Gautrin and others v. France)*, №21257/93, 20 травня 1998 р., §58.
- 94 ЄСПЛ, *справа «Мікаллеф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], №17056/06, 15 жовтня 2009 р., §102.
- 95 ЄСПЛ, *справа «Пескадор Валеро проти Іспанії» (Pescador Valero v. Spain)*, №62435/00, 17 червня 2003 р., §§27-28.
- 96 ЄСПЛ, *справа «Фей проти Австрії» (Fey v. Austria)*, №14396/88, 24 лютого 1993 р., §28.
- 97 ЄСПЛ, *справа «Прокола проти Люксембургу» (Procola v. Luxembourg)*, №14570/89, 28 вересня 1995 р., §45. Порівняти з ЄСПЛ, *справа «Клейн та інші проти Нідерландів» (Kleyn and Others v. the Netherlands)*, №№39343/98, 39651/98, 43147/98 і 46664/99, 6 травня 2003 р., §27.
- 98 ЄСПЛ, *справа «Мартіні проти Франції» (Martinie v. France)* [ВП], №58675/00, 12 квітня 2006 р., §§53-55.
- 99 ЄСПЛ, *справа «А.К. проти Ліхтенштейну» (A.K. v. Liechtenstein)*, №38191/12, 9 липня 2015 р.
- 100 СЕС, С-506/04, *справа «Грем Дж. Вілсон проти Асоціації адвокатів Люксембургу» (Graham J. Wilson v. Ordre des avocats du barreau de Luxembourg)*, 19 вересня 2006 р., §53.
- 101 СЕС, об'єднані справи С-341/06 та С-342/06, *справа «Хронопост SA і Ла Пост проти французької спілки de l'express (UFEX) та ін.» (Chronopost SA i La Poste v. Union française de l'express (UFEX) and Others)*, 1 липня 2008 р., §54.

турна допомога становить державну допомогу. Справа двічі розглядалася в суді першої інстанції (СПІ) різним складом суддів, але з тим самим суддею-доповідачем. За результатами другого розгляду СПІ підтвердив своє перше рішення, а саме, що мала місце державна допомога. Заявники стверджували, що другий СПІ не був безстороннім судом, оскільки до його складу входив той самий суддя-доповідач, і на рішення вплинуло упереджене ставлення.

Суд ЄС визначив перевірку на безсторонність таким чином: (i) судді повинні бути суб'єктивно безсторонніми, тобто ніхто не повинен виявляти прихильність або особисті упередження (за відсутності доказів протилежного існує презумпція особистої безсторонності); та (ii) суд повинен бути об'єктивно безстороннім, забезпечивши гарантії, достатні для виключення будь-яких обґрунтованих сумнівів у цьому відношенні. СЕС відхилив звинувачення в упередженості. Факти не підтверджували, що склад суду був незаконним.

2.3. Що таке справедливий і публічний розгляд справи?

Ключові моменти

- Доступ до правосуддя вимагає, щоб розгляд справи був процедурно справедливим і публічним.
- Право на справедливий і публічний розгляд справи закріплено в п. 1 статті 6 ЄКПЛ і статті 47 Хартії основних прав ЄС. Спеціальні гарантії справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні додатково передбачені в пп. 2 та 3 статті 6 ЄКПЛ і статті 48 Хартії.
- Право на справедливий судовий розгляд включає рівність процесуальних засобів сторін, право на змагальний процес і на обґрунтоване рішення, а також право на забезпечення виконання остаточного рішення.
- Публічний розгляд справи забезпечує добросовісність судового провадження. Право на публічний розгляд справи також передбачає, що особа має право бути присутньою на судовому засіданні, а також мати можливість отримувати інформацію про докази.

Відповідно до права РЄ право на справедливий і публічний розгляд за статтею 6 ЄКПЛ застосовується до кримінальних обвинувачень і спорів щодо цивільних прав і обов'язків (див. **Розділ 2.1**). **Відповідно до права ЄС**, згідно зі статтею 47 Хартії основних прав ЄС, таке право застосовується до всіх видів проваджень щодо прав і свобод, які виникають відповідно до права ЄС.

Судова практика щодо права на справедливий суд дуже масштабна. У цьому Розділі розглядаються кілька ключових особливостей цього права, а саме: право на рівність сторін, право на змагальний процес і право на обґрунтоване рішення. Як зазначено в **Главі 1**, практика ЄСПЛ є релевантною для тлумачення прав Хартії, коли йдеться про права, що кореспондуються. Стаття 47 Хартії основних прав ЄС із цього питання кореспондується зі статтею 6 ЄКПЛ.

2.3.1. Справедливий розгляд справи

Відповідно до права РЄ те, чи вважається розгляд справедливим, залежить від усіх фактів справи, включаючи можливість особи отримати доступ до правосуддя. Необхідно розглядати справу в цілому (тобто з моменту відкриття провадження, включаючи допити, що проводяться поліцією в кримінальних справах, до остаточного рішення за результатами скарги).¹⁰² Стаття 6 ЄКПЛ також застосовується до виконання судових рішень, оскільки, у кінцевому рахунку, якщо особа не може забезпечити виконання рішення за результатами провадження, право на справедливий розгляд справи втрачає цінність.¹⁰³

Гідний уваги досвід

Забезпечення справедливого розгляду справи шляхом спільного слухання

У м. Тараскон (Франція) була започаткована спеціалізована практика спільного слухання, спрямована на підсилення участі дітей. Вона дозволяє соціальним працівникам супроводжувати дітей під час судового розгляду в цивільному процесі. Присутність соціального працівника допомагає дитині висловити свою точку зору. Вона також створює більш сприятливе для дитини середовище. Ця практика також забезпечує можливість інтерпретувати відповіді дитини з двох точок зору (судді та соціального працівника), що робить розгляд справедливішим. Цей проєкт окремо згадувався у зв'язку з врученням премії «Кришталеві терези правосуддя» 2012 року.

Джерело: Премія «Кришталеві терези правосуддя», 2012 рік, спільно організована Радою Європи та Європейською Комісією.

102 ЄСПЛ, *справа «Едвардс проти Сполученого Королівства» (Edwards v. the United Kingdom)*, №13071/87, 16 грудня 1992 р., §34.

103 ЄСПЛ, *справа «Хорнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece)*, №18357/91, 19 березня 1997 р., §40. Див. також: ООН, КПЛ (2005), *справа «Чернін проти Чехії» (Czernin v. Czech Republic)*, №823/1998, 29 березня 2005 р. (зазначено, що бездіяльність і надмірні затримки виконання рішень порушують статтю 14 МПГПП).

Відповідно до права РЄ та права ЄС однією з основних вимог права на справедливий судовий розгляд є рівність процесуальних засобів сторін. Рівність сторін передбачає забезпечення кожній стороні розумної можливості представити у справі свою позицію в умовах, які не ставлять жодну сторону в незручний стан. Будь-яка скарга на відсутність фактора рівності сторін «буде розглядатися з урахуванням положення п. 1 статті 6 Конвенції, оскільки принцип рівності сторін є лише одним з аспектів більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також включає основоположне право на те, щоб розгляд справи був змагальним». ¹⁰⁴ ЄС визначив цей принцип аналогічно. ¹⁰⁵

У кримінальних справах принцип рівності сторін гарантований особливими правами захисту, викладеними в п. 3 (d) статті 6 Конвенції, а саме: «право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення». Пункти 2 і 3 статті 6 ЄКПЛ і стаття 48 Хартії основних прав ЄС містять додаткові спеціальні гарантії справедливого судового розгляду в кримінальних справах. Ці гарантії охоплюють право бути негайно поінформованим щодо характеру та причини пред'явленого обвинувачення, та право на час і засоби, необхідні для підготовки свого захисту.

У праві ЄС його вторинне законодавство детальніше описує сферу застосування права на справедливий судовий розгляд. Наприклад, Директива 2012/13/EU щодо права на інформування у кримінальному процесі встановлює, що держави-члени повинні інформувати підозрюваних та обвинувачених про їхні права, включаючи право на доступ до захисника та право зберігати мовчання. ¹⁰⁶ Відповідно до цієї Директиви заарештовані, підозрювані та обвинувачені особи також повинні отримати «пам'ятку про права», що містить інформацію про додаткові права, включаючи їхнє право на доступ до документів, які стосуються їхньої конкретної справи і які знаходяться в розпорядженні компетентних органів (наприклад, доказів), і їхнє право на отримання невідкладної медичної допомоги. Директива є частиною «дорожньої карти» ЄС із посилення процесуальних прав підозрюваних і обвинувачених у кримінальному провадженні. ¹⁰⁷ Ця дорожня карта була ухвалена для посилення прав осіб у кримінальному провадженні в

¹⁰⁴ ЄСПЛ, *справа «Руїз-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain)*, №12952/87, 23 червня 1993 р., §63; див. також §§63–68.

¹⁰⁵ ЄС, С-199/11, *справа «Європейська спільнота проти Otis NV та ін.» (Europese Gemeenschap v. Otis NV and Others)*, 6 листопада 2012 р., §71.

¹⁰⁶ Директива 2012/13/EU Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2012 р. щодо права на інформування у кримінальному процесі, ОJ 2012 L 142.

¹⁰⁷ Резолюція Ради від 30 листопада 2009 р. про Дорожню карту щодо посилення процесуальних прав підозрюваних і обвинувачених осіб у кримінальному провадженні, ОJ 2009 С 295.

межах ЄС, а також для забезпечення взаємної довіри між системами кримінального правосуддя та сприяння співпраці між державами-членами ЄС. «Дорожня карта» також включає Директиву щодо права на послуги усного та письмового перекладу у кримінальному процесі,¹⁰⁸ Директиву про право доступу до захисника у кримінальному провадженні та під час процедури за Європейським ордером на арешт,¹⁰⁹ Рекомендацію Комісії щодо права на правову допомогу для підозрюваних або обвинувачених осіб¹¹⁰ і Рекомендацію Комісії щодо процедурних гарантій для вразливих груп, які підозрюються або обвинувачуються у кримінальному процесі.¹¹¹ Існує також Пропозиція до Директиви про процедурні гарантії для дітей, що підозрюються або обвинувачуються у кримінальному провадженні,¹¹² і Пропозиція до Директиви Європейського Парламенту і Ради про тимчасову правову допомогу та правову допомогу під час процедури за Європейським ордером на арешт.¹¹³

Відповідно до права РЄ та права ЄС ще одним важливим елементом права на справедливий розгляд справи є право на змагальний процес.¹¹⁴ Вимоги цього права, в принципі, однакові в некримінальних і кримінальних справах.¹¹⁵ На практиці право на змагальний процес включає:

108 Директива 2010/64/EU Європейського Парламенту та Ради від 20 жовтня 2010 р. щодо права на послуги усного та письмового перекладу у кримінальному провадженні, ОJ 2010 L 280.

109 Директива 2013/48/EU Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 р. про право доступу до захисника у кримінальному процесі та під час процедури за Європейським ордером на арешт, а також про право на інформування третьої особи у випадку позбавлення волі та спілкування з третіми особами і з консульськими органами протягом терміну позбавлення волі, ОJ 2013 L 294/1. Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії не приєдналося до цієї директиви, й вона не застосовна до Данії.

110 Європейська Комісія (2013), Рекомендація від 27 листопада 2013 р. щодо права на правову допомогу підозрюваним або обвинуваченим у кримінальному провадженні, ОJ 2013 C 378.

111 Європейська Комісія (2013), Рекомендація від 27 листопада 2013 р. щодо процедурних гарантій для вразливих осіб, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні, ОJ 2013 C 378.

112 Європейська Комісія (2013), Пропозиція до Директиви Європейського Парламенту та Ради про процедурні гарантії для дітей, що підозрюються або обвинувачуються в кримінальному провадженні, COM (2013) 822.

113 Європейська Комісія (2013), Пропозиція до Директиви Європейського Парламенту та Ради про тимчасову правову допомогу підозрюваним або обвинуваченим особам, позбавленим свободи, та правову допомогу під час процедури за Європейським ордером на арешт, COM (2013) 824.

114 ЄСПЛ, *справа «Руїз-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain)*, №12952/87, 23 червня 1993 р., §63; ЄСЄ, C-300/11, *справа «ZZ проти Міністра внутрішніх справ» (ZZ v. Secretary of State for the Home Department)*, 4 червня 2013 р., §55. Що стосується кримінального провадження, див. ЄСПЛ, *справа «Брандштеттер проти Австрії» (Brandstetter v. Austria)*, №№11170/84, 12876/87 та 13468/87, 28 серпня 1991 р., §§66–67.

115 ЄСПЛ, *справа «Вернер проти Австрії» (Werner v. Austria)*, №21835/93, 24 листопада 1997 р., §66.

- право знати та коментувати всі подані докази, що впливають на рішення суду;¹¹⁶
- право мати достатній час для ознайомлення з доказами, представленими в суді;¹¹⁷
- право надавати докази.¹¹⁸

Суди повинні враховувати, чи процедура, що застосовувалася, в цілому відповідала вимогам права на змагальний процес.¹¹⁹

Приклад: У справі «Ужукаускас проти Литви» (*Užkauskas v. Lithuania*)¹²⁰ влада Литви скасувала ліцензію заявника на вогнепальну зброю, оскільки інформація, яка містилася в поліцейських документах, свідчила про те, що він становив ризик для суспільства. Заявник був зобов'язаний передати зброю поліції в обмін на оплату. Він оскаржив внесення свого імені до документів з оперативної інформації, але цей позов було відхилено на підставі секретних матеріалів, поданих поліцією. Ця інформація не була розкрита заявнику.

Дані в матеріалах справи мали вирішальне значення для розгляду справи заявника, оскільки судді повинні були їх розглянути, щоб визначити, чи був він причетний до злочинної діяльності. Матеріали поліції були єдиним свідченням того, що заявник міг становити загрозу суспільству. Беручи до уваги те, що заявник не був ознайомлений зі свідченнями проти нього та не мав можливості відповісти на них (на відміну від поліції), процедура ухвалення рішення не відповідала вимогам змагального процесу або рівності сторін, а також не включала належні гарантії для захисту інтересів заявника. ЄСПЛ визнав це порушенням статті 6 ЄКПЛ.

Іншим важливим аспектом права на справедливий розгляд справи є право на обґрунтоване рішення.¹²¹ Обґрунтоване рішення свідчить про те, що справа була розглянута належним чином, і надає можливість сторонам по-

116 ЄСПЛ, *справа «Вермеулен проти Бельгії» (Vermeulen v. Belgium)* [ВП], №19075/91, 20 лютого 1993 р., §33.

117 ЄСПЛ, *справа «Крчмарж та ін. проти Чехії» (Křičmář and others v. Czech Republic)*, №35376/97, 3 березня 2000 р., §42.

118 ЄСПЛ, *справа «Клініка дес Акасіас проти Франції» (Clinique des Acacias and Others v. France)*, №№65399/01, 65406/01, 65405/01 і 65407/01, 13 жовтня 2005 р., §37.

119 ЄСПЛ, *справа «Роу та Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davies v. the United Kingdom)* [ВП], №28901/95, 16 лютого 2000 р., §62.

120 ЄСПЛ, *справа «Ужукаускас проти Литви» (Užkauskas v. Lithuania)*, №16965/04, 6 липня 2010 р., §§45-51.

121 Див.: Рада Європи, КРЕС (2008), *Висновок №11 «Про якість судових рішень»*, 18 грудня 2008 р.

дати належну й ефективну апеляцію.¹²² Суди не зобов'язані давати детальні відповіді на кожен аргумент, а обов'язок наводити аргументи залежить від характеру рішення та обставин справи.¹²³ У кримінальному провадженні суд присяжних повинен включати достатні гарантії, щоб дозволити засудженому зрозуміти, чому він (вона) був(ла) визнаний(а) винним(ою). Вони можуть включати в себе роз'яснення судді юридичних питань або доказів, а також точні, однозначні питання, які суддя ставить присяжним.¹²⁴

У цивільному провадженні суди зобов'язані наводити достатні мотиви у своїх рішеннях, щоб особи мали можливість ефективно підготувати апеляційні скарги.¹²⁵ Апеляційний суд може виправити недостатнє обґрунтування суду нижчої інстанції. У цілому, для апеляційного органу вважається прийнятним просто підтвердити обґрунтування рішення суду нижчої інстанції. Однак це було визнано недостатнім, коли апеляційна скарга стосувалася саме неадекватності обґрунтування судом нижчої інстанції.¹²⁶ Підстави, викладені апеляційним судом, повинні стосуватися суті питання, яке підлягало вирішенню, у спосіб, який відображає його повноваження.¹²⁷

Право на оскарження

Відповідно до права РЄ, хоча Протокол №7 ЄКПЛ (обов'язковий тільки для держав, які до нього приєдналися) встановлює окреме право на оскарження рішень у кримінальних провадженнях,¹²⁸ ЄКПЛ не гарантує право на оскарження в цивільному провадженні. Утім, ЄСПЛ підтвердив, що якщо процес оскарження відбувається в цивільному чи кримінальному провадженні, до нього застосовується стаття 6.¹²⁹ **Відповідно до права ЄС** у Хартії основних

122 ЄСПЛ, *справа «Хаджіанастасіу проти Греції» (Hadjianastassiou v. Greece)*, №12945/87, 16 грудня 1992 р., §33. Порів. з ЄСПЛ, *справа «Йодко проти Литви» (Jodko v. Lithuania) (ріш.)*, №39350/98, 7 вересня 1999 р. Щодо законодавства ЄС, див. СЕС, С-619/10, *справа «Трейд Ейдженсі Ltd проти Сераміко Інвестментс Ltd» (Trade Agency Ltd v. Seramico Investments Ltd)*, 6 вересня 2012 р., §53.

123 ЄСПЛ, *справа «Гарсія Руїз проти Іспанії» (García Ruiz v. Spain)* [ВП], №30544/96, 21 січня 1999 р., §26.

124 ЄСПЛ, *справа «Таске проти Бельгії» (Taxquet v. Belgium)* [ВП], №926/05, 16 листопада 2010 р., §§93–100.

125 ЄСПЛ, *справа «Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland)*, №37801/97, 1 липня 2003 р., §§36–38.

126 ЄСПЛ, *справа «Гірвісаарі проти Фінляндії» (Hirvisaari v. Finland)*, №49684/99, 27 вересня 2001 р., §32.

127 ЄСПЛ, *справа «Гансен проти Норвегії» (Hansen v. Norway)*, №15319/09, 2 жовтня 2014 р., §71 і далі.

128 Рада Європи, *Протокол №7 до ЄКПЛ*, CETS №117, 1984 р., ст. 2.

129 Див., напр., ЄСПЛ, *справа «Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Monnell and Morris v. the United Kingdom)*, №№9562/81 і 9818/82, 2 березня 1987 р., §54.

прав ЄС немає окремого права на оскарження, але при тлумаченні статті 47 необхідно враховувати практику ЄСПЛ.

2.3.2. Публічний розгляд справи

Відповідно до права РЄ та права ЄС концепція доступу до правосуддя також включає право на публічний розгляд справи. Це сприяє посиленню довіри до судів і робить відправлення правосуддя гласним і прозорим.¹³⁰ Стаття 47 Хартії основних прав ЄС щодо цього питання кореспондується зі статтею 6 ЄКПЛ.

Право на публічний розгляд імпліцитно передбачає й право на усне слухання.¹³¹ Наприклад, у кримінальному процесі обвинувачений, як правило, повинен мати право бути присутнім під час розгляду справи судом першої інстанції.¹³² Право на усний розгляд важливе, оскільки особа не може скористатися іншими правами відповідно до п. 3 статті 6 ЄКПЛ, якщо вона відсутня. Проте особиста присутність обвинуваченого не має такого ж вирішального значення для розгляду справи в апеляції, яке вона має для розгляду в суді першої інстанції. Спосіб застосування статті 6 до апеляційного провадження залежить від особливостей конкретного провадження (при цьому необхідно враховувати цілісність процесу за національним правопорядком) і ролі в ньому апеляційного суду.¹³³ Більше того, право на усний розгляд не є абсолютним, і деякі обставини можуть виправдати відмову від нього, залежно від характеру питань, які вирішуються судом.¹³⁴ Наприклад, усний розгляд не є обов'язковим у справах, в яких не порушуються питання щодо достовірності або суперечливості фактів, що вимагає усного представлення доказів або перехресного допиту свідків.¹³⁵ Якщо слухання в криміналь-

130 ЄСПЛ, *справа «Претто й ін. проти Італії» (Pretto v. Italy)*, №7984/77, 8 грудня 1983 р., §21.

131 ЄСПЛ, *справа «Аллан Якобссон (№2) проти Швеції» (Allan Jacobsson (No. 2) v. Sweden)*, №16970/90, 19 лютого 1998 р., §46. Див. також СЕС, С-399/11, *справа «Стефано Меллоні проти Міністерства фінансів» (Stefano Melloni v. Ministero Fiscal)*, 26 лютого 2013 р., §49.

132 ЄСПЛ, *справа «Тірс та ін. проти Сан-Маріно» (Tierce and Others v. San Marino)*, №№24954/94, 24971/94, 24972/94, 25 липня 2000 р., §94; ЄСПЛ, «*Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], №73053/01, 23 листопада 2006 р., §40.

133 ЄСПЛ, *справа «Кремзов проти Австрії» (Kremzow v. Austria)*, №12350/86, 21 вересня 1993 р., §§58–59; ЄСПЛ, *справа «Ермі проти Італії» (Hermi v. Italy)* [ВП], №18114/02, 18 жовтня 2006 р., §60. Щодо заочних судових слухань у ЄС, див.: Рада Європейського Союзу (2009), *Рамкове рішення Ради 2009/299/ІНА* від 26 лютого 2009 р. про внесення змін до Рамкових рішень 2002/584/ІНА, 2005/214/ІНА, 2006/783/ІНА, 2008/909/ІНА та 2008/947/ІНА, що посилюють процесуальні права осіб і сприяють застосуванню принципу взаємного визнання ухвал, винесених за відсутності відповідної особи на судовому засіданні, ОJ 2009 L 81/24.

134 ЄСПЛ, *справа «Кремзов проти Австрії» (Kremzow v. Austria)*, №12350/86, 21 вересня 1993 р., §59.

135 ЄСПЛ, *справа «Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], №73053/01, 23 листопада 2006 р., §§41–42 і 47–48.

ній справі ведеться заочно, а обвинувачений не знає про провадження, він (вона) повинен(нна) мати можливість отримати перегляд судом рішення по суті обвинувачення, щойно він (вона) про нього дізнається. У цивільному судочинстві може бути можливість здійснювати провадження без слухання в суді у справах, що порушують правові питання обмеженого характеру¹³⁶, або якщо провадження є виключно юридичним чи технічним.¹³⁷ Утім, принципово, щоб особа мала право на публічний усний розгляд в суді першої інстанції, який розглядає її справу.¹³⁸

Пункт 1 статті 6 ЄКПЛ безперечно дозволяє недопущення преси і публіки в зал засідань:

- в інтересах моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві;
- якщо це вимагається в інтересах неповнолітніх або для захисту приватного життя сторін;
- якщо публічність зашкодить інтересам правосуддя.

Необхідність захисту професійної таємниці також може виправдати обмеження.¹³⁹ Дітям надається особливий захист, тому з метою захисту їхніх інтересів виключення можна застосувати до цілого ряду справ.¹⁴⁰

Приклад: У справі «Храброва проти Росії» (*Khrabrova v. Russia*)¹⁴¹ заявниця була вчителем у м. Москва, поки її не звільнили в лютому 2002 року після суперечки з учнем під час уроку. Вона ініціювала цивільне провадження проти школи, вимагаючи компенсації та поновлення на посаді, а пізніше подала скаргу до ЄСПЛ щодо несправедливості судового розгляду. Зокрема, вона скаржилася на те, що національний суд не проводив публічний розгляд в інтересах неповнолітніх, залучених до справи.

ЄСПЛ визнав нечіткість мотивів, викладених національним судом для обґрунтування рішення про проведення закритого судового засідань-

136 ЄСПЛ, *справа «Валова, Слезак і Слезак проти Словаччини» (Valová, Slezák and Slezák v. Slovakia)*, №44925/98, 1 червня 2004 р., §§65–68.

137 ЄСПЛ, *справа «Кооттуммель проти Австрії» (Koottummel v. Austria)*, №49616/06, 10 грудня 2009 р., §19.

138 ЄСПЛ, *справа «Бекер проти Австрії» (Becker v. Austria)*, №19844/08, 11 червня 2015 р., §39.

139 ЄСПЛ, *справа «Дінне проти Франції» (Diennet v. France)*, №18160/91, 26 вересня 1995 р., §§34–35.

140 ЄСПЛ, *справа «Б. і П. проти Сполученого Королівства» (B. and P. v. United Kingdom)*, №№36337/97 і 35974/97, 24 квітня 2001 р., §§37–38.

141 ЄСПЛ, *справа «Храброва проти Росії» (Khrabrova v. Russia)*, №18498/04, 2 жовтня 2012 р., §§50–53.

ня. Зокрема, зазначалося, що публічний розгляд матиме негативний вплив на навчання невизначеного кола неповнолітніх. Суд зазначив, що національні суди повинні вказувати вагомі підстави для обґрунтування закриття процесу відправлення правосуддя від громадського контролю, який є дуже важливим запобіжним заходом проти свавілля. Однак у цій справі це не було зроблено належним чином. Проведення в подальшому публічного розгляду апеляційним судом не виправило це порушення, оскільки суд не з'ясував обставини у повному обсязі, зокрема апеляційний суд не заслухав свідків. ЄСПЛ визнав порушення права на публічний розгляд справи згідно зі статтею 6 ЄКПЛ.

Від права на публічний усний розгляд можна відмовитися; відмова повинна бути добровільною, однозначною та такою, що не суперечить важливим суспільним інтересам. Наприклад, навіть коли обвинувачуваний особисто не з'являється в суді, порушення не буде, якщо його було поінформовано про дату та місце судового засідання або якщо в суді його захищає уповноважений ним адвокат.¹⁴²

2.4. Інші шляхи забезпечення правосуддя

Ключові моменти

- Доступ до механізмів правосуддя може включати такі позасудові органи, як національні правозахисні установи, органи з питань рівності, органи захисту даних або інститути омбудсмена.
- Адміністративні, позасудові органи можуть сприяти доступу до правосуддя, пропонуючи швидші способи отримання засобів захисту або забезпечуючи можливість колективного відшкодування. Проте вони не повинні замінювати собою право особи на доступ до суду та, як правило, підлягають судовому нагляду.
- Процедури альтернативного вирішення спорів (АВС), такі як медіація й арбітраж, пропонують альтернативний доступ до правосуддя формалізованим способом судового характеру.

¹⁴² ЄСПЛ, *справа «Хаканссон і Стурессон проти Швеції» (Håkansson and Sturesson v. Sweden)*, №11855/85, 21 лютого 1990 р., §66; ЄС, С-399/11, *справа «Стефано Меллоні проти Міністерства податків» (Stefano Melloni v. Ministero Fiscal)*, 26 лютого 2013 р., §49.

- Якщо закон зобов'язує сторони звернутися до арбітражу, третейський суд повинен дотримуватися статті 6 ЄКПЛ і статті 47 Хартії основних прав ЄС.
- ЄС заохочує використання АВС такими законодавчими актами, як Директива ЄС про медіацію та різноманітні ініціативи щодо захисту прав споживачів.

2.4.1. Позасудові органи

Багато судових систем стикаються зі зростанням навантаження, а доступ до судів може потребувати значних витрат. Ширший погляд на поняття доступу до правосуддя охоплює не лише суди, а й позасудові органи.¹⁴³ Вони можуть включати органи з питань рівності, адміністративні та позасудові установи, які займаються питаннями дискримінації, національні правозахисні організації (НПО), інститути омбудсмена, органи захисту даних, інспекції праці та спеціалізовані суди.¹⁴⁴ Держави-члени ЄС створили деякі з цих органів відповідно до конкретних вимог законодавства ЄС – наприклад, органи з питань расової та етнічної рівності й гендерної рівності були створені відповідно до Директиви про расову рівність¹⁴⁵, а національні органи захисту персональних даних – відповідно до Директиви про захист персональних даних.¹⁴⁶

Квасізудові процедури, що ініціюються в позасудових органах (часто у формі медіації – див. **Розділ 2.4.2** щодо альтернативного вирішення спорів), можуть забезпечити швидші, менш формалістичні та дешевші альтернативи для заявників. Проте більшість позасудових органів не мають повноважень видавати обов'язкові до виконання рішення (серед винятків, наприклад, органи захисту персональних даних і деякі органи з питань рівності), а їхні повноваження щодо забезпечення виплат компенсації зазвичай обмежені.

143 FRA (2012), «Втілення прав у житті: ситуація з основними правами в Європейському Союзі» (*Bringing rights to life: The fundamental rights landscape of the European Union*), Люксембург, Офіс публікацій.

144 Див. ООН, Генеральна Асамблея (1993), Резолюція A/RES/48/134 про національні інституції з просування та захисту прав людини, 20 грудня 1993 р. (Паризькі принципи), Додаток.

145 Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р. щодо забезпечення виконання принципу рівності осіб незалежно від расового чи етнічного походження, ОJ 2000 L 180 (Директива про расову рівність).

146 Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 24 жовтня 1995 р. про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та вільним обігом цих даних, ОJ 1995 L 281 (Директива про захист даних).

ЄСПЛ визначив, що позасудовий орган згідно з національним законодавством може вважатися судом, якщо він цілком очевидно виконує судові функції та надає процедурні гарантії, передбачені статтею 6 ЄКПЛ, такі як безсторонність і незалежність (див. [Розділ 2.1.2](#)).¹⁴⁷ В іншому випадку позасудовий орган повинен підлягати нагляду з боку судового органу, що має повну юрисдикцію та відповідає вимогам статті 6.¹⁴⁸

Адміністративні позасудові органи також можуть сприяти доступу до правосуддя, пропонуючи можливість колективного відшкодування або скарги. Це дозволяє заявникам об'єднувати свої зусилля та зводити багато індивідуальних скарг, що стосуються тієї самої обставини, до єдиного судового процесу,¹⁴⁹ що може дозволити таким організаціям, як ГО, подавати скарги від імені фізичних осіб.

Гідний уваги досвід

Покращення доступу до правосуддя у справах щодо дискримінації

В Італії орган із питань рівності, що займається справами щодо дискримінації за ознакою раси або етнічного походження – Національне управління з питань боротьби з расовою дискримінацією, у співпраці з місцевими органами влади та ГО створив у деяких місцевостях антидискримінаційні бюро та координаційні центри. Крім того, наявні радники з питань рівності, які займаються питаннями дискримінації за ознакою статі на національному та регіональному рівнях. Вони мають право приймати скарги, надавати консультації та послуги медіації, а також співпрацюють з інспекторами праці, що мають слідчі повноваження для встановлення фактів у справах про дискримінацію. Вони можуть представляти колективні скарги, коли неможливо ідентифікувати окрему жертву.

Джерело: FRA (2012), *Доступ до правосуддя в справах про дискримінацію в ЄС – кроки до подальшої рівності*, с. 28.

147 ЄСПЛ, *справа «Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, №21722/11, 9 січня 2013 р., §§88–91.

148 ЄСПЛ, *справа «Цумтобель проти Австрії» (Zumtobel v. Austria)*, №12235/86, 21 вересня 1993 р., §§29–32.

149 Європейська Комісія (2013), *Рекомендація від 11 червня 2013 р. щодо спільних принципів судового та компенсаційного механізмів колективного відшкодування шкоди в державах-членах щодо порушень прав, наданих законодавством Союзу*, ОJ 2013 L 201. Див. також: Європейський Парламент, Генеральний директорат із питань внутрішньої політики (2011), *Огляд наявних схем колективного відшкодування шкоди в країнах-членах ЄС*, Брюссель, липень 2011 р.

2.4.2. Альтернативне вирішення спорів

Альтернативне вирішення спорів (АВС) представляє собою процедури врегулювання спорів (такі як медіація та арбітраж), що пропонують можливості позасудового вирішення спорів.¹⁵⁰ Процедури АВС можуть підвищити ефективність правосуддя, зменшуючи навантаження судів та надаючи людям можливість вирішувати спори в найбільш низьковитратний спосіб.¹⁵¹ На додаток до скорочення витрат вони можуть допомогти фізичним особам скоротити тривалість процесу та знизити пов'язаний з ним рівень стресу. Історія та способи застосування АВС у Європі різняться. Деякі з позасудових органів, вказаних у **Розділі 2.4.1**, часто вдаються до процедур АВС.

Гідний уваги досвід

Використання медіації у вирішенні сімейних спорів

Більшість країн вважають за краще вирішувати спори, пов'язані з сімейними справами, шляхом медіації, а не зверненням до суду. У Хорватії для батьків, що розлучаються та мають спір щодо опіки над дітьми, обов'язковою вимогою є звернення до медіації. Медіацію проводять психологи центрів соціального захисту.

Медіацію іноді поєднують з іншими функціями. Наприклад, в Естонії спеціаліст із підтримки дітей допомагає батькам у здійсненні медіації під час перших етапів судового розгляду. У Німеччині юрист-консультант дитини надає допомогу батькам у формі медіації.

Джерело: FRA (2015), *Правосуддя, дружнє до дітей: перспективи та досвід фахівців щодо участі дітей у цивільних та кримінальних судових процесах у 10 країнах-членах ЄС*, с. 47.

У праві РЄ медіація в контексті цивільного судочинства визначена як процес вирішення спорів, під час якого сторони ведуть переговори для досягнення домовленості за допомогою медіатора.¹⁵² В контексті кримінального

150 Напр., див.: Європейська Комісія (2011), *Консультаційний документ щодо використання АВС як засобу вирішення спорів, пов'язаних із комерційними операціями, та практика в Європейському Союзі*, §6.

151 Рада Європи, СЕПЕJ (2014), *Доповідь «Європейські судові системи – видання 2014 р. (дані 2012 р.): ефективність і якість правосуддя»*, глава 6, згадується в: ЄСПЛ, *справа «Момчилович проти Хорватії» (Momičević v. Croatia)*, №11239/11, 26 березня 2015 р., §33.

152 Рада Європи, Комітет міністрів (2002), *Рекомендація Rec(2002)10 державам-членам щодо медіації в цивільних справах*, 18 вересня 2002 р., принцип 1. Див. також: Рада Європи, Комітет міністрів (1998), *Рекомендація Rec(98)1 щодо сімейної медіації*, 21 січня 1998 р.; Рада Європи, Комітет міністрів (2001), *Рекомендація Rec(2001)9 державам-членам щодо альтернативних судових процесів між адміністративними органами та приватними сторонами*, 5 вересня 2001 р.; Рада Європи, СЕПЕJ (2007), *Аналіз оцінки впливу рекомендацій Ради Європи стосовно медіації*; Рада Європи, СЕПЕJ (2007), *Керівні принципи із кращої реалізації наявної рекомендації щодо альтернатив судовим процесам між адміністративними органами та приватними сторонами*.

судочинства медіація визначена як процес, у межах якого неупереджений медіатор (за згодою обох сторін) допомагає потерпілому та правопорушнику активно діяти з вирішення питань, що постають внаслідок злочину.¹⁵³ Як мінімум, арбітраж залучає особу, яка на підставі арбітражної угоди має винести юридично зобов'язальне рішення в спорі, поданому їй сторонами угоди для розгляду.¹⁵⁴ Слід зазначити, що невиконання остаточного рішення арбітражу може становити порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.¹⁵⁵

Приклад: У справі «Суда проти Чеської Республіки» (*Suda v. the Czech Republic*)¹⁵⁶ заявник був міноритарним акціонером в акціонерному товаристві (С.). У листопаді 2003 року загальні збори компанії більшістю ухвалили рішення, яким С. мала бути закрита без ліквідації, а її активи – перейти основному акціонеру (Е.). Вкупна вартість акцій, що належали міноритарним акціонерам, включаючи заявника, визначалася контрактом. У положенні контракту щодо вирішення спорів передбачалося, що будь-який перегляд вкупної вартості буде предметом арбітражу, а не звичайного судового розгляду; угода про звернення до арбітражу була укладена між С. і Е. Заявник ініціював різні судові провадження на національному рівні, прагнучи перегляду та визнання недійсною вкупної вартості, але його спроби були невдалими.

ЄСПЛ визнав, що порядок вирішення спорів сам по собі не був достатньо однозначним, щоб становити відмову від права на суд, і, якщо сторони були змушені звернутися до арбітражу, суд повинен був відповідати вимогам положення статті 6. Суд визнав порушення п. 1 статті 6, оскільки арбітражна процедура не відповідала двом основним вимогам: (i) положення щодо арбітражу давало повноваження приймати рішення арбітрам із переліку товариства з обмеженою відповідальністю, що не було арбітражним судом, встановленим законом; (ii) арбітражна процедура не передбачала проведення публічного розгляду, а заявник жодним чином не відмовлявся від цього права.

153 Рада Європи, Комітет міністрів (1999), *Рекомендація Rec(99)19 державам-членам щодо медіації в кримінальних справах*, 15 вересня 1999 р.

154 Рада Європи, *Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією*, CETS №191, 2003 р., ст. 1. Він не був широко ратифікований. Див. також ООН, Комісія ООН з міжнародного торговельного права (ЮНСІТРАЛ) (1985), *Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу*, 11 грудня 1985 р. (з поправками, внесеними 2006 р.).

155 ЄСПЛ, *справа «Компанія «Регент» проти України» (Regent Company v. Ukraine)*, №773/03, 3 квітня 2008 р., §60.

156 ЄСПЛ, *справа «Суда проти Чеської Республіки» (Suda v. the Czech Republic)*, №1643/06, 28 жовтня 2010 р.

Відповідно до права ЄС медіація описується як структурований процес, у якому сторони спору добровільно намагаються досягти врегулювання за допомогою медіатора.¹⁵⁷ ЄС прийняв декілька актів для заохочення АВС. Наприклад, Директива ЄС про медіацію дозволяє використання медіації в транскордонних спрах із деяких цивільних і комерційних питань.¹⁵⁸ Директива не поширюється на питання зборів, митних чи адміністративних справ або на спори щодо відповідальності держави; вона також не застосовується до сфери зайнятості або сімейного права, коли самі сторони не можуть вільно приймати рішення щодо прав та обов'язків відповідно до чинного законодавства, наприклад, у питаннях щодо статусу. Вона не зобов'язує сторони до медіації: її метою є сприяння доступу до АВС і мирному врегулюванню спорів шляхом медіації.¹⁵⁹ Ця Директива також спрямована на забезпечення збалансованих взаємовідносин між медіацією та провадженням судового характеру і підтверджує, що сторонам спору не можна перешкоджати користуватися їхнім правом доступу до судових систем.¹⁶⁰

ЄС також законодавчо закріпив АВС у сфері захисту прав споживачів.¹⁶¹ Директива та Регламент щодо АВС у спрах із захисту прав споживачів вимагають, щоб держави-члени просували та створювали системи для того, щоб подібні спори розглядалися швидко й ефективно.¹⁶² Директива спрямована на забезпечення призначення на національному рівні органів ведення та моніторингу переліку надавачів послуг АВС, які відповідають вимогам Директиви. Ці надавачі послуг АВС повинні підтримувати актуальність своїх веб-сайтів і надавати послуги безоплатно або за номінальною вартістю.

157 Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. щодо певних аспектів медіації в цивільних і комерційних справах (Директива про медіацію), ОJ 2008 L 136, ст. 3. Вона не застосовна до Данії.

158 Там само. Згідно зі ст. 2 (1) «транскордонний» спір має місце, коли принаймні одна зі сторін має юридичну адресу або постійно проживає в державі-члені, відмінній від країни іншої сторони, станом на одну з наступних дат: (i) коли сторони погоджуються звернутися до медіації, якщо виник спір; (ii) коли суд пропонує або наказує сторонам спробувати медіацію; (iii) коли сторони зобов'язані використати медіацію відповідно до національного законодавства.

159 Там само, ст. 1. Обговорення впливу директиви див.: Європейський Парламент (2014), «Перезавантаження» Директиви про медіацію: оцінка обмеженого впливу її впровадження та пропозиції щодо заходів для збільшення кількості медіаторів у ЄС, Брюссель, Європейський Союз.

160 Там само, ст. 5 (2).

161 Ст. 38 Хартії основних прав ЄС закріплює, що «політика Союзу повинна забезпечувати високий рівень захисту прав споживачів».

162 Див.: Директива 2013/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. щодо альтернативного вирішення спорів у споживчих спрах і внесення змін до Регламенту (ЄС) №2006/2004, Директива 2009/22/ЄС, ОJ L 165 (Директива про АВС у споживчих спрах) і Регламент (ЄС) №524/2013 Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. щодо онлайн-вирішення спорів у споживчих спрах і внесення змін до Регламенту (ЄС) №2006/2004 та Директива 2009/22/ЄС, ОJ L 165 (Регламент про АВС у споживчих спрах).

Держави-члени повинні були перенести до власного законодавства положення цієї Директиви до липня 2015 року.

Регламент вимагає створення інтерактивного онлайн-порталу (платформи онлайн-вирішення спорів ОВС) для вирішення договірних спорів за поза-судовою процедурою, наприклад шляхом електронної медіації. Цей Регламент поширюється на споживачів і трейдерів у внутрішніх і транскордонних спорах, а також на певні спори за скаргами трейдерів на споживачів. Після того, як споживачі ЄС подають свої спори онлайн, їх зв'язують із національними надавачами послуг АВС, що допомагатимуть такі спори вирішити.¹⁶³ Держави-члени повинні запропонувати контактну особу з ОВС, яка надаватиме допомогу в спорах, поданих через платформу ОВС. Онлайн-трейдери повинні інформувати клієнтів про можливість АВС і вказувати посилання на платформу ОВС на своєму веб-сайті. Цей механізм набуде чинності в січні 2016 року. Подальші ініціативи у сфері електронного правосуддя розглядаються в **Розділі 8.5**.

Зростання популярності медіації як механізму, що потенційно економить витрати та час, спонукає деякі держави запроваджувати обов'язкові механізми. Нижче наведено, як ЄС забезпечив те, щоб ці обов'язкові механізми відповідали принципу ефективного судового захисту.

Приклад: У справі «*Росальба Алассіні проти Телеком Італія СпА*» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA*)¹⁶⁴ ЄС розглянув чотири об'єднані звернення щодо надання попереднього рішення від мирового суду о. Іск'я щодо положень, згідно з якими спроба позасудового врегулювання є обов'язковою умовою для того, щоб певні спори могли бути прийняті національними судами. Ці положення були введені при імplementації в законодавство положень Директиви 2002/22/ЄС про універсальні послуги та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг. Мировий суд запитав ЄС, чи допускає принцип ефективного судового захисту обов'язкову медіацію.

Суд ЄС визнав, що принцип ефективного судового захисту не виключає обов'язкову медіацію, якщо виконуються певні вимоги: (i) процедура не повинна призводити до рішення, яке має обов'язкову силу; (ii) вона не повинна спричиняти суттєве відстрочення початку судового розгля-

¹⁶³ Див. Регламент з ОВС у споживчих спорах

¹⁶⁴ ЄС, об'єднані справи C-317/08–C-320/08, справа «*Росальба Алассіні проти Телеком Італія СпА, Філомена Каліфано проти Wind СпА, Лючія Анна Джорджа Яконо проти Телеком Італія СпА і Multiservice Srl проти Телеком Італія СпА.*» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA*), 18 березня 2010 р., §67.

ду; (iii) строк позовної давності має бути призупинений на час процедури врегулювання; (iv) вона не повинна призводити до витрат (або повинна призводити до дуже малих витрат) для сторін; (v) електронні засоби не можуть бути єдиним засобом отримання доступу до процедури врегулювання; (vi) тимчасові заходи мають бути можливими тільки у виключних випадках.

Механізми АВС також доступні у сфері кримінального права. Рекомендація РЄ надає настанови щодо використання медіації в кримінальних справах.¹⁶⁵ Перш ніж погодитися на медіацію, сторони повинні бути повністю поінформовані щодо їхніх прав, характеру процесу медіації та можливих наслідків їхнього рішення.¹⁶⁶ Ні жертву, ні правопорушника не можна несправедливими засобами підштовхувати погодитися на медіацію¹⁶⁷ – наприклад, шляхом примусу з боку прокурора або через відсутність юридичних консультацій. Проте медіація в кримінальних справах не завжди є доречною. Наприклад, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами забороняє обов'язкове альтернативне вирішення конфліктів, включаючи медіацію та примирення, у цій сфері.¹⁶⁸

Відповідно до права ЄС Директива про права жертв злочину встановлює їхнє право на гарантії в контексті відновлювального правосуддя.¹⁶⁹ Права жертв злочинів розглядаються далі в **Розділі 8.2.**

165 Рада Європи, Комітет міністрів (1999), *Рекомендація Rec(99)19 державам-членам щодо медіації в кримінальних справах*, 15 вересня 1999 р.

166 *Там само*, §10.

167 *Там само*, §11.

168 Рада Європи, *Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами* (Стамбульська конвенція), CETS №210, 2011 р.

169 Директива 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 25 жовтня 2012 р., OJ 2012 L 315, ст. 12. Див. СЕС, об'єднані справи C-483/09 і C-1/10, «Кримінальна справа проти Магатте Гує та Валентина Сальмерона Санчеса», 15 вересня 2011 р., §74, та СЕС, C-205/09, «Кримінальна справа проти Емілія Ередікса та Марії Вассне Сепі», 21 жовтня 2010 р., §40. Див. також ООН, Відділ із поліпшення становища жінок, Департамент з економічних і соціальних питань (ДЕСП) (2009), *Посібник із законодавства про насильство щодо жінок*, Нью-Йорк, Організація Об'єднаних Націй.

3

Правова допомога

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Правова допомога в некримінальному провадженні		
<p>Хартія основних прав, стаття 47 (право на ефективний засіб правового захисту)</p> <p>ЄС, С-279/09, справа «Німецька енергетична торгово-консалтингова компанія проти Федеративної Республіки Німеччина» (<i>DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland</i>), 2010 р.</p> <p>Директива про правову допомогу (2002/8/ЄС)</p> <p>Регламент №604/2013, пп. 5 і 6 статті 27</p>	<p>Сфера застосування</p>	<p>ЄКПЛ, п. 1 статті 6</p> <p>ЄСПЛ, справа «Ейрі проти Ірландії» (<i>Airey v. Ireland</i>), №6289/73, 1979 р.</p> <p>Європейська угода про передачу заяв про правову допомогу, СЕТС №92, 1977 р.</p>
	<p>Фінансовий та субстантивний тести</p>	<p>ЄСПЛ, справа «МакВікар проти Сполученого Королівства» (<i>McVicar v. the United Kingdom</i>), №46311/99, 2002 р.</p>

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
Правова допомога у кримінальному провадженні		
Хартія основних прав, п. 2 статті 48 (презумпція невинуватості та право на захист)	Сфера застосування	ЄКПЛ, п. 3 (с) статті 6
	Фінансовий тест	ЄСПЛ, справа «Цоньо Цонев проти Болгарії (№2)» (<i>Tsonyo Tsonnev v. Bulgaria</i> (№2)), №2376/03, 2010 р. ЄСПЛ, справа «Туаліб проти Греції» (<i>Twalib v. Greece</i>), №24294/94, 1998 р.
	Субстантивний тест	ЄСПЛ, справа «Здравко Станев проти Болгарії» (<i>Zdravko Stanev v. Bulgaria</i>), №32238/04, 2012 р.

Доступ до правової допомоги є важливою складовою права на справедливий суд за статтею 6 ЄКПЛ і статтею 47 Хартії основних прав ЄС. Право на правову допомогу забезпечує ефективний доступ до правосуддя тим, у кого недостатньо фінансових ресурсів для покриття витрат, пов'язаних із судовими процедурами, наприклад судових зборів або витрат на юридичне представництво (право на юридичну консультацію, на представника та захисника розглядається в [Главі 4](#)).

Відповідно до права РЄ та права ЄС правова допомога не має надаватися в якійсь певній формі; держави мають право самостійно вирішувати, як виконувати свої юридичні зобов'язання. Як наслідок, системи правової допомоги часто дуже різняться.¹⁷⁰ Наприклад, правова допомога може полягати в безоплатному представництві або допомозі адвоката та/або звільненні від оплати витрат на судові процедури, включно з судовими зборами.¹⁷¹ Ці заходи можуть існувати поряд з іншими додатковими програмами підтримки, як-от захистом *pro bono*, центрами юридичних консультацій або страхуванням судових витрат, які може фінансувати держава, або вони можуть

170 ЄСПЛ, справа «Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*), №6289/73, 9 жовтня 1979 р., §26.

171 ЄС, С-279/09, справа «Німецька енергетична торгово-консалтингова компанія проти Федеративної Республіки Німеччина» (*DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland*), 22 грудня 2010 р., §48.

знаходитися під управлінням приватного сектору чи адмініструватися ГО.¹⁷² У цій главі розглядається правова (юридична) допомога в некримінальному (Розділ 3.1) та кримінальному провадженні (Розділ 3.2) окремо, оскільки застосовуються різні права.

3.1. Правова допомога в некримінальному провадженні

Ключові моменти

- Пункт 1 статті 6 ЄКПЛ і стаття 47 Хартії основних прав ЄС гарантують право на правову допомогу в цивільному провадженні. Це дозволяє особам отримати доступ до правосуддя незалежно від їхніх фінансових можливостей.
- Правова допомога, як правило, вимагає перевірки фінансового стану особи та суті справи (фінансовий тест та субстантивний тест (щодо суті справи)). Держави можуть вирішувати, чи буде надання правової допомоги в інтересах правосуддя, беручи до уваги: важливість справи для особи; складність справи; спроможність особи себе представляти.
- Відповідно до права РЄ та права ЄС надання правової допомоги юридичним особам (наприклад, компаніям) не є принципово неможливим, але має оцінюватися з урахуванням відповідних національних правил і ситуації відповідної юридичної особи.

3.1.1. Сфера застосування

Відповідно до права РЄ та права ЄС право на доступ до суду (що виникає з права на справедливий судовий розгляд) має бути ефективним для всіх осіб, незалежно від їхніх фінансових можливостей. Це вимагає, щоб держави вживали заходів для забезпечення рівного доступу до судочинства, наприклад шляхом створення відповідних систем правової допомоги.¹⁷³ Правова допомога також може сприяти відправленню правосуддя, оскільки сторони

¹⁷² FRA (2011), *Доступ до правосуддя в Європі: огляд викликів і можливостей*, с. 47.

¹⁷³ Рада Європи, Комітет міністрів (1978), *Резолюція 78(8) про юридичну допомогу та консультації*, 2 березня 1978 р.

процесу, які не мають представників, часто не знають процесуальних правил і потребують суттєвої допомоги судів, що може призвести до затримок.

Гідний уваги досвід

Надання правової допомоги вразливим групам населення

Для забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги для ромів в Угорщині Міністерство юстиції та правоохоронної діяльності з 2001 року підтримує послуги мережевої антидискримінаційної служби (*Roma Anti-diskriminációs Ügyfélszolgálati Hálózat*). Адвокати, що беруть участь у мережі, надають безоплатну правову допомогу (надання юридичних консультацій, складання юридичних документів, ініціювання судових справ і представництво інтересів клієнтів у суді) у справах щодо порушення прав їхніх клієнтів через ромське походження останніх. Міністерство забезпечує фінансові ресурси, необхідні для підтримки роботи мережі (оплати послуг адвокатів), і витрати на ініціювання судових справ.

Джерело: FRA (2011), *Доступ до правосуддя в Європі: огляд викликів і можливостей*, с. 50.

Особа може мати ефективний доступ до суду, постаючи перед високим судом, якщо порядок, передбачений процесуальними нормами разом із вказівками суду, з певним обсягом юридичних консультацій і допомоги є достатнім, щоб надати їй ефективну можливість представити свою справу.¹⁷⁴ Від фактів конкретної справи залежить, що є необхідним для забезпечення ефективного доступу до суду (див. також **Розділ 4.3** щодо права представляти себе особисто).

Відповідно до права РЄ зобов'язання надавати правову допомогу в усіх провадженнях, які стосуються цивільних прав та обов'язків, немає¹⁷⁵ (див. визначення цього терміна у **Розділі 2.1**). Ненадання заявнику допомоги адвоката може становити порушення статті 6 ЄКПЛ, якщо така допомога є необхідною для ефективного доступу до суду, оскільки юридичне представництво є обов'язковим (як у різних типах судових процесів), або якщо процедура, що застосовується до відповідної справи, є особливо складною.¹⁷⁶ Правові системи можуть впроваджувати процедури відбору для визначення того, чи надаватиметься правова допомога в цивільних справах, але вони не можуть застосовуватися свавільно або непропорційно чи підривати суть права на доступ до суду. Наприклад, відмова в наданні правової допомоги

174 ЄСПЛ, *справа «А. проти Сполученого Королівства» (A. v. the United Kingdom)*, №35373/97, 17 грудня 2002 р., §97.

175 ЄСПЛ, *справа «Дель Соль проти Франції» (Del Sol v. France)*, №46800/99, 26 лютого 2002 р., §20.

176 ЄСПЛ, *справа «П., К. та С. проти Сполученого Королівства» (P., C. and S. v. The United Kingdom)*, №56547/00, 16 липня 2002 р., §§88–91.

на тій підставі, що скарга на момент подання не видавалася обґрунтованою, може за деяких обставин підірвати суть права заявника на суд.¹⁷⁷

Приклад: У справі «*Ейрі проти Ірландії*» (*Airey v. Ireland*)¹⁷⁸ заявниця звернулася з заявою щодо окремого проживання зі своїм чоловіком, але не змогла отримати наказ суду, оскільки за відсутності безоплатної правової допомоги вона не могла дозволити собі витрати на адвоката.

ЄСПЛ підтвердив, що, хоча п. 1 статті 6 ЄКПЛ чітко не передбачає правової допомоги в цивільному процесі, держави можуть бути зобов'язані її надавати, якщо така допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до суду. Це не стосується всіх справ щодо цивільних прав та обов'язків. Багато залежить від конкретних обставин кожної справи. У цій справі відповідними факторами на користь безоплатного надання правової допомоги були: складність процедури та питань права; необхідність встановлення фактів на основі експертних свідчень та допиту свідків; справа стосувалася спору подружжя, що включало емоційну складову. Суд визнав порушення статті 6 ЄКПЛ.

Відповідно до права РЄ надання правової допомоги юридичним особам (наприклад, компаніям) не є принципово неможливим, але має оцінюватися з урахуванням відповідних національних правил і ситуації відповідної компанії. ЄСПЛ відзначив, що між державами відсутній «консенсус або навіть консолідована тенденція» з цього питання.¹⁷⁹ Система правової допомоги, яка доступна лише для некомерційних юридичних осіб, не порушує права на доступ до правосуддя, якщо існує об'єктивне та розумне обґрунтування такого обмеження (наприклад, тому що прибуткові компанії можуть скоротити свої податкові зобов'язання на суму судових витрат).¹⁸⁰

Крім того, відповідно до права РЄ Європейська угода про передачу заяв про правову допомогу дозволяє особам, які постійно проживають в одній державі-стороні, подавати заяву про надання юридичної допомоги в цивільних, господарських або адміністративних справах в іншій державі-стороні угоди.¹⁸¹

177 ЄСПЛ, *справа «Аертс проти Бельгії» (Aerts v. Belgium)*, №25357/94, 30 липня 1998 р. Після цієї ухвали Бельгія внесла зміни до закону, обмеживши можливості відмови явно необґрунтованими заявами.

178 ЄСПЛ, *справа «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, №6289/73, 9 жовтня 1979 р., §26.

179 ЄСПЛ, *«Гранос Органікос Насйоналес С.А. проти Німеччини» (Granos Organicos Nacionales S.A. v. Germany)*, №19508/07, 22 березня 2012 р., §§47 і 53.

180 ЄСПЛ, *справа «ВП Діфюзйон Сарл проти Франції» (VP Diffusion Sarl v. France)*, №14565/04, 26 серпня 2008 р.

181 Рада Європи, *Європейська угода про передачу заяв про правову допомогу*, CETS №92, 1977 р.

Відповідно до права ЄС стаття 47 Хартії основних прав ЄС надає право на правову допомогу тим, хто не має достатніх ресурсів, необхідних для забезпечення ефективного доступу до правосуддя. Стаття 47 застосовується до проваджень щодо всіх прав та свобод, які виникають відповідно до права ЄС. Роз'яснення до Хартії підтверджують, що правова допомога повинна бути доступною, «коли відсутність такої допомоги не дасть можливості забезпечити ефективний засіб правового захисту».¹⁸² Роз'яснення до п. 3 статті 52 Хартії основних прав ЄС також підтверджують, що стаття 47 кореспондується зі статтею 6 ЄКПЛ. Такий явний зв'язок означає, що справи, зазначені в контексті права РЄ, є релевантними для права ЄС (див. **Главу 1**).¹⁸³

Національні суди мають переконатися, чи певні умови щодо надання правової допомоги не є несправедливим обмеженням права на доступ до суду.¹⁸⁴ Обмеження не повинні бути «непропорційним та неприпустимим втручанням» у саме право (див. також **Главу 6** про правомірні обмеження).¹⁸⁵

Приклад: У справі «*Німецька енергетична торгово-консалтингова компанія проти Федеративної Республіки Німеччина*» (*DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland*)¹⁸⁶ компанія DEB (енергозабезпечувальна компанія) мала намір подати позов проти держави Німеччина за затягування виконання двох директив, що, згідно з її заявою, призвело до фінансових втрат.¹⁸⁷ Компанія стверджувала, що у зв'язку з цими втратами вона не мала коштів для сплати судових зборів або оплати адвоката, як того вимагав застосовний процесуальний кодекс. Сторони процесу повинні були організувати юридичне представництво, але правова допомога

182 Роз'яснення до Хартії основних прав ЄС, ОJ 2007 С 303/17.

183 Хартія основних прав ЄС, ст. 52 (3). Див. також СЕС, С-619/10, *справа «Трейд Ейдженсі Ltd проти Сераміко Інвестментс Ltd»* (*Trade Agency Ltd v. Seramico Investments Ltd*), 6 вересня 2012 р., §52.

184 СЕС, С-156/12, *справа «GREP GmbH проти Вільної землі Баварія»* (*GREP GmbH v. Freistaat Bayern*), 13 червня 2012 р.

185 Щодо обмеження права на захист див. СЕС, С-418/11, *справа «Тексдата Софтвер GmbH»*, 26 вересня 2013 р., §84. Див. також: Хартія основних прав ЄС, ст. 52 (1).

186 СЕС, С-279/09, *справа «Німецька енергетична торгово-консалтингова компанія проти Федеративної Республіки Німеччина»* (*DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland*), 22 грудня 2010 р., §§52-54 і 62.

187 Директива 98/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 червня 1998 р. щодо спільних правил внутрішнього ринку природного газу, ОJ L 204, та Директива 2003/55/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2003 р. щодо спільних правил внутрішнього ринку природного газу та скасування Директиви 98/30/ЄС, ОJ 2003 L 176.

юридичним особам була доступна лише за «виняткових обставин». Німецький суд передав це питання на розгляд до ЄС.

ЄС розглянув судову практику ЄСПЛ. Він зазначив, що надання правової допомоги юридичним особам не є принципово неможливим, але має оцінюватися з урахуванням застосовних норм і ситуації компанії. При оцінці запитів на допомогу національні суди повинні враховувати: (i) предмет судового позову; (ii) чи має заявник обґрунтовані перспективи на успіх; (iii) важливість предмета спору для заявника; (iv) складність законодавства та процедури, що застосовувалися; (v) спроможність заявника ефективно представляти себе; (vi) чи можуть витрати, пов'язані з провадженням, становити непереборну перешкоду для доступу до суду. Що стосується конкретно юридичних осіб, то суди мають враховувати: (i) форму юридичної особи, про яку йдеться, та чи є вона прибутковою або неприбутковою; (ii) фінансові можливості партнерів або акціонерів; (iii) здатність цих партнерів або акціонерів залучати суми, необхідні для ініціювання справи щодо питань права. Відповідно до принципу ефективного судового захисту, закріпленого в статті 47 Хартії основних прав ЄС, юридичні особи можуть отримувати правову допомогу.

Щодо права ЄС, спеціальне вторинне законодавство передбачає стандарти правової допомоги в транскордонних цивільних справах.¹⁸⁸ Наприклад, Директива про правову допомогу встановлює принцип, що особи, які не мають достатніх ресурсів для захисту своїх законних прав, мають право на відповідну правову допомогу.¹⁸⁹ Вона окреслює, які послуги повинні надаватися в межах правової допомоги, щоб вважати останню належною: наприклад, доступ до досудових консультацій, юридична допомога та представництво в суді, а також звільнення від витрат (або допомога в оплаті витрат) на провадження, включаючи витрати, пов'язані з транскордонним характером справи. Право ЄС також містить спеціальні положення щодо правової допомоги на пільгових умовах і правової допомоги з питань

188 Див. також Рішення Комісії 2005/630/ЄС від 26 серпня 2005 р. про запровадження форми подання заяв на надання правової допомоги відповідно до Директиви Ради 2003/8/ЄС, ОJ L 225, та Рішення Комісії 2004/844/ЄС від 9 листопада 2004 р. про запровадження форми заявки на надання правової допомоги відповідно до Директиви Ради 2003/8/ЄС із метою покращення доступу до правосуддя в транскордонних спорах шляхом встановлення мінімальних спільних правил надання правової допомоги в таких спорах (реєстраційний номер документа С(2004)4285), ОJ 2004 L 365.

189 Директива Ради 2002/8/ЄС від 27 січня 2003 р. щодо поліпшення доступу до правосуддя в транскордонних спорах шляхом встановлення мінімальних спільних правил надання правової допомоги в таких спорах, ОJ 2003 L 026.

надання притулку.¹⁹⁰ Принцип ефективного судового захисту вимагає від держав-членів, щоб вони забезпечили дотримання цілей цих документів ЄС.

3.1.2. Фінансовий та субстантивний тести

Стосовно перевірки фінансової спроможності, ЄСПЛ заявив, що порушення п. 1 статті 6 не буде, якщо заявник не матиме правової допомоги у зв'язку з тим, що його дохід є більшим за відповідний фінансовий показник, та якщо сутність права на доступ до суду при цьому не буде порушена.¹⁹¹

Держави не зобов'язані витратити бюджетні кошти на забезпечення повної рівноправності сторін справи, «поки кожній зі сторін надається розумна можливість представити свою справу за умов, які не ставлять її в суттєво невігідне положення відносно опонента».¹⁹²

Відмова від надання правової допомоги щодо суті справи – через недостатні перспективи успіху або через легковажний чи сутяжницький характер позову (наприклад, якщо позов поданий лише для того, щоб дошкуляти) – також може бути виправдана.¹⁹³ Щоб уникнути свавілля, система правової допомоги має встановити справедливий механізм відбору справ, які мають перспективи бути підтриманими.¹⁹⁴ Саме держави повинні сформувати системи, які відповідають вимогам ЄКПЛ.¹⁹⁵ Неспроможність прийняти формальне

190 Директива Ради 2005/85/ЄС від 1 грудня 2005 р. про мінімальні стандарти процедур надання та позбавлення статусу біженця в країнах-членах, ОJ L 326 (Директива про процедури притулку), ст. 10 та 15; Директива 2013/32/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 р. про загальні процедури надання та скасування міжнародного захисту, ОJ 2013 L 180 (Директива про переглянуті процедури), ст. 8, 12, 20 та 21; Регламент №604/2013 Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 р. про встановлення критеріїв і механізмів визначення країни-члена, відповідального за розгляд заяви про міжнародний захист, поданої однією з держав-членів на третю країну або особою без громадянства (перероблений), ОВ L 180/31, ст. 27 (5) і (6). Див. також FRA (2014), Довідник із європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції, Люксембург, Офіс публікацій, стор. 113–114.

191 ЄСПЛ, *справа «Глейзер проти Сполученого Королівства» (Glaser v. the United Kingdom)*, №32346/96, 19 вересня 2000 р., §99. Див. також ЄСПЛ, *справа «Сантамброджіо проти Італії» (Santambrogio v. Italy)*, №61945/00, 21 вересня 2004 р., §58 (сім'я заявника оплачувала представництво).

192 ЄСПЛ, *справа «Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, №68416/01, 15 лютого 2005 р., §62.

193 ЄСПЛ, *справа «Старошик проти Польщі» (Staroszczyk v. Poland)*, №59519/00, 22 березня 2007 р., §129. Див. також ЄСПЛ, *справа «Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, №68416/01, 15 лютого 2005 р., §62.

194 ЄСПЛ, *справа «Ньяоре проти Франції» (Gnahoré v. France)*, №40031/98, 19 вересня 2000 р., §41.

195 ЄСПЛ, *справа «Сялковська проти Польщі» (Sialkowska v. Poland)*, №8932/05, 2 березня 2007 р., §107.

рішення щодо звернення про надання правової допомоги може становити порушення п. 1 статті 6.¹⁹⁶

Відповідно до права РЄ та права ЄС питання, чи вимагають інтереси правосуддя надання правової допомоги особі, залежить від таких факторів, як:

- важливість справи для особи;
- складність справи;
- спроможність особи представляти себе.

Наприклад, складність процедур або питань щодо права чи фактів справи можуть викликати необхідність надання правової допомоги. Вона також може бути необхідною, якщо відсутність правової допомоги порушує «саму суть» права заявників на доступ до суду (див. **Розділ 4.1.2** про практичну й ефективну правову допомогу).¹⁹⁷ ЄСПЛ також враховує законодавчі вимоги щодо юридичного представництва.¹⁹⁸

Важливими є конкретні обставини кожної справи. Ключовою перевіркою є аналіз того, чи могла б особа «належним чином і задовільно представити свою справу без допомоги спеціаліста у сфері права». ¹⁹⁹ Наприклад, у випадках, що стосуються питань, які мають особливо важливе значення для особи (як-от контакт з її дітьми), правова допомога може бути необхідною, особливо якщо особа належить до вразливої групи (наприклад, має проблеми з психічним здоров'ям).²⁰⁰ Правова допомога також може бути обов'язковою у складних процесах, які вимагають постійного представництва досвідченого спеціаліста у сфері права.²⁰¹ Наявність великої диспропорції в наданні сторонам правової допомоги (наприклад, особам, які виступають проти транснаціональних корпорацій) також може порушувати статтю 6 ЄКПЛ.²⁰²

196 ЄСПЛ, *справа «А.Б. проти Словаччини» (A.B. v. Slovakia)*, №41784/98, 4 березня 2003 р., §§61–63.

197 ЄСПЛ, *справа «Мирослав Ожеховські проти Польщі» (Miroslaw Orzechowski v. Poland)*, №13526/07, 13 січня 2009 р., §22.

198 ЄСПЛ, *справа «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, №6289/73, 9 жовтня 1979 р., §26.

199 ЄСПЛ, *справа «МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom)*, №46311/99, 7 травня 2002 р., §48.

200 ЄСПЛ, *справа «Ненов проти Болгарії» (Nenov v. Bulgaria)*, №33738/02, 16 липня 2009 р., §52.

201 ЄСПЛ, *справа «Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, №68416/01, 15 лютого 2005 р., §69.

202 Там само.

Приклад: У справі «МакВікар проти Сполученого Королівства» (*McVicar v. the United Kingdom*)²⁰³ заявник опублікував статтю, у якій припустив, що відомий спортсмен вживає допінг-препарати. Спортсмен звинуватив його в наклепі. Заявник, який не мав представника, програв справу та мав сплатити витрати, пов'язані з судовим розглядом. Він поскаржився до ЄСПЛ, що відсутність правової допомоги становила порушення його права на доступ до суду. Він був відповідачем, тому питання правової допомоги стосувалося справедливості судового провадження.

ЄСПЛ постановив, що обов'язковість юридичного представництва залежить від конкретних обставин справи і, зокрема, від того, чи змогла б ця особа належним чином і задовільно представити свою справу без допомоги юриста. Принципи, які застосовувалися до відповідача в цій справі, були ідентичні тим, що застосовувалися до справи «Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*). Позов щодо наклепу був поданий до Високого суду відносно багатьох та відомою особою. Заявник повинен був викликати свідків і досліджувати докази в ході судового розгляду, який тривав більше двох тижнів. З іншого боку, він був добре освіченим і досвідченим журналістом, який був би здатний формулювати переконливі аргументи в суді. За таких обставин Суд не визнав порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

Гідний уваги досвід

Надання правової допомоги онлайн для забезпечення доступу до правосуддя

В Іспанії Генеральна рада іспанських адвокатів успішно впровадила систему, що дозволяє заявникам через єдине онлайн-вікно звертатися за судовою допомогою на покриття судових витрат і призначення адвоката. Це звільняє заявників від необхідності збирати різноманітну документацію для підтримки своїх заявок і значно скорочує час, необхідний для обробки заявок.

Джерело: Премія «Кришталеві терези правосуддя», 2014 рік, що спільно організовується Радою Європи та Європейською Комісією.

²⁰³ ЄСПЛ, *справа «МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom)*, №46311/99, 7 травня 2002 р., §§48–53.

3.2. Правова допомога у кримінальному провадженні

Ключові моменти

- Право на правову допомогу у кримінальному провадженні гарантоване п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ і п. 2 статті 48 Хартії основних прав ЄС.
- Надання правової допомоги здійснюється за результатами застосування фінансового тесту та субстантивного тесту щодо суті справи (інтереси правосуддя).
- Фізичні особи повинні продемонструвати, що вони не мають достатніх коштів. Визначення «достатніх коштів» немає. Тягар доведення браку коштів покладається на обвинувачену або підозрювану особу.
- Тест на предмет «інтересів правосуддя» містить аналіз серйозності злочину та тяжкості вірогідного покарання, складність справи та особистої ситуації обвинувачуваного. Коли йдеться про питання свободи, інтереси правосуддя вимагають юридичного представництва.

3.2.1. Сфера застосування

Відповідно до права РЄ право на правову допомогу у кримінальному провадженні чітко закріплено в п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ. ЄКПЛ передбачає, що кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (див. у [Розділі 2.1](#) зміст кримінального обвинувачення) має право на безкоштовну правову допомогу, якщо не має «достатніх коштів» для оплати юридичної допомоги (фінансова перевірка або перевірка фінансової спроможності), якщо цього вимагають «інтереси правосуддя» (перевірка на предмет інтересів правосуддя). Особа має право на доступ до захисника у кримінальному провадженні протягом усього провадження, від допиту в поліції до оскарження (див. [Розділ 4.2.1](#) про сферу застосування права на юридичну допомогу).²⁰⁴

²⁰⁴ ЄСПЛ, *справа «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey)* [ВП], №36391/02, 27 листопада 2008 р.

Пункт 3 (с) статті 6 ЄКПЛ також передбачає право мати захисника, вибраного на власний розсуд, яке може бути обмежене, якщо цього вимагають інтереси правосуддя (див. **Розділ 4.2.3** щодо юридичної допомоги за власним вибором). Це означає, що абсолютного права на власний вибір захисника, який призначається при наданні правової допомоги, не існує. Особа, яка звертається з проханням про заміну захисника при наданні правової допомоги, повинна надати докази того, що захисник не виконував своїх обов'язків належним чином.²⁰⁵ Допустимі обмеження щодо вибору захисника можуть включати необхідність надання для конкретних проваджень адвокатів, які спеціалізуються в певній галузі права.²⁰⁶

Відповідно до права ЄС на додаток до прав, які захищені статтею 47, Хартія основних прав ЄС в п. 2 статті 48 гарантує дотримання прав на захист будь-якої особи, якій висунуті обвинувачення. Роз'яснення до Хартії підтверджують, що п. 2 статті 48 має те ж значення, що й п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ.²⁰⁷ Таким чином, зазначена нижче практика ЄСПЛ є релевантною для цілей статті 48. Якщо говорити про вторинне законодавство ЄС, Європейська Рада погодилася посилити в законодавстві процесуальні права підозрюваних або обвинувачених у кримінальному процесі.²⁰⁸ Це включає в себе *Пропозицію щодо розробки Директиви про тимчасову правову допомогу підозрюваним або обвинуваченим особам, позбавленим свободи, та про надання правової допомоги під час процедури за Європейським ордером на арешт*.²⁰⁹ Це б зобов'язало держави-члени ЄС без затримки (та до допиту) надавати тимчасову правову допомогу особам, що позбавлені свободи. Тимчасова допомога надаватиметься до прийняття рішення щодо наявності права на правову допомогу. Комісія також видала Рекомендацію щодо права на правову допомогу для підозрюваних або обвинувачених осіб.²¹⁰ Комісія дає рекомендації необов'язкового характеру щодо фінансового та субстантивного тестів, а також щодо якості та ефективності правової допомоги.

205 ЄСПЛ, *справа «Лагерблом проти Швеції» (Lagerblom v. Sweden)*, №26891/95, 14 січня 2003 р., §60.

206 Напр., ЄСПЛ, *справа «Мефта та інші проти Франції» (Meftah and Others v. France)* [ВП], №№32911/96, 35237/97 та 34595/97, 26 липня 2002 р., §47.

207 Роз'яснення до Хартії основних прав ЄС, ОJ 2007 С 303/17.

208 Стокгольмська програма, ОJ 2010 С 115.

209 Див.: Європейська Комісія (2013), *Пропозиція до Директиви Європейського Парламенту та Ради про тимчасову правову допомогу підозрюваним або обвинуваченим особам, позбавленим свободи, та правову допомогу в процедурі за Європейським ордером на арешт*, СОМ(2013)824, кінц., Брюссель.

210 Див.: Європейська Комісія, *Рекомендація від 27 листопада 2013 р. щодо права на правову допомогу підозрюваним або обвинуваченим у кримінальному провадженні*, ОJ 013 С 378.

3.2.2. Перевірка фінансових засобів

ЄСПЛ не надав визначення «достатніх засобів». Для визначення того, чи фінансові обставини відповідача виправдовують надання правової допомоги, беруться до уваги конкретні обставини кожної справи. Тягар доведення браку засобів покладається на обвинувачену або підозрювану особу.²¹¹ Це, однак, не має бути доведенням поза будь-яким сумнівом.²¹² Необхідно розглянути всі докази, включаючи докази щодо статусу заявника (наприклад, чи перебував він під вартою), інформацію, надану особою, та будь-які докази, що суперечать твердженням заявника.²¹³

Визначення цього питання є справою національних судів, які повинні оцінювати докази відповідно до вимог п. 1 статті 6.²¹⁴

Приклад: У справі «Цоньо Цонев проти Болгарії (№2)» (*Tsonyo Tsonev v. Bulgaria*)²¹⁵ заявник був засуджений за нанесення тілесних ушкоджень і проникнення до чужого будинку. Він був засуджений до 18 місяців ув'язнення. Заявник просив призначити йому захисника для звернення до Вищого касаційного суду, але йому було відмовлено без пояснення конкретних причин. Заявник скаржився, що це становило порушення його права на справедливий суд.

ЄСПЛ відзначив, що важко оцінити, чи заявник не мав достатньо коштів для оплати юридичної допомоги. Проте він вказав, що певні ознаки свідчили про те, що саме так і було: по-перше, заявнику був призначений захисник у попередньому провадженні, а, по-друге, заявник чітко стверджував, що він не міг дозволити собі мати захисника. Суд постановив, що, враховуючи відсутність чітких ознак протилежного, заявник не мав достатніх засобів для оплати свого юридичного представництва. Він дійшов висновку, що мало місце порушення пп. 1 і 3 статті 6 ЄКПЛ.

211 ЄСПЛ, справа «Круассан проти Німеччини» (*Croissant v. Germany*), №13611/88, 25 вересня 1992 р., §37.

212 ЄСПЛ, справа «Пакеллі проти Німеччини» (*Pakelli v. Germany*), №8398/78, 25 квітня 1983 р., §34.

213 Там само.

214 ЄСПЛ, справа «Р. Д. проти Польщі» (*R. D. v. Poland*), №№29692/96 і 34612/97, 18 грудня 2001 р., §45.

215 ЄСПЛ, справа «Цоньо Цонев проти Болгарії (№2)» (*Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (№2)*), №2376/03, 14 січня 2010 р.

Приклад: У справі «Туаліб проти Греції» (*Twalib v. Greece*)²¹⁶ заявник перебував у в'язниці протягом трьох років, у суді його представляв призначений судом захисник, а в провадженні щодо оскарження – гуманітарна організація. Ці фактори становили «вагомі свідчення» того, що він не мав фінансових коштів для оплати юридичної допомоги. Ненадання йому державою правової допомоги у провадженні щодо його звернення до касаційного суду порушило його права, гарантовані статтею 6 ЄКПЛ.

3.2.3. Перевірка на предмет інтересів правосуддя

Визначення того, чи «інтереси правосуддя» (суть справи) вимагають надання правової допомоги, передбачає врахування трьох факторів, а саме:

- серйозність злочину та суворість вірогідного покарання;
- складність справи;
- соціальний стан та особиста ситуація обвинуваченого.²¹⁷

Усі три фактори слід враховувати, але вони не обов'язково повинні бути наявні в сукупності; будь-який із трьох може виправдати надання правової допомоги.

Приклад: У справі «Здравко Станєв проти Болгарії» (*Zdravko Stanev v. Bulgaria*)²¹⁸ заявник був безробітним. Він скаржився, що йому відмовили в наданні правової допомоги у кримінальному провадженні щодо підробки документів у цивільній справі. Він був засуджений за правопорушення й оштрафований на 250 євро. Також його було зобов'язано виплатити 8 тис. євро відшкодування збитків.

ЄСПЛ зазначив, що заявник спочатку перебував під загрозою позбавлення волі; хоча такий вирок винесений не був, сума відшкодування виявилася значною з огляду на його фінансове становище. Заявник мав вищу освіту, але не у сфері юриспруденції. Процес не був найвищого рівня складності, але стосувався питань щодо прийнятності дока-

²¹⁶ ЄСПЛ, *справа «Туаліб проти Греції» (Twalib v. Greece)*, №24294/94, 9 червня 1998 р., §51.

²¹⁷ ЄСПЛ, *справа «Каранта проти Швейцарії» (Quaranta v. Switzerland)*, №12744/87, 24 травня 1991 р.

²¹⁸ ЄСПЛ, *справа «Здравко Станєв проти Болгарії» (Zdravko Stanev v. Bulgaria)*, №32238/04, 6 листопада 2012 р., §40.

зів, правил процедури та визначення умислу. Крім того, кримінальне правопорушення, за яке заявнику було пред'явлено обвинувачення, включало питання, що підривало довіру до представника судової влади високого рівня та ставило під сумнів добросовісність судового процесу в Болгарії. Кваліфікований захисник, без сумніву, був би в змозі з більшою ясністю виступити у справі та ефективніше протистояти аргументам, висунутим стороною обвинувачення. Суд, зрештою, визнав порушення п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ.

Важливими є особисті обставини обвинуваченої або підозрюваної особи. Тест на предмет інтересів правосуддя вказує на те, що правова допомога може бути необхідною для осіб, які вважаються вразливими, наприклад для дітей, осіб із розладами психічного здоров'я та біженців.²¹⁹ Якщо «провадження явно може призвести до серйозних наслідків для заявника», а справа складна, правова допомога має бути надана.²²⁰ Навіть якщо заявники є освіченими особами, які можуть розуміти процес розгляду справи, важливим є питання, чи зможуть вони в дійсності захищати себе без захисника.²²¹ Заявники не мають доводити, що відсутність правової допомоги спричинила «фактичну шкоду» їх захисту; вони повинні показати лише, що «ймовірно, у даних умовах» захисник міг би допомогти.²²²

Коли вирішується питання щодо свободи фізичної особи, інтереси правосуддя в принципі вимагають юридичного представництва.²²³ Це зобов'язання виникає, навіть якщо існує лише можливість винесення вироку з позбавленням волі.²²⁴

Під час апеляційної стадії кримінального провадження для перевірки на предмет інтересів правосуддя важливі такі фактори:

- характер процесу;

219 ЄСПЛ, *справа «Каранта проти Швейцарії» (Quaranta v. Switzerland)*, №12744/87, 24 травня 1991 р., §§32–36.

220 ЄСПЛ, *справа «Фам Хоанг проти Франції» (Pham Hoang v. France)*, №13191/87, 25 вересня 1992 р., §§40–41.

221 ЄСПЛ, *справа «Здравко Станєв проти Болгарії» (Zdravko Stanev v. Bulgaria)*, №32238/04, 6 листопада 2012 р., §40.

222 ЄСПЛ, *справа «Артико проти Італії» (Artico v. Italy)*, №6694/74, 13 травня 1980 р., §§34–35.

223 ЄСПЛ, *справа «Бенхем проти Сполученого Королівства» (Benham v. the United Kingdom)* [ВП], №19380/92, 10 червня 1996 р., §61.

224 Див., напр., ЄСПЛ, *справа «Каранта проти Швейцарії» (Quaranta v. Switzerland)*, №12744/87, 24 травня 1991 р., §33; ЄСПЛ, *справа «Перкс та інші проти Сполученого Королівства» (Perks and Others v. the United Kingdom)*, №№25277/94, 25279/94, 25280/94, 25282/94, 25285/94, 28048/95, 28192/95 і 28456/95, 12 жовтня 1999 р.

- спроможність заявника без представництва представити конкретний юридичний аргумент;
- суворість покарання, накладеного судами нижчої інстанції.

У випадках коли під час апеляційного розгляду піднімаються правові питання, необхідна юридична допомога.²²⁵ Щойно з'ясується, що апеляція порушує складне та важливе питання, в інтересах правосуддя заявникові необхідно надавати правову допомогу.²²⁶ Втім ЄСПЛ зазначив, що інтереси правосуддя не вимагають автоматичного надання правової допомоги, коли засуджена особа без об'єктивної імовірності досягнення успіху прагне подати апеляцію після справедливої судового розгляду в першій інстанції відповідно до статті 6 ЄСПЛ.²²⁷

Нарешті, необхідно зазначити, що надання правової допомоги не означає її ефективність. Наприклад, призначений захисник може захворіти або не виконувати свої обов'язки.²²⁸ Держава не може нести відповідальність за кожен недолік з боку захисника, призначеного для надання правової допомоги. Однак явне ненадання захисником правової допомоги практичного й ефективного захисту може становити порушення статті 6.²²⁹ Це розглядається далі в **Розділі 4**, яка охоплює право на консультацію, захист і представництво.

225 ЄСПЛ, *справа «Пакеллі проти Німеччини» (Pakelli v. Germany)*, №8398/78, 25 квітня 1983 р., §§36–38.

226 ЄСПЛ, *справа «Гренджер проти Сполученого Королівства» (Granger v. the United Kingdom)*, №11932/86, 28 березня 1990 р., §47.

227 ЄСПЛ, *справа «Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Monnell and Morris v. the United Kingdom)*, №№9562/81 і 9818/82, 2 березня 1987 р., §67.

228 ЄСПЛ, *справа «Артико проти Італії» (Artico v. Italy)*, №6694/74, 13 травня 1980 р.

229 ЄСПЛ, *справа «Чекалла проти Португалії» (Czekalla v. Portugal)*, №38830/97, 10 жовтня 2002 р., §§63–66.

4

Право на юридичну консультацію, захист і представництво

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
Право на юридичну консультацію, захист і представництво в некримінальному провадженні		
Хартія основних прав, стаття 47 (право на ефективний засіб правового захисту), п. 2 статті 48 (презумпція невинуватості та право на захист)	Сфера застосування	ЄКПЛ, п. 1 статті 6 та п. 3 (b) і (c) статті 6
	«Практичний та ефективний» доступ до суду	ЄСПЛ, справа «Бертуцці проти Франції» (<i>Bertuzzi v. France</i>), №36378/97, 2003 р. ЄСПЛ, справа «Ангел проти Італії» (<i>Anghel v. Italy</i>), №5968/09, 2013 р.
Право на юридичну консультацію, захист і представництво у кримінальному провадженні		
Директива 2013/48/EU про право на доступ до захисника у кримінальному провадженні	Сфера застосування	ЄСПЛ, «Салдуз проти Туреччини» (<i>Salduz v. Turkey</i>) [ВП], №36391/02, 2008 р.
Директива 2013/48/EU про право на доступ до захисника у кримінальному провадженні, п. 3 (b) статті 3	Якість юридичної допомоги	ЄСПЛ, справа «Арас проти Туреччини (№2)» (<i>Aras v. Turkey</i>), №15065/07, 2014 р.

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
	Юридична допомога за власним вибором	ЄСПЛ, справа «Лагерблом проти Швеції» (<i>Lagerblom v. Sweden</i>), №26891/95, 2003 р.
<p>Хартія основних прав, п. 2 статті 48</p> <p>Директива 2013/48/EU про право на доступ до захисника у кримінальному провадженні, пп. 1 і 3 (а) статті 3 та стаття 4</p> <p>Директива 2012/13/EU про право на інформацію у кримінальному провадженні</p> <p>Директива 2010/64/EU про право на доступ до послуг усного та письмового перекладу у кримінальному провадженні, п. 2 статті 2</p>	Достатній час і можливості для підготовки свого захисту	<p>ЄКПЛ, п. 3 (b) статті 6</p> <p>ЄСПЛ, справа «Ланц проти Австрії» (<i>Lanz v. Austria</i>), №24430/94, 2002 р.</p>
Директива 2013/48/EU про право на доступ до захисника, стаття 9	Відмова	ЄСПЛ, справа «Піщальников проти Росії» (<i>Pishchalnikov v. Russia</i>), №7025/04, 2009 р.
Право представляти себе особисто		
	Сфера застосування	<p>ЄКПЛ, п. 3 (c) статті 6</p> <p>ЄСПЛ, справа «Галстян проти Вірменії» (<i>Galstyan v. Armenia</i>), №26986/03, 2007 р.</p>

У цій главі узагальнюється **право РЕ та право ЄС** щодо права на юридичну консультацію, на захист і представництво в некримінальному (Розділ 4.1) та кримінальному провадженнях (Розділ 4.2).²³⁰ Сфера застосування цього права розглядається разом із вимогою про ефективність юридичної допомоги. Що стосується кримінального провадження, також розглядаються до-

²³⁰ Щодо правової допомоги в межах процедур надання притулку та повернення мігрантів, див. FRA (2014), *Довідник із європейського права щодо притулку, кордонів та імміграції*, стор. 113–114. Щодо права дітей на захисника у кримінальному судочинстві та альтернативному (позасудовому) провадженні див. FRA (2015), *Довідник із європейського права щодо прав дитини*, Люксембург, Офіс публікацій, стор. 195–218.

даткові та пов'язані права (такі як право на юридичну допомогу за власним вибором (Розділ 4.2.3) і право достатній час і можливості для підготовки свого захисту (Розділ 4.2.4)). У цій главі також розглядаються обставини, за яких від права на юридичну допомогу можна відмовитися (Розділ 4.2.5), а також сфера застосування права представляти себе особисто (Розділ 4.3).

4.1. Право на юридичну консультацію, захист і представництво в некримінальному провадженні

Ключові моменти

- Стаття 6 ЄКПЛ прямо гарантує право на консультацію, захист і представництво у кримінальному провадженні, і не передбачає такої гарантії в некримінальному провадженні. Стаття 47 Хартії основних прав ЄС прямо передбачає це право в ситуаціях, коли держави-члени застосовують законодавство ЄС (або відступають від нього).
- Право на консультацію, захист і представництво в некримінальному провадженні не є абсолютним; до нього можуть бути застосовані обґрунтовані обмеження. Необхідність надання правового представництва в некримінальному провадженні залежить від конкретних обставин кожної справи – зокрема, від характеру справи та підготовки, досвіду заявника і рівня його емоційного залучення.

4.1.1. Сфера застосування

Гідний уваги досвід

Пропозиція різноманітних форм юридичних консультацій

Wikivorce надає безкоштовні консультації та підтримку понад 50 тис. осіб на рік, що означає, що ця група долучається до кожного третього розлучення в Об'єднаному Королівстві. Це найбільша онлайн-спільнота з підтримки процесів розлучень у світі, яка нараховує понад 100 тис. зареєстрованих членів. Ця соціальна компанія, яка отримала нагороди, працює під керівництвом волонтерів, за підтримки держави та за рахунок благодійних внесків. Вона пропонує різні форми юридичних послуг, у тому числі: дискусійний форум; безкоштовні довідники з питань розлучення, медіації, фінансів, контактів із дітьми та проживання; безко-

штовний посібник з розлучення «зроби сам»; безкоштовні консультації експертів телефонною гарячою лінією, яка працює сім днів на тиждень; а також чат-руми для невідкладної підтримки.

Див. www.wikivorce.com/divorce, згадується в Smith, R. (2014), *Digital delivery of legal services to people on low incomes* (Цифрові канали надання юридичних послуг людям із низькими доходами), The Legal Education Foundation.

Право на консультацію, захист і представництво допомагає особам отримати справедливий судовий розгляд і забезпечити дотримання своїх прав. Право на справедливий судовий розгляд у некримінальному провадженні включає право на доступ до суду (див. **Розділ 2.1.1**). Фізичні особи можуть вимагати (а держава, відповідно, може бути зобов'язана надати) юридичне представництво або допомогу, щоб забезпечити доступ до судів і справедливий судовий розгляд.²³¹

Відповідно до права РЕ у спорах, що стосуються «прав або обов'язків цивільного характеру» (як визначено в **Розділі 2.1**), ці вимоги виникають із п. 1 статті 6 ЄКПЛ.²³² Вони можуть виникнути в будь-який момент провадження, до якого застосовується стаття 6, – від порушення справи до виконання рішення. Хоча стаття 6 не гарантує право на оскарження, вона застосовується до апеляційного провадження, якщо воно існує.²³³ Це означає, що право на правову допомогу може також застосовуватися до апеляційного провадження.

Відповідно до права ЄС право на консультацію, захист і представництво в некримінальному провадженні прямо викладене в статті 47 Хартії основних прав ЄС. Це право також визнається загальним принципом права ЄС у практиці СЕС.²³⁴ Для додаткового вивчення зв'язку зі статтею 6 Конвенції та статтею 47 Хартії див. **табл. у Главі 1**.

Відповідно до права РЕ та права ЄС це право не є абсолютним і на нього можуть накладатися обґрунтовані обмеження (див. **Розділ 6**).

²³¹ ЄСПЛ, *справа «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, №6289/73, 9 жовтня 1979 р., §26.

²³² ЄСПЛ, *справа «Рінгайзен проти Австрії» (Ringelsen v. Austria)*, №2614/65, 16 липня 1971 р., §94.

²³³ ЄСПЛ, *справа «Т. проти Сполученого Королівства» (T. v. the United Kingdom)* [ВП], №24724/94, 16 грудня 1999 р., та *справа «В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], №24888/94, 16 грудня 1999 р.

²³⁴ СЕС, С-305/05, *справа «Асоціація франкомовних і німецькомовних адвокатів та ін. проти Ради міністрів» (Ordre des barreaux francophones et germanophone and others v. Conseil des ministres)*, 26 червня 2007 р., §31.

4.1.2. Практична й ефективна юридична допомога

Відповідно до права РЕ п. 1 статті 6 ЄКПЛ може зобов'язувати держави забезпечити допомогу юриста для забезпечення ефективного доступу до суду. Таким чином, у практиці ЄСПЛ юридична допомога та правова допомога тісно пов'язані.²³⁵ Питання про те, чи передбачає стаття 6 забезпечення юридичного представництва в некримінальному провадженні, залежить від конкретних обставин кожної справи.²³⁶ Зокрема, ЄСПЛ буде враховувати, чи могла б особа належним чином і задовільно представити свою справу без допомоги юриста.²³⁷ Характер справи, як і підготовка, досвід та рівень емоційного залучення заявника, є важливими питаннями для ЄСПЛ при вирішенні питань юридичної допомоги.²³⁸

Приклад: У справі «Бертуцці проти Франції» (*Bertuzzi v. France*)²³⁹ заявнику було надано правову допомогу в провадженні про відшкодування збитку, ініційованого проти адвоката. Проте всі троє адвокатів, призначені за його справою, заявляли про самовідвід через особисті зв'язки з тим адвокатом, на якого заявник хотів подати до суду.

ЄСПЛ постановив, що суд, який дозволив заявникові представляти себе самостійно в судовому провадженні проти практикуючого юриста, не забезпечив йому доступ до суду за умов, які б гарантували йому ефективну реалізацію своїх прав всупереч п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

Держави повинні сумлінно забезпечувати «справжню й ефективну» реалізацію прав, передбачених статтею 6 ЄКПЛ.²⁴⁰

Приклад: У справі «Ангел проти Італії» (*Anghel v. Italy*)²⁴¹ відповідно до Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей заявник звернувся до Міністра юстиції Румунії з проханням

235 ЄСПЛ, *справа «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, №6289/73, 9 жовтня 1979 р., §26.

236 ЄСПЛ, *справа «Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, №68416/01, 15 лютого 2005 р., §61.

237 ЄСПЛ, *справа «МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom)*, №46311/99, 7 травня 2002 р., §48.

238 Там само, §§49–52.

239 ЄСПЛ, *справа «Бертуцці проти Франції» (Bertuzzi v. France)*, №36378/97, 13 лютого 2003 р., §31.

240 ЄСПЛ, *справа «Старошич проти Польщі» (Staroszczyk v. Poland)*, №59519/00, 22 березня 2007 р., §128.

241 ЄСПЛ, *справа «Ангел проти Італії» (Anghel v. Italy)*, №5968/09, 25 червня 2013 р., §64.

допомогти йому забезпечити повернення сина, якого його мати вивезла до Італії. У результаті прокурор ініціював процедуру повернення в італійському суді, який дійшов висновку, що дитина не була вивезена незаконно. Заявник намагався оскаржити це рішення, однак, оскільки він неодноразово отримував неповну або неправдиву інформацію щодо процедури апеляції, не зробив цього у встановлений строк.

ЄСПЛ одногослоно визнав порушення статті 6 ЄКПЛ. Затримка італійськими органами влади в наданні відповідних і правильних інструкцій у поєднанні з браком практичного й ефективного представництва призвели до порушення самої суті права заявника на доступ до суду.

Відповідно до права ЄС ЄС розглядав право на вибір юриста в контексті Директиви, що стосується страхування судових витрат, не коментуючи основоположні права та не обговорюючи сферу застосування статті 47 із цього питання.²⁴² Однак до ухвалення Хартії основних прав ЄС ЄС постановив, що право на юридичне представництво та захищений привілеями характер кореспонденції між юристом та клієнтами є фундаментальною складовою правового порядку ЄС і їх необхідно дотримуватися, починаючи з етапу попереднього судового розгляду.²⁴³ Крім того, як уже зазначалося, практика ЄСПЛ є релевантною для тлумачення сфери застосування статті 47 (див. **табл. у Главі 1**).

4.2. Право на юридичну консультацію, захист і представництво у кримінальному провадженні

Ключові моменти

- Пункт 3 (с) статті 6 ЄКПЛ і п. 2 статті 48 Хартії основних прав ЄС безпосередньо гарантують право на юридичну допомогу у кримінальному провадженні.

²⁴² Див. ЄС, С-442/12, *справа «Ян Снеллер проти DAS нідерландської агенції юридичного страхування NV»* (*Jan Sneller v. DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV*), 7 листопада 2013 р., щодо Директиви 87/344/ЕЕС від 22 червня 1987 р. щодо узгодження законів, підзаконних актів та адміністративних положень, ОJ 1987 L 185, ст. 4 (1).

²⁴³ ЄС, об'єднані справи С-46/87 та С-227/88, *справа «Хьохст АГ проти Комісії Європейських Співтовариств»* (*Hoehst AG v. Commission of the European Communities*), 21 вересня 1989 р., §15.

- Пункт 3 (b) статті 6 ЄКПЛ встановлює право на достатній час і можливості для підготовки свого захисту. Цей пункт тісно пов'язаний з п. 3 (c) статті 6, оскільки для того, щоб право на юридичну допомогу було ефективним, необхідно мати достатній час і можливості.
- Право на юридичну допомогу стосується всього провадження від початку поліцейського розслідування до завершення розгляду справи судом апеляційної інстанції. Особливо важливим є доступ до захисника на ранніх етапах процесу.
- Це право може підлягати обмеженням за умови, що такі обмеження не підривають суть права.
- Право на юридичну допомогу вимагає забезпечення ефективного представництва, а не просто присутності захисника.
- Відмова від права повинна: (i) встановлюватись однозначно (безсумнівно); (ii) супроводжуватися мінімальними гарантіями відповідно до її значущості; (iii) бути добровільною; (iv) становити відмову від права на основі обізнаності та розуміння. Необхідно також продемонструвати, що обвинувачений міг у розумних межах передбачити наслідки своїх дій.

4.2.1. Сфера застосування

Відповідно до права РЄ п. 3 (c) статті 6 ЄКПЛ передбачає, що кожен, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, має право «захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд» (див. [Розділ 2.1](#) щодо визначення кримінального обвинувачення). Таким чином, особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, має вибір між самостійним захистом і юридичним представництвом. Однак право захищати себе особисто може бути обмежене в інтересах правосуддя (див. [Розділ 4.3](#)). Право на юридичну допомогу також пов'язане з правом на правову допомогу (див. [Розділ 3.2.1](#) щодо правової допомоги у кримінальному провадженні) та правом мати достатній час і можливості, для підготовки свого захисту відповідно до п. 3 (b) статті 6 ЄКПЛ. Іншими словами, юридична допомога не може бути ефективною, якщо в обвинуваченого немає часу та можливостей, необхідних для того, щоб отримати консультації та належним чином підготувати свою справу (див. [Розділ 4.2.4](#)).²⁴⁴

²⁴⁴ ЄСПЛ, *справа «Годді проти Італії» (Goddi v. Italy)*, №8966/80, 9 квітня 1984 р., §31.

Держави мають право обирати на свій розсуд, як вони забезпечуватимуть право на юридичну допомогу в межах своїх судових систем.²⁴⁵ Юридична допомога може надаватися в різних формах (наприклад, у формі консультацій під час допиту, представництва в суді та підготовки апеляційних скарг), але це право застосовується протягом усього процесу.²⁴⁶ Право на захисника на ранніх етапах кримінального провадження є особливо важливим, оскільки мовчання обвинуваченого або підозрюваного може призвести до несприятливих висновків.²⁴⁷ Доступ до захисника на ранніх етапах також включає право на конфіденційні консультації з захисником до проведення будь-якого допиту.²⁴⁸

Приклад: У справі «Салдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*)²⁴⁹ заявник був засуджений за участь у несанкціонованій демонстрації на підтримку незаконної організації, а саме РПК (Робітничка партія Курдистану). Він не мав доступу до захисника та визнав свою вину під час допиту в поліції; пізніше він відмовився від цих заяв. Національний суд, визнаючи його винним, спирався на початкові зізнання.

ЄСПЛ підтвердив, що для того щоб право на справедливий судовий розгляд залишалося «практичним і ефективним», доступ до захисника мав бути забезпечений, починаючи з першого допиту в поліції. Суд зазначив, що підозрювані особливо вразливі на етапі розслідування, а зібрані докази можуть визначити результат їхньої справи. Ранній доступ до захисника привілей не давати свідчення проти себе та є основоположним запобіжним заходом проти жорстокого поводження. Будь-яке виключення з цього права має бути чітко окреслене й обмежене в часі. Навіть якщо наявні переконливі причини, такі обмеження не повинні завдати надмірної шкоди правам обвинуваченого. У справі заявника відсутність захисника під час його перебування під вартою в поліції невинувато вплинула на його права на захист, що становить порушення п. 3 (с) статті 6 в поєднанні з п. 1 статті 6.

245 ЄСПЛ, *справа «Каранта проти Швейцарії» (Quaranta v. Switzerland)*, №12744/87, 24 травня 1991 р., §30.

246 ЄСПЛ, *справа «Сальдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey)* [ВП], №36391/02, 27 листопада 2008 р.; див. також ЄСПЛ, *справа «Євген Петренко проти України» (Yevgeniy Petrenko v. Ukraine)*, №55749/08, 29 січня 2015 р., §89.

247 ЄСПЛ, *справа «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom)* [ВП], №18731/91, 8 лютого 1996 р., §66.

248 ЄСПЛ, *справа «А.Т. проти Люксембургу» (A.T. v. Luxembourg)*, №30460/13, 9 квітня 2015 р., §86.

249 ЄСПЛ, *справа «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey)* [ВП], №36391/02, 27 листопада 2008 р., §§54–62.

Доступ до захисника повинен бути ефективним і практичним. Наприклад, особи, які перебувають під вартою в поліції, повинні бути офіційно ознайомлені з їхніми правами на захист, включаючи їхнє право на безкоштовну правову допомогу за певних умов, і поліція також повинна надати їм практичні засоби, щоб зв'язатися та спілкуватися зі своїм захисником (див. також **Розділ 4.2.4**). У випадках коли закони системно не дозволяють особам, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення, отримувати юридичну допомогу під час тримання під вартою в поліції, це становить порушення статті 6 ЄКПЛ, навіть якщо особи, що звинувачуються у вчиненні кримінального порушення, зберігають мовчання.²⁵⁰ Правомірність обмежень права на юридичну допомогу на початкових етапах допиту в поліції повинна розглядатися в контексті їх загального впливу на право на справедливий судовий розгляд.²⁵¹

Право на конфіденційне спілкування із захисником також може бути обмежене, але таке обмеження вимагає вагомого обґрунтування.²⁵² Воно є особливо важливою складовою права на юридичну допомогу – без можливості передачі й отримання конфіденційних інструкцій це право переважно втрачає свою користь.²⁵³ ЄСПЛ постійно наголошує, що для втручання у це право потрібні «вагомні причини»; наприклад, спостереження за контактами заявника зі своїм захисником може бути виправданим, якщо є підозри, що заявник є членом банди, й це необхідно для того, щоб зловити інших членів банди.²⁵⁴

Приклад: У справі «Ланц проти Австрії» (*Lanz v. Austria*)²⁵⁵ заявника було затримано за підозрою в шахрайстві та взято під варту. Його контакти із захисником під час тримання під вартою протягом попереднього розслідування відстежувалися через ризик того, що заявник вплине на свідків або сховає документи, які ще не були вилучені. Він поскаржився, що це порушило його права на захист.

250 ЄСПЛ, *справа «Даянан проти Туреччини» (Dayanan v. Turkey)*, №7377/03, 13 жовтня 2009 р., §33.

251 ЄСПЛ, *справа «Піщальников проти Росії» (Pishchalnikov v. Russia)*, №7025/04, 24 вересня 2009 р., §67.

252 ЄСПЛ, *справа «Сахновський проти Росії» (Sakhnovskiy v. Russia)* [ВП], №21272/03, 2 листопада 2010 р., §97.

253 ЄСПЛ, *справа «С. проти Швейцарії» (S. v. Switzerland)*, №№12629/87 і 13965/88, 28 листопада 1991 р., §48. Див. також ЄСПЛ, *справа «Бреннан проти Сполученого Королівства» (Brennan v. the United Kingdom)*, №39846/98, 16 жовтня 2001 р., §§58–63.

254 ЄСПЛ, *справа «Джордж Кемперс проти Австрії» (George Kempers v. Austria)*, №21842/93. Доповідь Комісії, ухвалена 14 лютого 1998 р.

255 ЄСПЛ, *справа «Ланц проти Австрії» (Lanz v. Austria)*, №24430/94, 31 січня 2002 р., §§50–52.

ЄСПЛ визнав порушення п. 3 (b) і (c) статті 6 ЄКПЛ. Право на спілкування із захисником без доступу третіх осіб є складовою базових вимог концепції справедливого суду в демократичному суспільстві. Якщо захисник не може спілкуватися з клієнтом, допомога захисника переважно втрачає свою користь і стає неефективною. Стеження з боку слідчого судді становило серйозне втручання у право обвинуваченого на захист і для його виправдання були потрібні дуже вагомні причини.

Відповідно до права ЄС право на отримання юридичної допомоги в кримінальному провадженні викладене в п. 2 статті 48 Хартії основних прав ЄС. Це гарантує повагу до прав на захист кожному, кому пред'явлено обвинувачення. Так само, як і в праві РЄ, це право не є абсолютним у праві ЄС. Однак воно визнається одним з основних елементів справедливого судового розгляду;²⁵⁶ призначені захисники повинні мати достатній час і можливості для підготовки захисту своїх клієнтів (див. [Розділ 4.2.4](#)).

Приклад: У справі «Асоціація франкомовних і німецькомовних адвокатів та ін. проти Ради міністрів» (*Ordre des barreaux francophones et germanophone and others v. Conseil des ministres*)²⁵⁷ СЕС зазначив, що захисники не могли належним чином виконувати свої завдання з консультування, захисту та представлення своїх клієнтів, якщо вони були змушені співпрацювати з органами влади, передаючи їм інформацію, отриману під час відповідних юридичних консультацій.

Право на юридичну допомогу у кримінальному провадженні також закладене у вторинному законодавстві ЄС: Директиві про право доступу до захисника у кримінальному провадженні та під час процедури за Європейським ордером на арешт,²⁵⁸ на яку також посилався ЄСПЛ.²⁵⁹ Її мета полягає у встановленні мінімальних правил щодо прав підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні та у провадженні за Євро-

256 СЕС, С-7/98, *справа «Дітер Кромбах проти Андре Бамберські» (Dieter Krombach v. André Bamberski)*, 28 березня 2000 р., §39.

257 СЕС, С-305/05, *справа «Асоціація франкомовних і німецькомовних адвокатів та ін. проти Ради міністрів» (Ordre des barreaux francophones et germanophone and others v. Conseil des ministres)*, 26 червня 2007 р., §32.

258 Директива 2013/48/EU Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 р. про право доступу до захисника у кримінальному провадженні та в процедурі за Європейським ордером на арешт, а також на право на інформування третьої особи у випадку позбавлення волі та спілкування з третіми особами та з консульськими органами протягом строку позбавлення волі, ОJ 2013 L 294/1. Об'єднане Королівство й Ірландія не приєдналися до цієї директиви, й вона не застосовна до Данії.

259 ЄСПЛ, *справа «А.Т. проти Люксембургу» (A.T. v. Luxembourg)*, №30460/13, 9 квітня 2015 р., §38.

пейським ордером на арешт. Директива розповсюджується на підозрюваних або обвинувачених осіб у кримінальному провадженні з «моменту, коли їм стало відомо від компетентних органів держави-члена, офіційним шляхом або іншим чином, що вони підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення» до «завершення провадження» (тобто остаточного розгляду правопорушення, включаючи винесення вироку й апеляційну інстанцію).²⁶⁰ Директива також стосується осіб, які не є підозрюваними, але стають підозрюваними в ході допиту.²⁶¹ Проте до осіб, які не позбавлені волі, застосовуються інші стандарти захисту; хоч вони можуть вільно зв'язуватися, консультуватися із захисником або отримувати його допомогу за власними домовленостями, держави-члени не зобов'язані «здійснювати активні кроки» для забезпечення надання їм допомоги захисника.²⁶² Директива також передбачає захист під час процедури за Європейським ордером на арешт.²⁶³ Вона виключає зі сфери захисту «малозначні правопорушення».²⁶⁴

Відповідно до права ЄС та права РЄ право на доступ до юридичної допомоги особливо важливе для підозрюваних або обвинувачених осіб, що належать до вразливих груп, таких як особи з інвалідністю, мігранти та діти.²⁶⁵ Держави повинні вживати додаткових заходів для сприяння їхнім можливостям розуміти процес та ефективно брати в ньому участь, щоб вони могли, за необхідності, за допомогою перекладача, захисника, соціального працівника або друга зрозуміти «загальну спрямованість» того, про що йдеться.²⁶⁶ Вони також повинні мати можливість пояснити своїм захисникам свою версію подій. Держави повинні максимально зменшити відчуття залякування та забезпечити те, щоб діти мали загальне розуміння характеру розслідування та того, що поставлено на карту. Вони повинні забезпечити, щоб діти й інші вразливі особи були поінформовані щодо їхнього права на юридичну допомогу (див. також **Розділ 8.1** щодо осіб з інвалідністю).²⁶⁷ У суді захисники

²⁶⁰ Директива 2013/48/EU, ст. 2 (1).

²⁶¹ Там само, ст. 2 (3).

²⁶² Директива 2013/48/EU, декларативна частина, п. 27.

²⁶³ Там само, ст. 10.

²⁶⁴ Там само, ст. 2 (4).

²⁶⁵ Див. FRA (2015), *Правосуддя, дружнє до дітей: перспективи та досвід фахівців щодо участі дітей у цивільних та кримінальних судових процесах у 10 країнах-членах ЄС*. Див. також FRA (2015), *Посібник з європейського права щодо прав дитини*, стор. 195–218.

²⁶⁶ ЄСПЛ, *справа «С. К. проти Сполученого Королівства» (S.C. v. the United Kingdom)*, №60958/00, 15 червня 2004 р., §29.

²⁶⁷ ЄСПЛ, *справа «Пановіц проти Кіпра» (Panovits v. Cyprus)*, №4268/04, 11 грудня 2008 р., §67. Щодо осіб з інвалідністю див. також ЄКПЛ, ст. 5 (4), і ЄСПЛ, *справа «Мерієрі проти Німеччини» (Mergeri v. Germany)*, №13770/88, 12 травня 1992 р., §27.

повинні мати можливість відстежувати те, що кажуть свідки обвинувачення, та вказувати на будь-які твердження, з якими вони не згодні.²⁶⁸

Проект Директиви ЄС щодо процесуальних гарантій для дітей, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочинів, передбачає обов'язковий доступ до захисника для дітей, які підозрюються або обвинувачуються у кримінальному процесі.²⁶⁹ Європейська Комісія також ухвалила *Рекомендацію щодо процедурних гарантій для вразливих осіб, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні*, яка рекомендує, щоб підозрюваний чи обвинувачений, який не може розуміти провадження, не мав можливості відмовитися від свого права на захисника (див. **Розділ 4.2.5** щодо відмови).²⁷⁰

4.2.2. Якість юридичної допомоги

Право на юридичну допомогу – це право на ефективну допомогу та представництво.²⁷¹ Присутність захисника, який не має можливості втрутитися для забезпечення дотримання прав обвинуваченої або підозрюваної особи, не приносить жодної користі останній.²⁷²

Приклад: У справі «*Арас проти Туреччини (№2)*» (*Aras v. Turkey (№2)*)²⁷³ заявника було заарештовано за підозрою в шахрайстві за обтяжуючих обставин. Його допитала поліція без захисника, й він надав свідчення у зв'язку з цим правопорушенням. Потім заявник постав перед окружним прокурором, де у відсутності захисника він повторив свої свідчення, які вже надавав у поліції. Коли заявника доставили до слідчого судді, суддя дозволив захиснику заявника бути присутнім у кімнаті засідань, але йому не дозволили виступати або консультувати заявника.

268 ЄСПЛ, *справа «С. К. проти Сполученого Королівства» (S.C. v. the United Kingdom)*, №60958/00, 15 червня 2004 р., §29.

269 *Пропозиція до Директиви Європейського Парламенту та Ради про процедурні гарантії для дітей, що підозрюються або обвинувачуються у кримінальному провадженні*, COM (2013) 822/2, ст. 6.

270 Європейська Комісія (2013), *Рекомендація від 27 листопада 2013 р. щодо процедурних гарантій для вразливих осіб, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні*, OJ 2013 C 378.

271 ЄСПЛ, *справа «Імбріоса проти Швейцарії» (Imbrioscia v. Switzerland)*, №13972/88, 24 листопада 1993 р., §43.

272 ЄСПЛ, *справа «Арас проти Туреччини (№2)» (Aras v. Turkey) (№2)*, №15065/07, 18 листопада 2014 р., §40.

273 *Там само*.

ЄСПЛ постановив, що «сама присутність» захисника не є достатньою для того, щоб забезпечити ефективність права за п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ. Заявник повинен був мати доступ до захисника від моменту першого допиту. Пасивну присутність захисника заявника в кімнаті засідань не можна вважати достатньою за стандартами ЄКПЛ.

Відповідно до права РЄ те, як здійснювати захист, по суті, залишається справою обвинуваченої або підозрюваної особи та її захисника, але якщо відповідні органи отримують сигнал щодо «явних недоліків» у роботі захисника, вони повинні діяти.²⁷⁴ Це зобов'язання виникає лише тоді, коли незабезпечення ефективного представництва було «очевидним або належним чином доведеним до уваги [держави]». ²⁷⁵ Наприклад, якщо апеляційна скарга визнана неприйнятною через помилки захисника, це може порушити право на практичний та ефективний захист.²⁷⁶ До порушення п. 3 (с) статті 6 можуть призвести лише недоліки, що можна поставити в провину державним органам.²⁷⁷ Наприклад, відповідальність держави може виникати, коли держава усвідомлює, що захисник не діє на користь обвинуваченого.²⁷⁸ При цьому навіть серйозні недоліки в контексті справедливості судового розгляду можуть не бути причиною порушення, якщо заявник не порушить це питання в ході апеляційного оскарження.²⁷⁹

Відповідно до права ЄС Директива щодо права доступу до захисника підтверджує, що підозрюваний або обвинувачений має право на те, щоб його захисник «був присутнім та ефективно брав участь». ²⁸⁰ Участь захисника повинна «здійснюватись у порядку, передбаченому національним законодавством, за умови, що такий порядок не завдає шкоди ефективному застосуванню та суті відповідного права». ²⁸¹

274 ЄСПЛ, *справа «Дауд проти Португалії» (Daud v. Portugal)*, №22600/93, 21 квітня 1998 р., §42.

275 ЄСПЛ, *справа «Імбріосца проти Швейцарії» (Imbrioscia v. Switzerland)*, №13972/88, 24 листопада 1993 р., §41.

276 ЄСПЛ, *справа «Чекалла проти Португалії» (Czekalla v. Portugal)*, №38830/97, 10 жовтня 2002 р., §§63–65; ЄСПЛ, *справа «Вамвакас проти Греції (№2)» (Vamvakas v. Greece (No.2))*, №2870/11, 9 квітня 2015 р., §§39–43.

277 ЄСПЛ, *справа «Тріподі проти Італії» (Tripodi v. Italy)*, №13743/88, 22 лютого 1994 р., §30.

278 ЄСПЛ, *справа «Артіко проти Італії» (Artico v. Italy)*, №6694/74, 13 травня 1980 р., §33.

279 ЄСПЛ, *справа «Туаліб проти Греції» (Twalib v. Greece)*, №24294/94, 9 червня 1998 р.

280 Директива 2013/48/EU, ст. 3 (3) (b).

281 Там само.

4.2.3. Юридична допомога за власним вибором

Незважаючи на важливість довіри у відносинах між захисником і клієнтом, право на захисника за власним вибором не є абсолютним. Воно обов'язково підлягає регулюванню, коли йдеться про безкоштовну правову допомогу, оскільки держава контролює критерії та фінансування юридичної допомоги (див. також [Главу 3](#) щодо правової допомоги).²⁸² Це право також може підлягати обмеженням шляхом професійного регулювання; наприклад, для різних рівнів юрисдикції можуть вимагатися різні кваліфікації.

Приклад: У справі «*Лягерблом проти Швеції*» (*Lagerblom v. Sweden*)²⁸³ заявник, який походить із Фінляндії, звернувся з проханням про заміну свого захисника з надання правової допомоги. Він хотів мати захисника, який би також говорив фінською. Національні суди відхилили його клопотання. Він наполягав, що це становило порушення п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ.

ЄСПЛ зазначив, що п. 3 (с) статті 6 гарантує обвинуваченому право мати захисника «за власним вибором», але це право не може вважатися абсолютним. При призначенні захисника суди повинні враховувати побажання обвинуваченого, але вони можуть їх не дотримуватися, якщо є відповідні та достатні підстави стверджувати, що це необхідно в інтересах правосуддя. Заявник мав достатній рівень володіння шведською мовою для спілкування зі своїм захисником і міг ефективно брати участь у своєму судовому провадженні. Суди мали право відмовити йому у виборі захисника. Порушення статті 6 ЄКПЛ не було.

Призначення професійних захисників, а не юристів без відповідної спеціалізації може служити інтересам правосуддя, коли йдеться про серйозні та складні звинувачення.²⁸⁴ Крім того, особливий характер провадження також може виправдати залучення адвокатів, які спеціалізуються в певній галузі права.²⁸⁵

282 ЄСПЛ, *справа «Круассан проти Німеччини» (Croissant v. Germany)*, №13611/88, 25 вересня 1992 р., §29.

283 ЄСПЛ, *справа «Лягерблом проти Швеції» (Lagerblom v. Sweden)*, №26891/95, 14 січня 2003 р.

284 ЄСПЛ, *справа «Майзіт проти Росії» (Mayzit v. Russia)*, №63378/00, 20 січня 2005 р., §§70–71.

285 ЄСПЛ, *справа «Мефта та інші проти Франції» (Meftah and Others v. France)* [ВП], №№32911/96, 35237/97 та 34595/97, 26 липня 2002 р., §47.

4.2.4. Достатній час і можливості для підготовки свого захисту

Відповідно до права РЄ та права ЄС обвинувачена або підозрювана особа має право мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту. Це пояснюється тим, що здатність захисника надати ефективну юридичну допомогу може бути знівельована обставинами, за яких він (вона) може зустрічатися або спілкуватися з клієнтом. Це право гарантоване в п. 3 (b) статті 6 ЄКПЛ і включене до права на захист відповідно до п. 2 статті 48 Хартії основних прав ЄС.

Відповідно до права РЄ право на ефективну допомогу передбачає доступ до матеріалів справи.²⁸⁶ Матеріали справи містять усі документи, корисні для визначення відповідної правової кваліфікації.

Достатність часу й можливостей оцінюється з урахуванням обставин кожної конкретної справи.²⁸⁷ Необхідно досягти рівноваги між забезпеченням провадження в межах розумного строку (див. **Главу 7** щодо тривалості провадження) та наданням достатнього часу для здійснення і підготовки свого захисту. Питання, яке необхідно вирішити, полягає в тому, чи суперечив загальний вплив будь-яких ускладнень праву на справедливий суд.²⁸⁸ Наприклад, брак часу для проведення консультацій між особою, обвинуваченою у кримінальному злочині, й захисником може становити порушення п. 3 (b) статті 6, оскільки особа, обвинувачена у кримінальному злочині, не може без цього отримати належної допомоги.²⁸⁹

Відповідно до права ЄС декілька Директив накладають конкретні зобов'язання на держави-члени ЄС (див. **Розділ 2.3.1** щодо права на справедливий судовий розгляд).²⁹⁰ Наприклад, п. 1 статті 3 Директиви щодо права на доступ до захисника вимагає, щоб доступ до захисника забезпечувався в такий час і в такий спосіб, які б дозволили зацікавленим особам практично

286 ЄСПЛ, *справа «Даянан проти Туреччини» (Daayan v. Turkey)*, №7377/03, 13 жовтня 2009 р.

287 ЄСПЛ, *справа «Іглін проти України» (Iglin v. Ukraine)*, №39908/05, 12 січня 2012 р., §65.

288 ЄСПЛ, *справа «Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey)* [ВП], №46221/99, 12 травня 2005 р., §148.

289 ЄСПЛ, *справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom)*, №№7819/77 і 7878/77, 28 червня 1984 р., §99.

290 Директива 2013/48/EU Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 р. про право доступу до захисника у кримінальному провадженні та в процедурі за Європейським ордером на арешт, а також на право на інформування третьої особи у випадку позбавлення волі та спілкування з третіми особами та з консульськими органами протягом терміну позбавлення волі, ОJ 2013 L 294/1. Сполучене Королівство й Ірландія не приєдналися до цієї директиви, й вона не застосовна до Данії.

й ефективно скористатися своїми правами на захист. Пункт 3 статті 3 надає підозрюваному або обвинуваченому право конфіденційно зустрічатися та спілкуватися із захисником, який їх представляє. Пункт 4 статті 3 вимагає від держав-членів ЄС надавати загальну інформацію для полегшення отримання захисника підозрюваними або обвинуваченими особами.

Крім того, Директива щодо права на інформування у кримінальному провадженні накладає зобов'язання інформувати підозрюваних та обвинувачених про їхні права у кримінальному провадженні, включно, наприклад, з їхнім правом на доступ до матеріалів справи для підготовки свого захисту.²⁹¹

І нарешті, п. 2 статті 2 Директиви щодо права на послуги усного та письмового перекладу у кримінальному провадженні вимагає, щоб були доступні послуги усного перекладу для спілкування між підозрюваними або обвинуваченими особами та їхніми захисниками, що прямо стосується будь-яких допитів або слухань під час процесу або подання апеляційної скарги чи іншої процесуальної заяви.²⁹²

4.2.5. Відмова

Право на юридичну допомогу має таке фундаментальне значення, що обвинувачена або підозрювана особа може відмовитися від нього лише за важливих обставин.²⁹³ ЄСПЛ суворо обмежує випадки відмови та підкреслює важливість забезпечення гарантій.

Приклад: У справі «Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*)²⁹⁴ заявника було заарештовано за підозрою у вчиненні розбою за обтяжуючих обставин. Його допитали без захисника і він зізнався, що брав участь у злочинній діяльності. У ході наступних процесуальних заходів він відмовився від юридичної допомоги. Згодом, відповідно до правил надання правової допомоги йому було призначено захисника. Коли його допитали у присутності захисника, він відмовився від своїх свід-

²⁹¹ Директива 2012/13/EU Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2012 р. щодо права на інформування у кримінальному провадженні, ОJ 2012 L 142.

²⁹² Директива 2010/64/EU Європейського Парламенту та Ради від 20 жовтня 2010 р. щодо права на послуги усного та письмового перекладу у кримінальному провадженні, ОJ 2010 L 280.

²⁹³ ЄСПЛ, справа «А.Т. проти Люксембургу» (*A.T. v. Luxembourg*), №30460/13, 9 квітня 2015 р., §59. У цій справі було посилання на Директиву щодо права на доступ до захисника.

²⁹⁴ ЄСПЛ, справа «Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), №7025/04, 24 вересня 2009 р., §§77-78.

чень. Він був засуджений за різні правопорушення на підставі свідчень, наданих під час арешту.

ЄСПЛ відзначив, що обвинувачений, який не має захисника, має менше можливостей бути поінформованим щодо своїх прав; отже, й менше шансів, що ці права будуть дотримані. При цьому особи можуть за власним бажанням відмовитися від гарантій справедливого судового розгляду – прямо чи за мовчазною згодою. Для ефективності гарантій відмова повинна: (i) бути заявлена однозначно; (ii) супроводжуватися мінімальними гарантіями відповідно до її значущості; (iii) бути добровільною; (iv) ґрунтуватися на обізнаності та розумінні; (v) якщо вона впливає з поводження обвинуваченого, необхідно продемонструвати, що обвинувачений міг розумно передбачити наслідки своєї поведінки.

У цій справі ЄСПЛ вважав малоюмовірним, що заявник міг би реально оцінити наслідки проведення допиту без юридичної допомоги. Він визнав порушення статті 6 ЄКПЛ, оскільки справжньої відмови від права не було.

Відмова у праві на юридичну допомогу на основі ухилення підозрюваного або обвинуваченого від співпраці із захисником є неприйнятною.²⁹⁵ Крім того, те, що особа, обвинувачена у вчиненні злочину, відповідає на запитання слідчих після нагадування їй про право зберігати мовчання, також не означає, що вона дійсно відмовилася від свого права.²⁹⁶ Необхідно вчинити розумні дії для того, щоб переконатися, що обвинувачена або підозрювана особа повністю усвідомлює свої права на захист і може оцінити, наскільки це можливо в конкретній ситуації, наслідки своєї відмови від права на юридичну допомогу.²⁹⁷ Порушення п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ також може мати місце, якщо особа, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, не могла без допомоги перекладача достатньо оцінити наслідки проведення допиту без захисника.²⁹⁸ Державам необхідно вживати додаткових заходів для захисту прав підозрюваних або обвинувачених осіб, що належать до

295 ЄСПЛ, *справа «Сахновський проти Росії» (Sakhnovskiy v. Russia)*, №21272/03, 2 листопада 2010 р., §§89–93.

296 ЄСПЛ, *справа «Піщальников проти Росії» (Pishchalnikov v. Russia)*, №7025/04, 24 вересня 2009 р., §79.

297 ЄСПЛ, *справа «Пановіц проти Кіпру» (Panovits v. Cyprus)*, №4268/04, 11 грудня 2008 р., §68.

298 ЄСПЛ, *справа «Шаман проти Туреччини» (Şaman v. Turkey)*, №35292/05, 5 квітня 2011 р., §35.

вразливих категорій, як-то особи з інвалідністю та діти, наприклад шляхом забезпечення підтримки для цих осіб із боку третіх сторін (див. [Главу 8](#)).²⁹⁹

Відповідно до права ЄС стаття 9 Директиви щодо права на доступ до захисника у кримінальному провадженні визначає три умови для визнання відмови дійсною:

- (i) підозрюваній або обвинуваченій особі необхідно надати (в усній або письмовій формі) чітку та достатню інформацію простою і зрозумілою мовою щодо змісту відповідного права та можливих наслідків відмови від нього;
- (ii) відмова повинна бути надана добровільно й однозначно;
- (iii) вона повинна бути зафіксована відповідно до законодавства держави-члена ЄС.³⁰⁰

Однак слід зазначити, що згідно з проєктом Директиви щодо процедурних гарантій для дітей, що підозрюються або обвинувачуються у кримінальному провадженні, діти не можуть відмовитися від свого права на захисника.³⁰¹ Крім того, Рекомендація Європейської Комісії щодо процедурних гарантій для вразливих осіб рекомендує, щоб вразливі особи не мали можливості відмовитися від свого права на захисника.³⁰²

4.3. Право представляти себе особисто

Ключові моменти

- У кримінальному та некримінальному провадженні особа може представляти себе особисто, якщо інтереси правосуддя не вимага-

299 ЄСПЛ, *справа «Пановіц проти Кіпру» (Panovits v. Cyprus)*, №4268/04, 11 грудня 2008 р., §§67–68. Див. також: Європейська Комісія (2013), *Пропозиція до Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо процедурних гарантій для дітей, які підозрюються або обвинувачуються в кримінальному провадженні*, COM (2013) 822/2; Європейська Комісія (2013), *Рекомендація від 27 листопада 2013 р. щодо процедурних гарантій для вразливих осіб, які підозрюються або обвинувачуються у кримінальному провадженні*, OJ C 378; та FRA (2015), *Правосуддя, дружнє до дітей: погляди та досвід фахівців щодо участі дітей у цивільних і кримінальних судових провадженнях у 10 країнах-членах ЄС*.

300 Див.: *Директива 2013/48/EU*.

301 Європейська Комісія (2013), *Пропозиція до Директиви щодо процедурних гарантій для дітей, що підозрюються або обвинувачуються у кримінальному провадженні*, ст. 6.

302 Європейська Комісія (2013), *Рекомендація щодо процедурних гарантій для вразливих осіб, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні*, §11.

ють іншого, наприклад, з метою захисту прав обвинуваченого чи підозрюваного або якщо представництво необхідне для ефективного відправлення правосуддя.

- Визначення того, чи вимагають інтереси правосуддя обов'язкового призначення юриста, залишається на розсуд національних судів.

Гідний уваги досвід

Допомога сторонам, які представляють себе особисто

У Сполученому Королівстві відділ персональної підтримки (Personal Support Unit – PSU) допомагає сторонам, які перебувають у судовому провадженні без юридичного представництва. PSU виділяє кваліфікованих волонтерів, які надають безкоштовну допомогу людям, які перебувають у провадженні без юридичного представництва в цивільних і сімейних судах і трибуналах Англії й Уельсу. PSU надає практичні рекомендації щодо того, що відбувається в суді; може допомогти заповнити бланки документів або супроводити осіб до суду, а також надає емоційну та моральну підтримку. Відділ не забезпечує адвокаційні послуги та юридичне представництво осіб під час слухань. При цьому він може допомогти сконтактувати особам з іншими агенціями, які надають такі юридичні послуги.

Джерело: <https://www.thepsu.org/>

Відзначається, що фізичні особи мають право на представництво в некримінальному провадженні, якщо це необхідно для забезпечення практичного й ефективного доступу до суду. Пункт 3 (с) статті 6 ЄКПЛ дає право особі, обвинуваченій у вчиненні кримінального правопорушення, бути представленою у кримінальному процесі або захищати себе особисто.

Право представляти себе особисто дозволене, якщо інтереси правосуддя не вимагають іншого, наприклад з метою захисту прав обвинуваченого чи підозрюваного або якщо представництво необхідне для ефективного відправлення правосуддя. Наприклад, деякі національні закони вимагають, щоб відповідачі були представлені лише на певних етапах або на етапі розгляду апеляційної скарги.

Право представляти себе особисто в некримінальному провадженні не є абсолютним.³⁰³ Визначення того, чи вимагають інтереси правосуддя обов'яз-

303 ЄСПЛ, справа «Філіс проти Греції» (*Philis v. Greece*), №16598/90, 1 липня 1992 р. Див. також СЕС, С-399/11, справа «Стефано Меллоні проти Державної прокуратури» (*Stefano Melloni v. Ministerio Fiscal*), 26 лютого 2013 р., §§49–52.

кового призначення юриста, залишається на розсуд національних органів влади.³⁰⁴

Обмеження можуть накладатися, наприклад, задля запобігання порушенню поваги до зали судових засідань, захисту вразливих свідків від психологічних травм і запобігання постійному перешкоджанню процесу з боку підозрюваних або обвинувачених осіб.³⁰⁵ Будь-яке дискреційне право має застосовуватися пропорційно, а обмеження повинні накладатися виважено.³⁰⁶

Приклад: У справі «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*)³⁰⁷ заявник був заарештований, ознайомлений зі своїми правами та явно відмовився від захисника.

ЄСПЛ зауважив, що п. 3 (с) статті 6 ЄКПЛ надає обвинуваченому можливість на власний вибір захищати себе «особисто чи з юридичною допомогою». Таким чином, представляти себе особисто дозволено, якщо інтереси правосуддя не вимагають іншого. У справі заявника не було жодних доказів того, що його вибір на користь захищати себе особисто був наслідком будь-яких погроз чи фізичного насильства або що його було введено в оману, змусивши відмовитися від захисника. Заявник сам вирішив не мати захисника; таким чином, держава не може нести відповідальність за відсутність представництва. Порушення статті 6 ЄКПЛ встановлено не було.

Якщо обвинувачена або підозрювана особа свідомо відмовляється від свого права на допомогу захисника, то вона зобов'язана проявляти відповідну ретельність – наприклад, отримати копію рішення суду, якщо це необхідно для оскарження.³⁰⁸

304 ЄСПЛ, *справа «Коррейя де Матос проти Португалії» (Correia de Matos v. Portugal)*, №48188/99, 15 листопада 2001 р. Див. також ЄСПЛ, *справа «Круассан проти Німеччини» (Croissant v. Germany)*, №13611/88, 25 вересня 1992 р.

305 *Там само*, §§12–13.

306 *Там само*, §18.

307 ЄСПЛ, *справа «Галстян проти Вірменії» (Galstyan v. Armenia)*, №26986/03, 15 листопада 2007 р., §91.

308 ЄСПЛ, *справа «Мелен проти Франції» (Melin v. France)*, №12914/87, 22 червня 1993 р., §25.

5

Право на ефективний засіб правового захисту

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Що таке ефективний засіб правового захисту?		
<p>Хартія основних прав, стаття 47 (право на ефективний засіб правового захисту)</p> <p>СЕС, С-583/11 Р, справа «Інуїт Тапіріїт Канатамі та ін. проти Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу» (<i>Inuit Tapiriit Kanatami and Others v. European Parliament and Council of the European Union</i>), 2013 р.</p> <p>СЕС, Т-49/07, справа «Софіан Фахас проти Ради Європейського Союзу» (<i>Sofiane Fahas v. Council of the European Union</i>), 2010 р.</p>	<p>Субстантивні вимоги</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту)</p> <p>ЄСПЛ, справа «МакФарлейн проти Ірландії» (<i>McFarlane v. Ireland</i>) [ВП], №31333/06, 2010 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Ротару проти Румунії» (<i>Rotaru v. Romania</i>) [ВП], №28341/95, 2000 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Ярашонен проти Туреччини» (<i>Yarashonen v. Turkey</i>), №72710/11, 2014 р.</p>
<p>СЕС, С-69/10, справа «Браїм Самба Діуф проти Міністерства праці, працевлаштування та імміграції» (<i>Brahim Samba Diouf v. Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration</i>), 2011 р.</p>	<p>Інституційні вимоги</p>	<p>ЄСПЛ, справа «Рамірес Санчес проти Франції» (<i>Ramirez Sanchez v. France</i>) [ВП], №59450/00, 2006 р.</p>

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Приклади засобів правового захисту		
<p>ЄСЄ, об'єднані справи С-6/90 та С-9/90, <i>справа «Андреа Франкович і Даніла Боніфачі та ін. проти Італійської Республіки» (Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v. Italian Republic), 1991 р.</i></p> <p>Директива про расову рівність (2000/43/ЄС), стаття 15</p>	Компенсація	ЄСПЛ, <i>справа «Ананьєв та ін. проти Росії» (Ananuyev and Others v. Russia), №42525/07 і 60800/08, 2012 р.</i>
<p>ЄСЄ, об'єднані справи С-65/09 і С-87/09, <i>Вебер і Путц (Weber and Putz), 2011 р.</i></p> <p>Директива про продаж споживчих товарів (1999/44/ЄС), пп. 2 і 3 статті 3</p> <p>Директива про комплексні туристичні подорожі (90/314/ЄЄС), пп. 6 та 7 статті 4</p>	Виконання зобов'язань	
<p>Хартія основних прав, п. 1 статті 52 (сфера застосування)</p> <p>ЄСЄ, С-314/12, <i>справа «UPC Телекабель Відень GmbH» (UPC Telekabel Wien GmbH), 2014 р.</i></p>	Судові ухвали	ЄКПЛ, стаття 10 (свобода вираження поглядів) ЄСПЛ, <i>справа «Броза проти Німеччини» (Brosa v. Germany), №5709/09, 2014 р.</i>

У цій главі, а також у решті посібника йдеться більше про національні засоби правового захисту, ніж про звернення до ЄСПЛ і ЄСЄ чи про засоби правового захисту, що ними надаються. Спочатку в главі окреслено процедурні й інституційні вимоги до ефективного засобу правового захисту, а потім наводяться приклади конкретних видів засобів правового захисту. Різні види засобів правового захисту можуть забезпечити ефективну компенсацію в

разі порушення прав. Засоби правового захисту, розглянуті в цій главі (компенсація, виконання зобов'язань та судові ухвали), наводяться як ілюстрація та не є вичерпними.

5.1. Що таке ефективний засіб правового захисту?

Ключові моменти

- Стаття 13 ЄКПЛ і стаття 47 Хартії основних прав ЄС гарантують право на ефективний засіб правового захисту. Це право є важливим елементом доступу до правосуддя. Воно дозволяє фізичним особам вимагати в суді відшкодування за порушення своїх прав. Різні види засобів правового захисту можуть застосовуватися для відшкодування різних видів порушень.
- Ні ЄКПЛ, ні Хартія основних прав ЄС не дають визначення «засобу правового захисту». Першочергова вимога полягає в тому, щоб засіб був «ефективним», як у законі, так і на практиці. Ніяких вимог щодо форми засобу правового захисту немає, і держави мають певну свободу розсуду щодо цього. При вирішенні питання, що є ефективним засобом, будуть розглянуті сукупні (всі) засоби правового захисту.
- Стаття 13 ЄКПЛ і стаття 47 Хартії основних прав ЄС мають різні сфери застосування. Стаття 13 передбачає право вимагати «ефективного засобу правового захисту в національному органі влади» щодо «небезпідставних скарг» стосовно порушень прав ЄКПЛ.
- Стаття 47 Хартії основних прав ЄС вимагає ефективного правового захисту прав, що випливають із права ЄС. Вона ґрунтується на статті 13 ЄКПЛ, але забезпечує ширший захист. Стаття 47 дає право на засіб правового захисту в суді та застосовується до всіх прав і свобод у праві ЄС. Вона не обмежується правами, передбаченими Хартією.
- Відповідно до права ЄС загалом засоби правового захисту також повинні відповідати принципу рівнозначності. Це означає, що умови, які стосуються позовів, що випливають із права ЄС, не можуть бути менш сприятливими, ніж ті, що стосуються подібних дій і впливають із національного законодавства.

Для того, щоб засіб правового захисту був ефективним, він повинен відповідати конкретним вимогам субстантивного, процедурного та інституційного характеру, як викладено в **Розділах 5.1.1 і 5.1.2**. Слід зазначити, що вимоги, передбачені правом РЄ та правом ЄС, дещо відрізняються.

5.1.1. Вимоги субстантивного і процедурного характеру до ефективного засобу правового захисту

Особи мають право на відшкодування за порушення своїх прав людини. Це означає, що вони повинні мати можливість використовувати для цього засіб правового захисту. Різні види засобів правового захисту можуть застосовуватися до різних видів порушень (див. **Розділ 5.2**).

Право РЄ та право ЄС не надає визначення «засобу». Право на ефективний засіб правового захисту закріплене в статті 13 ЄКПЛ і статті 47 Хартії основних прав ЄС. Воно також міститься в міжнародних документах, таких як стаття 8 ЗДПЛ та п. 3 статті 2 МПГПП.³⁰⁹

Відповідно до права РЄ стаття 13 ЄКПЛ надає захист особам, які бажають оскаржити порушення своїх прав, передбачених Конвенцією. Стаття 13 визначає: «Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Приклад: У справі «*Ротару проти Румунії*» (*Rotaru v. Romania*)³¹⁰ заявник скаржився на зберігання та використання Службою розвідки Румунії недостовірної, зібраної негласно особистої інформації щодо його засудження за образливу поведінку, що містилася в його листах, написаних за комуністичних часів, коли він був студентом. Він не мав можливостей вимагати знищення цієї інформації або її виправлення та стверджував, що це є порушенням статті 13.

309 Зверніть увагу, що п. 3 (b) ст. 2 МПГПП передбачає, що право на ефективний засіб правового захисту має «визначатися компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами влади або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави». Спеціальні засоби захисту затриманих також містяться в п. 4 ст. 5 ЄКПЛ, що гарантує право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання та приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним (*habeas corpus*). Див. також: Хартія основних прав ЄС, ст. 6, та МПГПП, п. 4 ст. 9.

310 ЄСПЛ, *справа «Ротару проти Румунії» (Rotaru v. Romania)* [ВП], №28341/95, 4 травня 2000 р., §67.

ЄСПЛ підтвердив, що стаття 13 гарантує наявність засобу правового захисту для забезпечення дотримання прав і свобод ЄКПЛ на національному рівні, а також зазначив, що цей засіб має бути ефективним як на практиці, так і в законі. На той час у Румунії не було такого засобу правового захисту стосовно скарги заявника; це становило порушення статті 13 ЄКПЛ.

Стаття 13 дозволяє особам вимагати в національному органі засіб правового захисту в разі подання обґрунтованих скарг щодо порушення одного або кількох їхніх прав, викладених у ЄКПЛ.³¹¹ Таким чином, стаття 13 охоплює скарги, що стосуються порушень положень ЄКПЛ. Це посилює статтю 35 ЄКПЛ, яка вимагає, щоб особи вичерпали всі національні засоби правового захисту, перш ніж звернутися до ЄСПЛ, і надає додаткову гарантію для забезпечення захисту прав, насамперед, на національному рівні.³¹²

Відповідно до права ЄС стаття 47 Хартії основних прав визначає: «Кожен, чії права та свободи, гарантовані правом ЄС, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту в суді відповідно до умов, викладених у цій статті». Хартія тепер є частиною первинного права ЄС, але стаття 47 також відображає наявну судову практику ЄС, яка може надати корисний прецедент.³¹³ Право на ефективний засіб правового захисту вже давно є основним елементом правового порядку ЄС, заснованого на верховенстві права.³¹⁴ СЕС також наголошує на тісному зв'язку між ефективним судовим захистом згідно зі статтею 47 Хартії основних прав ЄС і статтями 6 та 13 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «Софіан Фахас проти Ради Європейського Союзу» (*Sofiane Fahas v. Council of the European Union*)³¹⁵ заявник (громадянин Алжиру, що проживає в Німеччині) звернувся з проханням скасувати

311 ЄСПЛ, *справа «Класс та інші проти Німеччини» (Klass and Others v. Germany)*, №5029/71, 6 вересня 1978 р., §64.

312 ЄСПЛ, *справа «Кудла проти Польщі» (Kudła v. Poland)* [ВП], №30210/96, 26 жовтня 2000 р., §152.

313 СЕС, об'єднані справи C-402/05 P та C-415/05 P, *справа «Яссін Абдулла Каді та Міжнародний фонд Аль-Баракат проти Ради Європейського Союзу та Комісії Європейських Співтовариств» (Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council of the European Union and Commission of the European Communities)*, 3 вересня 2008 р., §335.

314 СЕС, C-294/83, *справа «Екологічної партії “Зелені” проти Європейського Парламенту» (Parti écologiste “Les Verts” v. Eurpean Parliament)*, 23 квітня 1986 р.; СЕС, C-50/00 P, *справа «Спілка дрібних фермерів проти Ради» (Unión de Pequeños Agricultores v. Council)*, 25 липня 2002 р.; СЕС, C-222/84, *справа «Маргарита Джонстон проти головного констебля Королівської поліції Ольстера» (Marguerite Johnston v. Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary)*, 15 травня 1986 р.

315 СЕС, T-49/07, *справа «Софіан Фахас проти Ради Європейського Союзу» (Sofiane Fahas v. Council of the European Union)*, 7 грудня 2010 р.

кілька ухвал Ради щодо застосування обмежувальних заходів для боротьби з тероризмом.

ЄС нагадав, що «принцип ефективного судового захисту є загальним принципом права Співтовариства, що впливає з конституційних традицій, спільних для держав-членів, які закріплені в статтях 6 і 13 ЄКПЛ, а також підтверджені статтею 47 Хартії основних прав Європейського Союзу».

Роз'яснення до Хартії основних прав ЄС підтверджують, що право на засіб правового захисту відповідно до статті 47 «ґрунтується на статті 13 ЄКПЛ». Судова практика ЄСПЛ важлива для тлумачення значення права на ефективний засіб правового захисту. Утім існують важливі відмінності у відповідних сферах застосування статті 47 Хартії та статті 6 ЄКПЛ (див. табл. у [Главі 1](#)).

Відповідно до права РЄ та права ЄС ані стаття 47 Хартії основних прав ЄС, ані стаття 13 ЄКПЛ не вимагають надання будь-якої особливої форми правового захисту. Основна вимога полягає в тому, щоб засіб правового захисту був «ефективним як на практиці, так і в законодавстві».³¹⁶ Ефективність засобу правового захисту не залежить від упевненості в успішному результаті.³¹⁷ Вид необхідного засобу захисту залежить від обставин кожної справи.

Відповідно до права РЄ було розроблено деякі принципи визначення ефективності. Наприклад, ефективний засіб правового захисту повинен:

- бути доступним;
- бути здатним забезпечити компенсацію за скаргами заявника;
- пропонувати розумні перспективи успіху.³¹⁸

Приклад: У справі «МакФарлейн проти Ірландії» (*McFarlane v. Ireland*)³¹⁹ заявник був заарештований після звільнення з в'язниці у Північній Ірландії у 1998 році. Він був звинувачений у злочинах, вчинених 1983 році в Республіці Ірландія, та був звільнений під заставу. Заявник подав дві

316 ЄСПЛ, *справа «М.С.С. проти Бельгії та Греції» (M.S.S. v. Belgium and Greece)* [ВП], №30696/09, 21 січня 2011 р., §288.

317 ЄСПЛ, *справа «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (Costello-Roberts v. the United Kingdom)*, №13134/87, 25 березня 1993 р., §40.

318 ЄСПЛ, *справа «Вучкович та ін. проти Сербії» (Vučković and Others v. Serbia)* [ВП], №17153/11 та 29 інших справ, 25 березня 2014 р., §§71 і 74.

319 ЄСПЛ, *справа «МакФарлейн проти Ірландії» (McFarlane v. Ireland)* [ВП], №31333/06, 10 вересня 2010 р.

заяви про зупинення переслідування на тій підставі, що його право на справедливий суд було невинувато порушене з причин втрати оригінальних доказів із відбитками пальців і через зволікання. Обидві заяви було відхилено. Заявник був виправданий у червні 2008 року.

ЄСПЛ висловив сумнів щодо ефективності запропонованого засобу правового захисту (позов про відшкодування збитків через порушення конституційного права) з таких причин: (i) існував високий рівень невизначеності щодо наявності запропонованого конституційного засобу правового захисту, оскільки він, хоча теоретично існував протягом майже 25 років, ніколи не застосовувався; (ii) запропонований засіб правового захисту міг бути недоступним за обставин справи у зв'язку з можливим імунітетом представників судової влади; (iii) такий засіб був би складним з процедурної точки зору та призвів би до затримок і витрат. Таким чином, ЄСПЛ визнав порушення статті 13 у поєднанні з п. 1 статті 6 (тривалість провадження) ЄКПЛ.

Відповідно до права ЄС СЕС визнав зобов'язання держав-членів надавати засоби правового захисту, які будуть достатніми для забезпечення ефективного судового захисту прав у сферах, що охоплюються правом Союзу. Це ґрунтується на принципах ефективності й еквівалентності. Принцип ефективності вимагає, щоб національне законодавство не унеможливило й надмірно не ускладнювало захист прав відповідно до законодавства ЄС.³²⁰ Принцип еквівалентності вимагає, щоб умови, що стосуються скарг, які впливають із права ЄС, були не менш сприятливими, ніж ті, що стосуються подібних скарг за національним законодавством.

Таким чином, відповідно до права ЄС держави-члени зобов'язані встановити системи засобів і процедур правового захисту для забезпечення дотримання права на ефективний судовий захист, гарантованого правом

³²⁰ СЕС, С-33/76, *справа «Rewe-Zentralfinanz eG і Rewe-Zentral AG проти Сільськогосподарської палати землі Саарланд» (Rewe-Zentralfinanz eG and Rewe-Zentral AG v. Landwirtschaftskammer für das Saarland)*, 16 грудня 1976 р. Пізніший приклад: див. СЕС, С-415/11, *справа «Мохамед Азіз проти Кайша д'Естальвіс де Каталунья, Таррагона та Манреса (Каталуньякайша)» (Mohamed Aziz v. Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa))*, 14 березня 2013 р., §50, і СЕС, об'єднані справи С-482/13, С-484/13, С-485/13, С-487/13 *«Unicaja Banco, SA проти Хосе Ідальго Руеда та ін., CaixaBank SA проти Мануель Марія Руеда Ледесма та ін., CaixaBank SA проти Хосе Лабелла Креспо та ін., CaixaBank SA проти Альберто Галан Луна та ін.» (Unicaja Banco SA v. José Hidalgo Rueda and Others, CaixaBank SA v. Manuel María Rueda Ledesma and Others, CaixaBank SA v. José Labella Crespo and Others, CaixaBank SA v. Alberto Galán Luna and Others)*, 21 січня 2015 р.

ЄС.³²¹ Такі системи були б підірвані національними правовими положеннями або судовою практикою, що порушують ефективність права ЄС.³²² Відповідність положення національного законодавства принципу ефективності необхідно «аналізувати, посилаючись на роль цього положення у процедурі, його реалізацію та на особливості, які розглядаються в цілому в різних національних інстанціях».³²³ Для визначення того, чи був відсутній ефективний захист, слід розглянути аргументи сторін та обставини справи.³²⁴

Приклад: У справі «Інуїт Тапіріїт Канатамі та ін. проти Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу» (*Inuit Tapiriit Kanatami and Others v. European Parliament and Council of the European Union*)³²⁵ СЕС розглянув право звернення до суду мисливців на тюленів, які прагнули оскаржити положення про заборону збуту продуктів із тюленів на внутрішньому ринку ЄС.

СЕС переглянув систему судового захисту в ЄС. Він заявив, що договори ЄС не створюють нових засобів правового захисту в національних судах і що жодне з правил ЄС не регулює це питання, національна правова система кожної держави-члена має визначати, які процедурні правила регулюють дії щодо захисту прав. Держави-члени повинні належним чином враховувати принципи ефективності й рівнозначності при встановленні цих правил. СЕС визнав, що мисливці на тюленів не мали можливості подати прямиий позов щодо скасування.

321 ДЄС, п. 3 ст. 4 та 19. Див. СЕС, C-50/00 Р, справа «Спілка дрібних фермерів проти Ради Європейського Союзу» (*Unión de Pequeños Agricultores v. Council of the European Union*), 25 липня 2002 р., §§39–41. Див. також СЕС, T-461/08, справа «Європаїкі Динамікі – Пройгмена Систіматі Тілепїкоїноніон Плірофорікіс кай Тілематікіс АЕ проти Європейського інвестиційного банку (ЕІВ)» (*Evropaiki Dynamiki – Proigmena Systemata Tilepikoionion Pliroforikis kai Tilematikis AE v. European Investment Bank (EIB)*), 20 вересня 2011 р., §46.

322 СЕС, C-213/89, справа «Королева проти Міністра транспорту, ex parte: Фактортейм Лтд та ін.» (*The Queen v. Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others*), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1427724023967&uri=CELEX:61989CJ0213>, 19 червня 1990 р., §20.

323 СЕС, C-312/93, справа «Петербрук, Ван Кампенхут & Сіе ССС проти бельгійської держави», 14 грудня 1995 р., §14. Пізніша справа: див. СЕС, C-249/11, справа «Христо Бьянков проти Генерального секретаря Міністерства внутрішніх справ» (*Hristo Byankov v. Glaven sekretar na Ministerstvo na vateshnite raboti*), 4 жовтня 2012 р., §75.

324 СЕС, C-169/14, справа «Хуан Карлос Санчес Морсільо та Марія дель Кармен Абріл Гарсія проти банку Bilbao Vizcaya Argentaria SA» (*Juan Carlos Sánchez Morcillo and Maria del Carmen Abril García v. Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA*), 17 липня 2014 р., §§43–51.

325 СЕС, C-583/11 Р, справа «Інуїт Тапіріїт Канатамі та ін. проти Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу» (*Inuit Tapiriit Kanatami and Others v. European Parliament and Council of the European Union*), 3 жовтня 2013 р., §§102–103.

Характер відповідного права впливає на вид засобів правового захисту, які має надати держава.³²⁶ **Згідно з правом РЄ**, наприклад, відшкодування матеріальної та нематеріальної шкоди, в принципі, повинне бути наявним у випадку порушення статті 2 ЄКПЛ. Матеріальна шкода – це збитки, які можна точно розрахувати. Нематеріальна шкода не може бути точно обрахована – наприклад, біль і страждання. При розгляді питання, чи забезпечує засіб правового захисту ефективно відшкодування, може бути врахована сукупність засобів правового захисту, передбачених національним законодавством.³²⁷ Якщо вимагається засіб правового захисту щодо порушення права ЄКПЛ, яке також є «цивільним правом» згідно зі статтею 6, застосовуються ширші та суворіші гарантії п. 1 статті 6.³²⁸

Може бути так, що державам доведеться надати докази того, що ефективний засіб правового захисту існує, наприклад, вказати на подібні справи, коли було успішно використано засіб захисту.³²⁹

Приклад: У справі «*Ярашонен проти Туреччини*» (*Yarashonen v. Turkey*)³³⁰ росіянин чеченського походження втік із Туреччини після того, як російські органи безпеки нібито вбили його брата. Пізніше він повернувся та був заарештований за незаконний в'їзд. Він був затриманий, незважаючи на те, що подав заяву про надання притулку, та не отримував медичного лікування. Пізніше притулок було надано. Заявник скаржився на незаконне затримання, умови його тримання під вартою та відсутність ефективного національного засобу правового захисту відповідно до статті 13 для реагування на порушення статті 3 ЄКПЛ.

ЄСПЛ визнав, що те, що заявник міг подавати свої скарги в межах загального судового розгляду, було недостатнім. Держава не змогла навести жодного рішення, що показувало б, як затриманий іммігрант зміг використати ці загальні процедури розгляду для захисту своїх прав. Без таких доказів спроможність загальних засобів захисту забезпечити ефективний превентивний та/або компенсаційний ефект не була підтверджена з достатнім рівнем визначеності. Суд визнав порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 3 ЄКПЛ.

326 Див. ЄСПЛ, *справа «Будаєва та ін. проти Росії»* (*Budayeva and others v. Russia*), №№15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 та 15343/02, 20 березня 2008 р., §191.

327 ЄСПЛ, *справа «Ді Соза Рібейру проти Франції»* (*De Souza Ribeiro v. France*) [ВП], №22689/07, 13 грудня 2012 р., §79.

328 ЄСПЛ, *справа «Кудла проти Польщі»* (*Kudla v. Poland*) [ВП], №30210/96, 26 жовтня 2000 р., §146.

329 Там само, §159.

330 ЄСПЛ, *справа «Ярашонен проти Туреччини»* (*Yarashonen v. Turkey*), №72710/11, 24 червня 2014 р., §§63–66.

Держава може обґрунтовано обмежити право на ефективний засіб правового захисту для забезпечення належного відправлення правосуддя (наприклад, див. **Розділ 6.2.2** щодо строків давності).³³¹ Сумніви стосовно ефективності функціонування новоствореного в законодавстві засобу правового захисту не повинні перешкоджати особі намагатися його використовувати.³³² Рада Європи рекомендувала, щоб при розробці нових засобів правового захисту держави, де це доречно, передбачали зворотню дію тих засобів захисту, які призначені для вирішення системних або структурних проблем.³³³

5.1.2. Інституційні вимоги до ефективного засобу правового захисту

Відповідно до права РЕ стаття 13 ЄКПЛ передбачає право на засіб правового захисту в «національному органі влади». Це не обов'язково має бути судовий орган, але є розуміння того, що судові засоби правового захисту забезпечують потужні гарантії незалежності, доступу для потерпілих і сімей, а також виконання рішень відповідно до вимог статті 13 (див. **Розділ 2.4.1** щодо позасудових органів загалом).³³⁴

При визначенні того, чи здатний певний орган влади забезпечити ефективний засіб правового захисту, слід враховувати факти справи, характер відповідного права та повноваження і гарантії цього органу.³³⁵

Приклад: У справі «*Рамірес Санчес проти Франції*» (*Ramirez Sanchez v. France*)³³⁶ заявника було засуджено до довічного ув'язнення за терористичні напади у Франції. Він утримувався в одиночній камері протягом восьми років і двох місяців нібито через його небезпечність, необхідність підтримувати порядок і безпеку у в'язниці та ймовірність того,

331 ЄСПЛ, *справа «Стаббінґс та інші проти Сполученого Королівства»* (*Stubbings and others v. the United Kingdom*), №№22083/93 і 22095/93, 22 жовтня 1996 р.

332 ЄСПЛ, *справа «Красускі проти Польщі»* (*Krasuski v. Poland*), №61444/00, 14 червня 2005 р., §71.

333 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Рекомендація Res(2010)3 державам-членам щодо ефективних засобів правового захисту від надмірної тривалості судового розгляду*, 24 лютого 2010 р., §11.

334 ЄСПЛ, *справа «З. та ін. проти Сполученого Королівства»* (*Z. and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №29392/95, 10 травня 2001 р., §110.

335 ЄСПЛ, *справа «Кудла проти Польщі»* (*Kudła v. Poland*) [ВП], №30210/96, 26 жовтня 2000 р., §157. Див. нещодавно справу: ЄСПЛ, *справа «Алішич та ін. проти Боснії та Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія»* (*Alisic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia*) [ВП], №60642/08, 16 липня 2014 р., §§131-136.

336 ЄСПЛ, *справа «Рамірес Санчес проти Франції»* (*Ramirez Sanchez v. France*) [ВП], №59450/00, 4 липня 2006 р.

що він може намагатися втекти. Він звернувся до адміністративного суду з проханням визнати недійсною ухвалу про поміщення його в одиночній камері. Суд відхилив його клопотання, зазначивши, що цей захід був внутрішнім і на той час не міг бути оскаржений до адміністративних судів.

ЄСПЛ дійшов висновку, що було порушено статтю 13, але не статтю 3 через відсутність у французькому законодавстві засобу правового захисту, який дозволив би заявникові оскаржити рішення щодо продовження його тримання в одиночній камері. Суд зауважив, що, з огляду на серйозний вплив одиночного ув'язнення на умови тримання під вартою, ефективний засіб у судовому органі був важливим.

Національні органи, на які посилається стаття 13 ЄКПЛ, повинні відповідати певним критеріям. Вимагається інституційна незалежність. Наприклад, якщо начальник поліції має право вирішувати, чи слід направляти питання до органу з розгляду скарг щодо поліції (незалежного органу) для проведення розслідування, необхідні стандарти незалежності не дотримані.³³⁷ Також важливими є повноваження ухвалювати обов'язкові рішення. Орган, який їх не має, може вважатися неспроможним забезпечити ефективний засіб правового захисту, особливо якщо він не має таких процедурних гарантій, як право на юридичне представництво або оприлюднення рішення.³³⁸ Засіб правового захисту, що залежить від суто політичної свободи розсуду, є недостатнім.³³⁹

Відповідно до права ЄС, як зазначено в **Розділі 5.1.2**, стаття 47 Хартії основних прав ЄС дає право особам вимагати ефективного засобу правового захисту в суді. Значення терміна «суд» розглядалося в **Розділі 2.1**. Суд має відповідати жорстким вимогам: він повинен бути встановлений законом; бути постійно діючим; бути незалежним і безстороннім; застосовувати процедуру розгляду спорів між сторонами; мати обов'язкову юрисдикцію; застосовувати принципи верховенства права.³⁴⁰ Однак право на ефективний засіб правового захисту в суді не є необмеженим.

337 ЄСПЛ, *справа «Хан проти Сполученого Королівства» (Khan v. the United Kingdom)*, №35394/97, 12 травня 2000 р., §47.

338 ЄСПЛ, *справа «Чахал проти Сполученого Королівства» (Chahal v. the United Kingdom)*, №22414/93, 15 листопада 1996 р., §154.

339 Прикладом такого типу засобу правового захисту є скарга до міністра внутрішніх справ щодо наказу про контроль над листуванням ув'язнених. Див. ЄСПЛ, *справа «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» (Silver and Others v. the United Kingdom)*, №№5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 і 7136/75, 25 березня 1983 р., §116.

340 СЕС, С-54/96, *справа «Інженерна компанія Дорш Консулт mbH проти Федерального будівельного товариства, Берлін mbH» (Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH v. Bundesbaugesellschaft Berlin mbH)*, 17 вересня 1997 р., §23.

Приклад: У справі «Браїм Самба Діуф проти Міністерства праці, працевлаштування та імміграції» (*Brahim Samba Diouf v. Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration*)³⁴¹ пан Діуф подав заяву на надання притулку в Люксембурзі, стверджуючи, що він утік із рабства в Мавританії і його переслідував його колишній роботодавець. Заяву було розглянуто за прискореною процедурою та відхилено як необґрунтовану, а також видано наказ про вислання його з держави. Заявник звернувся до адміністративного суду з оскарженням рішення про вислання. Суд використав процедуру звернення до СЄС для отримання попереднього рішення. Питання полягало в тому, чи зобов'язання надати ефективний засіб правового захисту переважає національне законодавство, яке не дозволяє оскарження.

СЄС зазначив, що необхідно, щоб був засіб правового захисту в судовому органі, однак принцип ефективного судового захисту не вимагає доступу до кількох рівнів юрисдикції. Попереднє рішення про розгляд заяви про надання міжнародного захисту за прискореною процедурою не мало підлягати судовому перегляду за умови, що це рішення могло бути переглянута як частина судового розгляду остаточного вирішення по суті питання щодо надання або відмови в наданні захисту.

Відповідно до права ЄС стаття 47 Хартії основних прав ЄС не виключає встановлення одного типу судів для розгляду певних видів справ (наприклад, справ, що стосуються допомоги в сільському господарстві) – за умови, що реалізація прав не є занадто ускладненою (наприклад, через зволікання).³⁴²

5.2. Приклади засобів правового захисту

Цей Розділ охоплює кілька прикладів видів засобів правового захисту, але це не вичерпний перелік. Серед інших прикладів: реституція (зобов'язання повернути грошима чи в натуральній формі щось, забране в особи) або засоби правового захисту від вислання з держави (засіб для зупинення процедури, що запобігає порушенню прав людини, які потенційно може викликати вислання особи з-під юрисдикції відповідної держави). Ці прикла-

341 СЄС, С-69/10, *справа «Браїм Самба Діуф проти Міністерства праці, працевлаштування та імміграції»* (*Brahim Samba Diouf v. Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration*), 28 липня 2011 р., §69.

342 СЄС, С-93/12, *справа «ЕТ Агроконсалтинг-04-Велко Стоянов проти Виконавчого директора державного фонду землеробства – платіжної агенції»* (*ET Agrokonsulting-04-Velko Stoyanov v. Izpalnitelen direktor na Darzhaven fond Zemedelie – Razplashtatelnа agentsia*), 27 червня 2013 р., §§56–61.

ди стосуються конкретних матеріальних прав, таких як право на власність, або конкретних сфер політики, таких як притулок та імміграція, а тому не є предметом цього Розділу. Засоби правового захисту від надмірної тривалості виконання судових рішень розглядаються в [Розділі 5.2.1](#), а засоби правового захисту від надмірної тривалості провадження – у [Розділі 7.3](#).

Ключові моменти

- Компенсація: компенсаційні засоби правового захисту можуть не завжди забезпечувати ефективне відновлення права – наприклад, кращим може бути прискорення провадження. ЄС розробив принципи відповідальності держави за відшкодування шкоди. Конкретні директиви ЄС щодо дискримінації також містять положення щодо відшкодування шкоди: наприклад, стаття 15 Директиви про расову рівність.
- Виконання зобов'язань: між європейськими правовими системами існують значні відмінності щодо виконання зобов'язань. Законодавство ЄС встановлює недискреційні положення щодо виконання зобов'язань на галузевому рівні.
- Судові ухвали: ЄСПЛ і ЄС відзначали важливість балансування конкуруючих прав, а також характеру та пропорційності будь-яких обмежень при розгляді судових заборон. Деякі права можуть бути обмежені лише за умови виконання певних критеріїв.

5.2.1. Компенсація

Компенсація – це форма репарації для відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення гарантованих прав. Відповідно до права РЄ компенсаційні засоби правового захисту загалом є достатніми у випадках порушення ЄКПЛ, але вони не є ефективним засобом захисту в будь-якій ситуації. Наприклад, якщо порушення стосується умов тримання під вартою, а заявник все ще перебуває у в'язниці, відшкодування шкоди може бути недостатньо.³⁴³ Крім того, компенсаційні засоби у випадках невиконання рішення суду (див. [Розділ 6.3](#)) можуть бути належними, лише якщо вони відповідають конкретним умовам:

- скарга розглядається протягом розумного строку;
- компенсація виплачується без затримок;

³⁴³ ЄСПЛ, справа «Торреджани й інші проти Італії» (*Torreggiani and others v. Italy*), №43517/09, 8 січня 2013 р., §96.

- процедура відповідає статті 6 ЄКПЛ;
- сторони не несуть надмірних витрат;
- сума компенсації не є значно нижчою у порівнянні з сумами, присудженими ЄСПЛ у подібних справах.

Приклад: У справі «Бурдов проти Росії (№2)» (*Burdov v. Russia (No. 2)*)³⁴⁴ заявник отримав рішення про виплату допомоги за свою роботу під час надзвичайного стану в Чорнобилі. Деякі з цих рішень залишилися невиконаними протягом багатьох років. У попередній справі ЄСПЛ встановив порушення статті 6 ЄКПЛ та статті 1 Першого протоколу. ЄСПЛ за власною ініціативою вирішив розглянути це питання за статтею 13, зазначивши, що кількість справ, які стосуються невиконання рішень, збільшується.

ЄСПЛ підтвердив, що у справах, які стосуються невиконання судових рішень, «найбільше значення» мають внутрішні заходи забезпечення своєчасного виконання. Проте держави можуть обрати суто компенсаційний засіб захисту, якщо він відповідає конкретним вимогам: скарга розглядається протягом розумного строку; компенсація виплачується без затримок; процесуальні норми відповідають принципам, гарантованим статтею 6; сторони не несуть надмірний тягар витрат; сума компенсації не є значно меншою у порівнянні з тими, що присуджує суд. Існує поширене, але спростовуване припущення, що надмірно тривалі провадження спричиняють нематеріальну шкоду.

У цьому випадку ЄСПЛ визнав порушення статті 13 ЄКПЛ, оскільки тривалі невиконання судових рішень позбавило заявника будь-якого засобу правового захисту.

ЄСПЛ також визначив основні критерії перевірки ефективності компенсаційного засобу стосовно надмірної тривалості судового розгляду (див. **Розділ 7.3**).³⁴⁵ Якщо компенсація розглядається як засіб захисту, суди повинні уникати надмірного формалізму, особливо стосовно доведення наявності шкоди.³⁴⁶ Процесуальні норми, що регулюють розгляд позову про компенса-

344 ЄСПЛ, *справа «Бурдов проти Росії (№2)» (Burdov v. Russia (No. 2))*, №33509/04, 15 січня 2009 р., §§98-100.

345 ЄСПЛ, *справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine)*, №40450/04, 13 жовтня 2009 р., §65.

346 ЄСПЛ, *справа «Радков проти Болгарії (№2)» (Radkov v. Bulgaria (No. 2))*, №18382/05, 10 лютого 2011 р., §§38-40.

цію, повинні відповідати принципу справедливості, закріпленому в статті 6 ЄКПЛ. Це включає в себе те, що справа розглядається в розумний строк і що норми, які регулюють витрати, не повинні накладати надмірний тягар на сторони.

Приклад: Справа «Ананьєв та ін. проти Росії» (*Ananyev and Others v. Russia*)³⁴⁷ стосувалася умов тримання заявників у різних слідчих ізоляторах у період з 2005 до 2008 року.

ЄСПЛ установив порушення статті 3 (заборона нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження) та статті 13 ЄКПЛ. Щодо права на ефективний засіб правового захисту, ЄСПЛ підтвердив, що держави зобов'язані створити ефективні національні превентивні та компенсаційні правового захисту. Суд також зауважив, що будь-яка особа, яка піддається поводженню, що порушує статтю 3, повинна мати право на грошову компенсацію і що тягар доведення, який накладається на позивачів, не повинен бути надмірним.

Тривала невивплата присудженої компенсації може призвести до втручання у право заявника на мирне володіння своїм майном згідно зі статтею 1 Першого протоколу до ЄКПЛ.³⁴⁸ У випадках, пов'язаних із позбавленням майна, кожен, хто позбавлений свого майна, повинен, у принципі, мати можливість отримати компенсацію, «що розумно співвідноситься з його вартістю», навіть якщо «легітимні цілі в «суспільних інтересах» можуть вимагати меншого відшкодування, ніж відшкодування повної ринкової вартості».³⁴⁹

Відповідно до права ЄС Хартія основних прав ЄС не містить жодних положень, які б чітко зобов'язували держави-члени надавати компенсацію за порушення прав, що впливають із права ЄС. Проте особи можуть посилалися на права, які впливають із права ЄС, у національних судах, і держави-члени можуть нести відповідальність за шкоду за певних обставин.³⁵⁰

347 ЄСПЛ, *справа «Ананьєв та ін. проти Росії» (Ananyev and Others v. Russia)*, №№42525/07 і 60800/08, 10 січня 2012 р.

348 ЄСПЛ, *справа «Кірілова та ін. проти Болгарії» (Kirilova and others v. Bulgaria)*, №№42908/98, 44038/98, 44816/98 і 7319/02, 9 червня 2005 р., §§123–124.

349 ЄСПЛ, *справа «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pinc v. the Czech Republic)*, №36548/97, 5 листопада 2002 р., §53.

350 ЄС, C-26/62, *справа «NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend & Loos проти податкової адміністрації Нідерландів»*, 5 лютого 1963 р.

Приклад: У справі «Андреа Франкович і Даніла Боніфаці та ін. проти Італійської Республіки» (*Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v. Italian Republic*),³⁵¹ відповідно до Директиви 80/987/ЄС про захист від неплатоспроможності, пану Франковичу і пані Боніфаці (а також 33-м їхнім колегам) мали бути виплачені кошти після того, як їхні роботодавці почали процес ліквідації. Директива мала бути впроваджена до 1983 року, але Італія не виконала це зобов'язання; минуло п'ять років, а працівникам усе ще нічого не виплатили. Ліквідатори компанії повідомили їм, що коштів не залишилося. Вони подали позов проти держави, стверджуючи, що вона зобов'язана сплатити відшкодування шкоди, якої вони зазнали через невиконання Директиви.

ЄС підтвердив, що Договір про ЄС (у чинній на той час редакції) створив власну правову систему, яку суди держав-членів зобов'язані застосовувати. Крім того, законодавство Співтовариства також створило права, що впливають із зобов'язань, які договір чітко накладав на осіб, держав-членів та інститути Співтовариства. Принцип, згідно з яким держави-члени повинні нести відповідальність за збитки та шкоду, завдані фізичним особам через порушення законодавства ЄС, в якому винні держави, «був невід'ємною частиною Договору».

Відповідальність держави виникає тоді, коли було допущено порушення договорів ЄС, що мали місце з вини держави³⁵² або у зв'язку з недотриманням судової практики ЄС.³⁵³ Відповідальність держави-члена може також виникати у справах між особами, якщо йдеться про права, які впливають із права ЄС.³⁵⁴

Відсутність імплементації директиви може також призвести до відповідальності держави за спричинену шкоду. Для виникнення відповідальності:

- директива повинна наділяти осіб правами;

³⁵¹ ЄС, об'єднані справи C-6/90 та C-9/90, *справа «Андреа Франкович і Даніла Боніфаці та ін. проти Італійської Республіки» (Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v. Italian Republic)*, 19 листопада 1991 р.

³⁵² ЄС, об'єднані справи C-46/93 та C-48/93, *справа «Броварня рибалки SA проти Федеративної Республіки Німеччина» і «Королева проти міністра транспорту, ex parte: Factortame Ltd та ін.» (Brasserie du Pêcheur SA v. Bundesrepublik Deutschland and The Queen v. Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others)*, 5 березня 1996 р., §34.

³⁵³ Див. також ЄС, C-224/01, *справа «Герхард Кьоблер проти Республіки Австрія» (Gerhard Köbler v. Republik Österreich)*, 30 вересня 2003 р., §56.

³⁵⁴ ЄС, C-453/99, *справа «Кураж Ltd проти Бернарда Креана та Бернард Креан проти Кураж Ltd та ін.» (Courage Ltd v. Bernard Crehan and Bernard Crehan v. Courage Ltd and Others)*, 20 вересня 2001 р.

- ці права повинні бути чітко визначені;
- повинен бути причинно-наслідковий зв'язок між невпровадженням державами-членами директиви та заподіяною шкодою.

Цей принцип поширювався на ситуації, коли держави-члени не вносили зміни до діючого національного законодавства або неправильно впроваджували директиву. Він також поширювався на порушення законодавства ЄС будь-яким державним органом (включно з судовою системою).³⁵⁵ Проте в таких випадках необхідно також продемонструвати, що було допущено достатньо серйозне порушення права. При вирішенні питань, чи мало місце «достатньо серйозне порушення», слід враховувати такі фактори:

- чіткість і точність порушеного правила;
- міру свободи вибору, яку правило залишає державі-члену;
- чи було порушення навмисним;
- чи було порушення таким, що може бути виправдане;
- якою мірою позиція, яку зайняла інституція ЄС, могла сприяти порушенню;
- якою мірою держава-член прийняла або зберегла національні заходи, що суперечать праву ЄС.³⁵⁶

Конкретні директиви ЄС щодо дискримінації також містять положення щодо збитків: наприклад, стаття 15 Директиви про расову рівність.³⁵⁷ У разі прийняття заходів фінансової компенсації вони повинні бути адекватними та забезпечувати належне відновлення втрат і шкоди.³⁵⁸ Крім того, обмеження

355 СЕС, об'єднані справи C-46/93 та C-48/93, *справа «Броварня рибалки SA проти Федеративної Республіки Німеччина» і «Королева проти міністра транспорту, ex parte: Factortame Ltd та ін.» (Brasserie du Pêcheur SA v. Bundesrepublik Deutschland and The Queen v. Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others)*, 5 березня 1996 р., §34.

356 СЕС, об'єднані справи C-46/93 та C-48/93, *справа «Броварня рибалки SA проти Федеративної Республіки Німеччина» і «Королева проти міністра транспорту, ex parte: Factortame Ltd та ін.» (Brasserie du Pêcheur SA v. Bundesrepublik Deutschland and The Queen v. Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others)*, 5 березня 1996 р., §56. Див. також СЕС, C-224/01, *справа «Герхард Кьоблер проти Республіки Австрія» (Gerhard Köbler v. Republik Österreich)*, 30 вересня 2003 р., §59.

357 Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р. щодо забезпечення виконання принципу рівності осіб незалежно від расового чи етнічного походження, OJ 2000 L 180 (Директива про расову рівність).

358 СЕС, C-271/91, *справа «М. Хелен Маршалл проти Управління охорони здоров'я Саутгемптона та Південно-Західного Гемпшира» (M. Helen Marshall v. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority)*, 2 серпня 1993 р., §26.

максимальної суми компенсації, що може виплачуватися, може призвести до неефективності засобу правового захисту.³⁵⁹ У контексті засобів правового захисту має дотримуватися принцип еквівалентності.³⁶⁰

5.2.2. Виконання зобов'язань

Виконання зобов'язань забезпечує виконання умов договору, дозволяючи стороні договору отримати те, щодо чого вона уклала договір, ставлячи її в ситуацію, у якій вона була б, якби договір був виконаний. Між європейськими правовими системами існують значні відмінності щодо виконання зобов'язань.³⁶¹

Відповідно до права РЄ безпосереднього визнання принципу виконання зобов'язань не існує.

Однак, **згідно з правом ЄС**, на галузевому рівні встановлено недискреційні конкретні положення щодо виконання зобов'язань. Наприклад, див. пп. 2 і 3 статті 3 Директиви 1999/44/ЄС (Директива про продаж споживчих товарів) та пп. 6 і 7 статті 4 Директиви 90/314/ЄЕС (Директива про організовані туристичні подорожі).³⁶²

Приклад: У справі «Вебр і Путц» (*Weber and Putz*)³⁶³ суди Німеччини через процедуру отримання попереднього рішення запитали в ЄС, чи стаття 3 Директиви 1999/44/ЄС вимагає, щоб продавці оплачували витрати на повернення товарів, які не відповідають договору, та замінювали такі товари.

359 ЄС, С-180/95, *справа «Нільс Дремпель проти Служби нерухомості Уранія ОНГ» (Nils Draehtraehl v. Urania Immobilienservice OHG)*, 22 квітня 1997 р., §43.

360 ЄС, С-78/98, *справа «Ширлі Престон та ін. проти Тресту з охорони здоров'я Вулвершемптона та ін. і Дороти Флетчер та ін. проти банку Мідланд plc» (Shirley Preston and Others v. Wolverhampton Healthcare NHS Trust and Others and Dorothy Fletcher and Others v. Midland Bank plc)*, 16 травня 2000 р., §55.

361 Загальноєвропейська заява щодо принципів приватного права дає певні рекомендації: група з вивчення Європейського Цивільного кодексу та група з вивчення питань приватного права ЄС (2009), «Принципи, визначення та типові правила європейського приватного права, проект спільної системи координат (ПССК)».

362 Наприклад, Директива 1999/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 травня 1999 р. щодо деяких аспектів продажу споживчих товарів і пов'язаних гарантій, ОJ 1999 L 171, та Директива 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 р. щодо організованих туристичних подорожей, відпочинку з повним комплексом послуг та комплексних турів, ОJ 1990 L 158.

363 ЄС, об'єднані справи С-65/09 та С-87/09, *справа «Вебер GmbH проти Юрген Вітмер і Інгрід Путц проти Медіанес Електронікс GmbH Гебр.» (Weber GmbH v. Jürgen Wittmer and Ingrid Putz v. Medianess Electronics GmbH Gebr.)*, 16 червня 2011 р.

ЄС підтвердив, що директива вимагає, щоб продавці забезпечували ремонт або заміну товару безкоштовно, якщо це не є неможливим або диспропорційним.

ЄС також підтвердив, що продавець не може пред'являти фінансові вимоги в контексті зобов'язання привести товар у відповідність із договором. Наприклад, продавець не може вимагати від споживача виплатити компенсацію за користування бракованим товаром до його заміни.³⁶⁴

5.2.3. Судові ухвали

Ухвала є судовим наказом, який вимагає, щоб особа або вчинила певну дію, або припинила вчинення відповідної дії. **Як право РЄ, так і право ЄС** дозволяє постановляти відповідні ухвали за різних обставин. Це може захищати права особи, але може також обмежувати права інших осіб. Це означає, що виважена й урівноважувальна дія має бути виконана для забезпечення пропорційності та справедливості.³⁶⁵

Відповідно до права РЄ судові ухвали часто розглядаються у зв'язку з правом на свободу вираження поглядів, гарантованим статтею 10 ЄКПЛ.³⁶⁶ У таких випадках суд неодноразово заявляв, що стаття 10 не забороняє попередніх обмежень публікації або заборони на розповсюдження як таких.³⁶⁷ Однак небезпеки, які створюють такого роду обмеження для демократичного суспільства, вимагають найбільш ретельного контролю. Як і в будь-якій іншій справі, що стосується втручання в право на свободу вираження поглядів, завдання ЄСПЛ полягає в тому, щоб перевірити, чи обмеження в конкретній справі було встановлено законом, переслідувало легітимну мету³⁶⁸ та було пропорційним.

364 ЄС, С-404/06, *справа «Кель АГ проти Федерації споживчих організацій і товариств» (Quelle AG v. Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände)*, 17 квітня 2008 р., §§41-43.

365 ЄС, С-70/10, *справа «Скарлет Ікстендед СА проти бельгійського товариства авторів, композиторів та редакторів SCRL (SABAM)» (Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM))*, 24 листопада 2011 р., §49.

366 Крім національного рівня, у заявах, поданих до ЄСПЛ із проханням про припинення вислання або екстрадиції з держави, ЄСПЛ може ухвалювати тимчасовий захід, який вимагає від держави призупинити вислання або екстрадицію заявників доти, доки суд розглядатиме заяву. Див., наприклад, ЄСПЛ, *справа «Абдоллахі проти Туреччини» (Abdollahi v. Turkey)*, №23980/08, 3 листопада 2009 р.

367 Див., наприклад, ЄСПЛ, *справа «Видавництво Плон проти Франції» (Éditions Plon v. France)*, №58148/00, 18 серпня 2004 р.

368 Такі цілі включають: інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки; запобігання безладу або злочинам; охорону здоров'я або моралі; захист репутації або прав інших; запобігання розкриттю інформації, отриманої на умовах конфіденційності; підтримку авторитету та неупередженості судової влади.

Щодо вимог попереднього повідомлення, ЄСПЛ не вимагає від ЗМІ попередження щодо намірів публікації матеріалу тим, хто в них фігурує. Така вимога, що дозволила б особам вимагати накладення заборони на публікацію у контексті їхнього права на повагу до приватного життя, може мати «охолоджуючий вплив» на свободу слова.³⁶⁹

Приклад: У справі «Броза проти Німеччини» (*Brosa v. Germany*)³⁷⁰ заявник скаржився, що судова ухвала, яка обмежувала розповсюдження брошури про те, що кандидат на місцевих виборах «прикриває» нео-нацистську організацію, становить порушення його права на свободу вираження поглядів відповідно до статті 10 ЄКПЛ.

Ця брошура розповсюджувалася напередодні виборів і демонструвала думки заявника щодо придатності кандидата на цю посаду. Оскільки вона мала політичний характер і стосувалася питання суспільного інтересу, для обмеження свободи вираження поглядів заявника було недостатньо можливостей. Твердження заявника не були позбавлені фактичного матеріалу, але національний суд вимагав «переконливих доказів» – непропорційно високого ступеня фактичного доказування. Національний суд не зміг забезпечити справедливий баланс між відповідними інтересами та визначити нагальну соціальну необхідність поставити захист особистих прав кандидата вище права на свободу вираження поглядів. Таким чином, ЄСПЛ визнав порушення статті 10 ЄКПЛ.

Відповідно до права ЄС право на свободу вираження поглядів гарантоване в статті 11 Хартії основних прав ЄС. Пункт 1 статті 52 Хартії передбачає допустимі обмеження прав, гарантованих Хартією, де зазначено, що вони повинні:

- бути передбачені законом;
- поважати сутність прав;
- бути пропорційними;
- бути необхідними;
- дійсно відповідати цілям загального інтересу, визнаного ЄС, або необхідності захисту прав і свобод інших.

369 ЄСПЛ, *справа «Мослі проти Сполученого Королівства» (Mosley v. the United Kingdom)*, №48009/08, 10 травня 2011 р., §132.

370 ЄСПЛ, *справа «Броза проти Німеччини» (Brosa v. Germany)*, №5709/09, 17 квітня 2014 р.

Приклад: У справі «*UPC Telekabel проти Constantin Film*» (*UPC Telekabel v. Constantin Film*)³⁷¹ компанія-кіновиробник намагалася зупинити не-санкціонований стримінг своїх фільмів з певного веб-сайту. Провайдер Інтернет-послуг (ПІП) відмовив у задоволенні запиту щодо блокування сайту, тому компанія намагалася накласти заборону через суди.

ЄС збалансував інтереси власників авторських прав і свободи ПІП вести підприємницьку діяльність. Держави-члени при впровадженні директиви повинні переконатися, що вони покладаються на тлумачення директиви, що дозволяє досягти справедливого балансу між відповідними основоположними правами, захищеними правовим порядком ЄС. Держави-члени повинні тлумачити своє національне законодавство відповідно до цієї директиви та основних прав. Судова заборона обмежує свободу ведення бізнесу, але в даному випадку вона не становить порушення «самої суті свободи».

371 ЄС, С-314/12, *справа «UPC Телекабель Відень GmbH проти орендної компанії Константін Фільм GmbH та продюсерської компанії Вега mbH» (UPC Telekabel Wien GmbH v. Constantin Film Verleih GmbH and Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH)*, 27 березня 2014 р., §§46-51.

6

Загальні питання обмеження доступу до правосуддя

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Законна мета й пропорційність		
Хартія основних прав, стаття 47 (право на ефективний засіб правового захисту)	Допустимі обмеження	ЄКПЛ, стаття 6 (право на справедливий суд)
Хартія основних прав, стаття 48 (презумпція невинуватості і право на захист)		ЄКПЛ, стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту)
Хартія основних прав, п. 1 статті 52 (сфера застосування)		ЄСПЛ, справа «Гаррісон Маккі проти Угорщини» (<i>Harrison Mckee v. Hungary</i>), №22840/07, 2014 р.
ЄСЄ, Об'єднані справи з С-317/08 по С-320/08, «Росальба Аласіні та інші проти Телеком Італія SpA» (<i>Rosalba Alassini and Others v. Telecom Italia SpA</i>), 2010 р.		
Приклади обмежень до постановлення остаточного рішення чи ухвали		
ЄСЄ, С-530/11, «Європейська Комісія проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії» (<i>European Commission v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland</i>), 2014 р.	Судові збори	ЄСПЛ, справа «Станков проти Болгарії» (<i>Stankov v. Bulgaria</i>), №68490/01, 2007 р.

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
	Надмірний формалізм	<p>ЄСПЛ, справа «Пуаро проти Франції» (<i>Poirot v. France</i>), №29938/07, 2011 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Маширевіч проти Сербії» (<i>Maširević v. Serbia</i>), №30671/08, 2014 р.</p>
<p>СЕС, С-415/10, справа «Галіна Майстер проти Спіч Дизайн Керрієр Системз ГмбН» (<i>Galina Meister v. Speech Design Carrier Systems GmbH</i>), 2012 р.</p> <p>Директива про расову рівність (2000/43/ЄС), стаття 8</p> <p>Директива про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу та постачання товарів і послуг (2004/113/ЄС), стаття 9</p> <p>Директива про реалізацію принципів рівних можливостей і рівноправного поведіння щодо чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування та зайнятості (2006/54/ЄС), стаття 18</p> <p>Рамкова директива про встановлення загальних правил рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності (2000/78/ЄС), стаття 10</p>	Перешкоди в доказуванні	ЄСПЛ, справа «Клуві проти Франції» (<i>Klouvi v. France</i>), №30754/03, 2011 р.
СЕС, Об'єднані справи С-89/10 і С-96/10, «Ку-Біф НВ проти бельгійської держави і Франс Босхерт проти бельгійської держави та інших» (<i>Q-Beef NV v. Belgische Staat and Frans Bosschaert v. Belgische Staat and Others</i>), 2011 р.	Строки позовної давності	ЄСПЛ, справа «Богдел проти Литви» (<i>Bogdel v. Lithuania</i>), №41248/06, 2013 р.

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
	Імунітети	ЄСПЛ, справа «С.G.I.L. і Коффераті проти Італії (№2)» (<i>C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (No.2)</i>), №2/08, 2010 р.
Затримка виконання остаточних судових рішень		
ДЄС, п. 3 статті 4 і стаття 19 Європейський виконавчий лист (Регламент (ЄС) №805/2004) Брюссельський регламент (Регламент Ради (ЄС) №44/2001) Регламент №1215/2012 Регламент №650/2012/EU Регламент Ради №2201/2003 Регламент Ради №4/2009		ЄСПЛ, справа «Юрій Ніколаєвіч Іванов проти України» (<i>Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine</i>), №40450/04, 2009 р. ЄСПЛ, справа «Бурдов проти Росії (№2)» (<i>Burdov v. Russia (No.2)</i>), №33509/04, 2009 р.

Глава пропонує деталізацію правових положень щодо обмеження (звуження) доступу до правосуддя. Ці правові положення релевантні до всіх інших прав, посилання на які містить цей посібник. Обмеження є допустимими, тільки якщо вони мають легітимну мету, є пропорційними і не порушують самої суті права. У **Розділі 6.2** наведено приклади обмежень, які є спільними в РЕ та ЄС. Перелік цих обмежень не є вичерпним, а радше ілюстративним. До нього входять судові витрати, надмірний формалізм, перешкоди в доказуванні, строки давності та імунітети. У заключній частині (**Розділ 6.3**) розглядається затримка у виконанні рішень як ще одна форма обмеження доступу до правосуддя. У ній також ідеться про правові механізми ЄС, покликани спростити виконання рішень у самому ЄС, наприклад, через Європейський виконавчий лист.³⁷²

³⁷² Регламент №805/2004 Європейського парламенту і Ради ЄС про введення Європейського виконавчого листа щодо неоспорюваних позовів від 21 квітня 2004 р., ОJ 2004 L 143. Не поширюється на Данію.

6.1. Легітимна мета і пропорційність

Ключові моменти

- Обмеження допускаються, якщо вони мають законну мету і є пропорційними. Вони не можуть підривати саму суть права.
- Приклади законної мети включають належне здійснення правосуддя (наприклад, встановлення витрат) та захист свободи слова.
- Пропорційність вимагає встановлення справедливого балансу між поставленою метою і використаними засобами її досягнення.

Права, гарантовані статтями 6 і 13 ЄКПЛ та статтями 47 і 48 Хартії основних прав ЄС, не є абсолютними і за певних обставин можуть обмежуватися. Крім того, застереження про відступ від міжнародних стандартів прав людини дозволяють державам тимчасово відступити від певних зобов'язань за виняткових обставин, наприклад за умов надзвичайного стану, який загрожує життю самої нації (див., наприклад, статтю 15 ЄКПЛ).

Відповідно до права РЄ ЄСПЛ, оцінюючи правомірність обмеження, зважає на важливість доступу до правосуддя як демократичного принципу.³⁷³ Правомірне обмеження повинно:

- мати легітимну мету;
- бути пропорційним;
- забезпечувати, щоб сама суть права не була порушена.

Стаття 6 ЄКПЛ не містить визначення «легітимної мети», проте приклади таких легітимних цілей містить практика ЄСПЛ. До них належать обмеження права на доступ до суду з метою запобігти несправедливому залякуванню судовим процесом осіб, що відповідають за догляд пацієнтів,³⁷⁴ забезпечити належне здійснення правосуддя,³⁷⁵ захистити свободу слова членів пар-

373 ЄСПЛ, *справа «Київська проти Польщі» (Kijewska v. Poland)*, №73002/01, 6 вересня 2007 р., §46.

374 ЄСПЛ, *справа «Ашінгдейн проти Сполученого Королівства» (Ashingdane v. the United Kingdom)*, №8225/78, 28 травня 1985 р., §57.

375 ЄСПЛ, *справа «Гаррісон Маккі проти Угорщини» (Harrison Mckee v. Hungary)*, №22840/07, 3 червня 2014 р.

ламенту і забезпечити розподіл повноважень між судовою і законодавчою гілками влади.³⁷⁶

Пропорційність є одним із найважливіших принципів у практиці ЄСПЛ. Вона вимагає, щоб між законною метою, яку переслідує держава, і тими засобами, до яких вона вдається, щоб її досягти, існував справедливий баланс. Пропорційність так само вимагає знаходження справедливого балансу між правами особи і суспільними інтересами.³⁷⁷ Чим суттєвіше втручання в якесь право, тим вагомішим має бути обґрунтування.³⁷⁸ Наприклад, зобов'язання з'явитися для взяття під варту перед розглядом справи судом апеляційної інстанції було визнано непропорційним втручанням у право доступу до суду.³⁷⁹ Тягар обґрунтування пропорційності втручання лежить на державі, і вона має розглядати можливість застосування найменш обтяжливого засобу.³⁸⁰

Приклад: У справі «Гаррісон Маккі проти Угорщини»³⁸¹ заявник, якого представляв адвокат, розпочав цивільне провадження проти прокурора, стверджуючи, що лист, надісланий у ході кримінального провадження, містив щодо нього неправдиві відомості. Будапештський регіональний суд погодився, що його право на добре ім'я було порушено, проте відхилив його вимогу про відшкодування, заявивши, що вона була надмірною і що він не навів доказів того, що зазнав фактичної шкоди. Заявника було зобов'язано сплатити судовий збір у розмірі близько €2,900. Заявник подав апеляцію до Будапештського апеляційного суду, який підтримав рішення суду першої інстанції в частині сплати заявником судового збору, сума якого розраховується як відсоток від відхиленої частини його позовних вимог.

ЄСПЛ ще раз повторив, що право на доступ до суду не є абсолютним і може підлягати обмеженням. Обмеження не можуть звужувати чи зменшувати доступ особи в такий спосіб чи до такої міри, щоб сама суть цього права виявилася порушеною. У цьому випадку суд не бачив

376 ЄСПЛ, *справа «А. проти Сполученого Королівства» (A. v. the United Kingdom)*, №35373/97, 17 грудня 2002 р., §77.

377 Див. приклад встановлення балансу між необхідністю забезпечити захист свідків і правом на захист, напр., у ЄСПЛ, *справа «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (Van Mechelen and Others v. the Netherlands)*, №№21363/93, 21364/93, 21427/93 і 22056/93, 23 квітня 1997 р., §§59–65.

378 Там само, §60.

379 ЄСПЛ, *справа «Палон проти Франції (№2)» (Paron v. France (№2))*, №54210/00, 25 липня 2002 р., §100.

380 ЄСПЛ, *справа «Сен-Поль Люксембург С.А проти Люксембургу» (Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg)*, №26419/10, 18 квітня 2013 р., §44.

381 ЄСПЛ, *справа «Гаррісон Маккі проти Угорщини» (Harrison Mckee v. Hungary)*, №22840/07, 3 червня 2014 р.

підстав сумніватися в тому, що заявник за допомогою свого адвоката міг визначити, яка вимога була б «розумною», і, таким чином, сума судових зборів, що підлягала б сплаті у разі незадоволення позову, була передбачуваною. Цілі стягнення судового збору були сумісні з належним здійсненням правосуддя, а провадження передбачало адекватні гарантії того, що ця вимога не накладає непропорційний фінансовий тягар на добросовісних позивачів. ЄСПЛ встановив, що статтю 6 ЄКПЛ порушено не було.

Схожий підхід є і в **праві ЄС**. Обмеження мають бути пропорційними і не порушувати суті права. Це означає, що обмеження не можуть виходити за рамки того, що є належним і необхідним для досягнення «цілей загального інтересу, визнаного Союзом» для захисту прав і свобод інших.³⁸² Держава має вдаватися до найменш обтяжливого заходу з існуючих.³⁸³

Приклад: У справі «*Росальба Аласіні проти Телеком Італія SpA*» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA*)³⁸⁴ СЕС розглянув чотири об'єднаних запити від Giudice di Pace di Ischia в процедурі отримання попереднього рішення. Запити стосувалися положень, згідно з якими обов'язковою умовою прийнятності певних категорій спорів до розгляду в національному суді є спроба позасудового врегулювання. Положення були прийняті у зв'язку з імплементацією Директиви 2002/22/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС від 7 березня 2002 р. про універсальні послуги та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг.

СЕС підтвердив, що більшість основних прав не є «необмеженими прерогативами» і можуть підлягати обмеженням. Він послався на практику ЄСПЛ та наголосив, що обмеження повинні відповідати цілям загального інтересу. Вони не мають бути непропорційними або підривати саму суть гарантованих прав. Мета національних положень,

382 Роз'яснення до Хартії основних прав ЄС дають підтвердження того, що «посилання на загальний інтерес, визнаний Союзом, охоплює як цілі, згадані в ст. 3 Договору про Європейський Союз, так і інші інтереси, що їх захищено відповідними положеннями Договорів, як-от: ст. 4(1) Договору про Європейський Союз та статті 35(3), 36 і 346 Договору про функціонування Європейського Союзу», СЕС, С-92/09 і С-93/09, *справа «Фолькер унд Маркус Шеке GbR і Хартмут Айферт проти Землі Гессен» (Volker und Markus Schecke GbR and Hartmut Eifert v. Land Hessen)*, 9 листопада 2010 р., §74.

383 Див. приклад стягнень С-443/13, *справа «Уте Райндль проти Регіонального уряду Іннсбрук» (Ute Reindl v. Bezirkshauptmannschaft Innsbruck)*, 13 листопада 2014 р., §40.

384 СЕС, Об'єднані справи з С-317/08 по С-320/08, «*Росальба Аласіні проти Телеком Італія SpA, Філомена Каліфано проти Вінд SpA, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія SpA та Мультисервіс Srl проти Телеком Італія SpA*» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA*), 18 березня 2010 р., §§63-65.

що розглядаються, – прискорення і здешевлення процедури врегулювання спорів, яка послаблює навантаження на судову систему, – була легітимною, а встановлений позасудовий порядок врегулювання спорів, з огляду на факти, не виглядав непропорційним щодо поставленої мети.

6.2. Приклади обмежень до винесення остаточного рішення

Ключові моменти

- Судові збори чи витрати можуть становити неправомірне обмеження доступу до правосуддя, якщо вони надто високі, оскільки це може позбавити осіб їхнього права на доступ до суду. Адекватність збору залежить від обставин конкретної справи, включаючи рівень статків заявника.
- Надмірний формалізм (негнучке тлумачення процесуальних норм) може позбавити заявників їхнього права на доступ до суду.
- Занадто суворі стандарти доказування можуть перешкодити доступу до правосуддя. Сприяти особам у вирішенні їхніх справ у суді може презумпція факту або права (наприклад, презумпція дискримінації).
- Строки позовної давності мають бути пропорційними і переслідувати легітимну мету – таку, як належне здійснення правосуддя або запобігання несправедливим рішенням у результаті застарілих позовів.
- Імунітети можуть допускатися, якщо вони мають легітимну мету, – наприклад, захист свободи слова в межах парламенту або захист державних посадових осіб при виконанні їхніх обов'язків.

У цьому Розділі розглядаються певні обмеження, які були предметом розгляду ЄСПЛ або СЕС. Деякі з обмежень стосуються фактичних обставин – наприклад, затримки чи надмірний формалізм, інші стосуються норм закону – наприклад, строки давності, імунітети, стандарти доказування. Цей перелік не є вичерпним. Інші перешкоди включають правосуб'єктність (див. **Розділ 8.4.** щодо питань екологічного права) та надмірну тривалість провадження (див. **Главу 7**).³⁸⁵

385 FRA (2011), «Доступ до правосуддя в Європі: огляд викликів і можливостей» (*Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*), стор. 38.

6.2.1. Судові збори

Судові збори можуть сприяти ефективному здійсненню правосуддя (наприклад, шляхом запобігання зловживанню з боку сторін або скорочення адміністративних витрат), проте також можуть обмежувати доступ до правосуддя. Надмірні судові збори, що перешкоджають позивачам подати цивільний позов, можуть становити порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.³⁸⁶

Відповідно до права РЕ і права ЄС судові збори як такі не є несумісними з п. 1 статті 6 ЄКПЛ або статтею 47 Хартії основних прав ЄС. Утім якщо розмір судового збору надто великий, це може позбавити осіб їхнього права доступу до суду.³⁸⁷ Наприклад, ЄСПЛ визнав непропорційним збір у розмірі, що майже в чотири рази перевищував місячний дохід заявника.³⁸⁸

Приклад: У справі «Станков проти Болгарії» (*Stankov v. Bulgaria*)³⁸⁹ позов заявника до держави щодо незаконного затримання було задоволено та присуджено відшкодування шкоди. Однак від нього вимагали сплатити судовий збір у розмірі, що становив майже 90% відшкодування, яке йому мала сплатити держава. Як наслідок, заявник фактично втратив компенсацію, попри те, що болгарські суди однозначно погодилися з тим, що він мав право на неї.

ЄСПЛ відзначив, що у провадженні щодо сплати державою відшкодування норми стосовно витрат на провадження не мають накладати надмірний тягар на позивачів. Витрати не мають бути надмірними або становити невинуватене обмеження права на доступ до суду. Хоча встановлення судового збору було сумісним з належним здійсненням правосуддя, однак високі і негнучкі ставки збору в цій справі становили непропорційне обмеження права заявника на доступ до суду. Не існувало й різних процесуальних рішень, що застосовуються у державах-членах, так-от зменшення розміру чи відмова від стягнення збору у провадженнях щодо стягнення відшкодування з держави чи надання судам дискреційних повноважень при визначенні розміру зборів. Суд визнав порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

386 ЄСПЛ, *справа «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland)*, №28249/95, 19 червня 2001 р., §§61–67.

387 ЄСПЛ, *справа «Пердіган проти Португалії» (Perdigão v. Portugal)* [ВП], №24768/06, 16 листопада 2010 р., §74. Див. також: Комітет прав людини ООН (2008), *справа «Касанова проти Франції» (Casanova v. France)*, №1514/2006, 28 жовтня 2008 р., §11.3.

388 ЄСПЛ, *справа «Кієвська проти Польщі» (Kijewska v. Poland)*, №73002/01, 6 вересня 2007 р., §47.

389 ЄСПЛ, *справа «Станков проти Болгарії» (Stankov v. Bulgaria)*, №68490/01, 12 липня 2007 р.

У контексті права ЄС питання витрат розглядалося у зв'язку з вимогами забезпечення доступу до правосуддя в межах Директиви про імплементацію Орхуської Конвенції (див. **Розділ 8.4** щодо правових норм про охорону довкілля).³⁹⁰

Приклад: У справі «Європейська Комісія проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії» (*European Commission v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*)³⁹¹ група ГО з екологічних питань подала скаргу до Європейської Комісії, у якій стверджувалося, що окремі особи та організації громадянського суспільства не могли звернутися в суд Великої Британії через «надмірно дорогі» витрати на ініціювання позову та, особливо, у зв'язку із застосуванням правила «платить той, хто програв», що вимагає від сторони, що програла, покриття судових витрат переможця. Вони стверджували, що це порушує положення Директиви щодо імплементації Орхуської Конвенції в частині доступу до правосуддя (п. 7 статті 3 та п. 4 статті 4), які, зокрема, забороняють створювати «надмірно дорогі» процедури розгляду. Європейська Комісія передала справу до ЄС.

ЄС проаналізував, що означає термін «надмірно дорогий» у Директиві. Цей аналіз вимагав як об'єктивної, так і суб'єктивної оцінки. Витрати не повинні бути «об'єктивно необґрунтованими», також не можуть перевищувати фінансових можливостей відповідної особи. Оцінюючи, що є суб'єктивно обґрунтованим, слід враховувати низку чинників, а саме: (i) чи справа має обґрунтовані шанси на успіх; (ii) що стоїть на кону для позивача та для захисту довкілля; (iii) складність права та відповідної процедури. Ця оцінка однакова як для першої інстанції, так і для апеляційної. Велика Британія не зуміла правильно імплемувати Директиву.

³⁹⁰ ООН, Європейська Економічна Комісія (ЄЕК ООН) (1998), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 25 червня 1998 р.

³⁹¹ ЄС, С-530/11, справа «Європейська Комісія проти Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії» (*European Commission v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*), 13 лютого 2014 р. Див. також ЄС, С-260/11, справа «Королева на клопотання Девіда Едвардза і Ліліан Паллікаропулос проти Агентства захисту довкілля та ін.» (*The Queen, on the application of David Edwards and Lilian Pallikaropoulos v. Environment Agency and Others*), 11 квітня 2013 р.

Аби встановити, чи особа може скористатися правом на доступ до суду, оцінювати судові збори слід з урахуванням конкретних обставин справи, включно зі спроможністю особи їх сплатити.³⁹² Це право може бути порушене внаслідок відмови відшкодувати витрати сторони, яка виграла справу.³⁹³ Держави мають забезпечити, щоб необхідність у фінансуванні здійснення правосуддя не зводила нанівець право на доступ до суду. Національні закони часто передбачають можливість скористатися правовою допомогою, щоб покрити вартість судових зборів (див. [Главу 3](#) щодо правової допомоги). Корисними можуть бути спрощені процедури, за своїм характером вони можуть бути схожі на європейську процедуру незначних претензій, що обговорюється в [Розділі 8.5](#), та є не такими дорогими і більш швидкими.

Гідний уваги досвід

Зменшення витрат і спрощення процедур

У Сполученому Королівстві (Англії й Уельсі) держава запровадила програму «Грошова вимога онлайн» – *Money Claim Online (MCOL)* – як одне з рішень проблеми довготривалих і дорогих процедур для невеликих за обсягом позовів. Ціна позову не має перевищувати £100,000, а особа, до якої позов пред'являється, має бути зареєстрована в Англії або Уельсі.

Джерело: Рада Європи, СЕПЕJ (2014), *Доповідь про «Європейські судові системи – видання 2014 р. (дані за 2012 р.): ефективність і якість правосуддя»*, стор. 260. Див. також www.gov.uk/make-money-claim-online і www.inbrief.co.uk/preparing-for-trial/problems-with-small-claims.htm.

6.2.2. Надмірний формалізм

Надмірний формалізм стосується особливо суворого тлумачення процесуальних норм, що може позбавити заявників права на доступ до суду. Сюди можна включити суворе тлумачення застосовності строків, процесуальних правил і правил доказування.

Приклад: У справі «*Пуаро проти Франції*» (*Poirot v. France*)³⁹⁴ заявниця, жінка з інвалідністю, подала заяву про відкриття кримінальної справи, стверджуючи про вчинення сексуального насилля і зґвалтування в інтернаті. Судове розслідування цих тверджень було розпочато 2002

392 Див. також ЄСПЛ, *справа «Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства»* (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*), №18139/91, 13 липня 1995 р., §§61-67 (про обґрунтованість вимоги внести значну заставу щодо судових витрат іншої сторони з огляду на те, що апеляція не вважалася добре обґрунтованою).

393 ЄСПЛ, *справа «Станкевич проти Польщі»* (*Stankiewicz v. Poland*), №46917/99, 6 квітня 2006 р., §§60 і 75.

394 ЄСПЛ, *справа «Пуаро проти Франції»* (*Poirot v. France*), №29938/07, 15 грудня 2011 р., §46.

року. У 2006 році слідчий суддя змінив обсяг обвинувачення, обмеживши його лише сексуальним насиллям, і направив справу проти обвинуваченого до місцевого кримінального суду. Заявниця оскаржила перекваліфікацію стверджуваних діянь та направлення справи до суду з таким обсягом обвинувачення, оскільки вважала правопорушення достатньо серйозними і щоб їх розглянули у кримінальному суді присяжних (*Cour d'Assise*). Її скаргу відхилили. У рішенні зазначалося, що в її апеляційній скарзі чітко не вказано підстави для оскарження. Заявниця оскаржила це рішення з питань права, але безрезультатно. Обвинуваченого зрештою було виправдано. Заявниця стверджувала, що відхилення її апеляції позбавило її права на доступ до суду.

ЄСПЛ зазначив, що Кримінально-процесуальний кодекс не містив формальної вимоги до заявниці давати чітке посилання на підстави своєї апеляційної скарги. Відповідне положення зазначеного кодексу було єдиним, яке дозволило заявниці оскаржити рішення про передачу справи до суду, винесене слідчим суддею. Суд погодився з тим, що національні органи перебувають у найкращому становищі для тлумачення національного законодавства. Проте судові органи застосували відповідні процесуальні норми надто формально, порушивши таким чином право заявниці на доступ до суду. Відповідно, суд встановив порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

Для вивчення питання формалізму можуть мати значення роль суду та наявність у заявника альтернативних шляхів відшкодування шкоди. Наприклад, якщо суд відіграє особливу роль у перегляді адміністративних рішень, діючи як суд першої та останньої інстанцій, судові процедури не мають бути надто формалістичними, оскільки це позбавлятиме особу можливості отримати відшкодування.³⁹⁵

Надзвичайно суворе тлумачення конституційними судами процесуальних норм може позбавляти заявників їхнього права на доступ до суду.³⁹⁶ Наприклад, якщо процесуальна норма – така, що встановлює процесуальний строк, – тлумачиться так, що це не надає можливості розглядати позови заявників по суті, право на доступ до суду буде порушено.³⁹⁷

395 Див., напр., ЄСПЛ, *справа «Сотіріс і Нікос Кутрас АТТЕЕ проти Греції» (Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece)*, №39442/98, 16 листопада 2000 р., §22, і ЄСПЛ, *справа «Шульгін проти України» (Shulgin v. Ukraine)*, №29912/05, 8 грудня 2011 р., §65.

396 ЄСПЛ, *справа «Белеш та інші проти Чехії» (Běleš and Others v. the Czech Republic)*, №47273/99, 12 листопада 2002 р., §69.

397 ЄСПЛ, *справа «Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії» (Miragall Escolano and Others v. Spain)*, №№38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 та 41509/98, 25 травня 2000 р., §§33 та 36.

Приклад: У справі «*Маширевіч проти Сербії*» (*Maširević v. Serbia*)³⁹⁸ заявник, практикуючий юрист, подав цивільний позов до міського суду, вимагаючи, щоб приватна страхова компанія сплатила за послугу, надану відповідно до договору про виплату гонорару за юридичні послуги. Суд спочатку видав наказ про сплату, але після зустрічного позову страхової компанії скасував наказ, оголосивши договір недійсним. Апеляційний суд підтримав це рішення, а заявник подав касаційну скаргу до Верховного Суду. Верховний Суд відхилив апеляцію, заявивши, що заявник не мав права її подавати, оскільки в статті 84 Закону Сербії про цивільні процедури зазначено, що апеляцію з питань права може подати лише адвокат, а не сам позивач. Верховний Суд заявив, що відповідно до цього Закону сторони справи втратили правоздатність подавати касаційну скаргу індивідуально, навіть якщо вони самі є адвокатами.

ЄСПЛ постановив, що таке надзвичайно обмежувальне тлумачення процесуальної норми підриває право на доступ до суду. Суд заявив, що у справах, схожих на цю, його роль полягає у визначенні, чи дана процесуальна норма мала на меті забезпечити належне здійснення правосуддя та забезпечити принцип юридичної визначеності. Запропоноване Верховним Судом тлумачення даної норми не відповідало вищевказаним цілям і позбавило заявника можливості повного розгляду суті його тверджень. З огляду на це ЄСПЛ визнав порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

Надмірний формалізм також може мати місце, коли суд надає першочергового значення розгляду фактів (наприклад, статусу заявника як нелегального мешканця), не намагаючись встановити належний баланс з основоположними правами заявника (наприклад, їхніми правами на повагу до сімейного життя за статтею 8).³⁹⁹ Допомогти судам уникати підходів, що можуть обмежити доступ до правосуддя, могла би практика самостійного внутрішнього аналізу судом таких підходів.

Гідний уваги досвід

Сприяння доступу до правосуддя шляхом зменшення надмірного формалізму

У 2010 році Адміністративний суд Ямбола (Болгарія) отримав нагороду – Кришталеві терези правосуддя – за свої зусилля із забезпечення чіткої і відкритої інформа-

398 ЄСПЛ, *справа «Маширевіч проти Сербії» (Maširević v. Serbia)*, №30671/08, 11 лютого 2014 р.

399 ЄСПЛ, *справа «Родрігес да Сілва і Гоохкамер проти Нідерландів» (Rodrigues Da Silva and Hoogkamer v. the Netherlands)*, №50435/99, 31 січня 2006 р., §44.

ції про свої послуги з метою посилення довіри до судового процесу. Суд прийняв план заходів, розрахованих на громадян і ЗМІ; це вимагає від працівників суду спілкуватися з громадянами не юридичною, а простою мовою. Інші заходи включають затвердження «Хартії клієнтів» – письмового зобов'язання суду презентувати свої послуги у зрозумілий, відкритий і точний спосіб. Такі заходи здатні поліпшити доступ осіб до суду, допомагаючи боротися з надто складними формами комунікації. Соціологічні дослідження підтверджують, що сприйняття громадськістю діяльності суду значно покращилося.

Джерело: Приз «Кришталеві терези правосуддя 2010 р.», організований спільно Радою Європи і Європейською Комісією.

6.2.3. Перешкоди, пов'язані з доказуванням

Щоб одержати відповідне відшкодування за рішенням суду, особи мають навести достатні докази на підтвердження своїх аргументів. Якщо вимоги до наведення доказів надто завищені, подання позовів до суду може виявитися приреченим на невдачу, а законні права такими, які неможливо виконати на практиці.⁴⁰⁰

У деяких випадках перешкоди, пов'язані з доказами, можна зменшити шляхом запровадження конкретних вимог щодо того, яка зі сторін має доводити обставини справи (вимоги, пов'язані з тягарем доведення). Наприклад, у кримінальних справах тягар доведення покладається на сторону обвинувачення. Таким чином, сторона обвинувачення має обов'язок довести справу, ініційовану проти особи, якій висунуто обвинувачення. Це пов'язано з презумпцією невинуватості за п. 2 статті 6 ЄКПЛ і п. 1 статті 48 Хартії основних прав ЄС. Перенесення тягаря доведення на обвинуваченого може порушити презумпцію невинуватості.

Утім у дуже обмеженій кількості окремих справ, **за нормами права РЄ**, тягар доведення може покладатися на сторону захисту. При визначенні прийнятності перенесення тягаря доведення треба зважати на важливість самого предмета й існування запобіжних гарантій прав захисту.⁴⁰¹

Приклад: У справі «Клуві проти Франції» (*Klouvi v. France*)⁴⁰² заявниця у 1994 році звинуватила свого колишнього керівника, пана П., у зґвалтуванні та сексуальних домаганнях. У 1998 році слідчий суддя постановив, що справа не містить достатніх доказів. Тим часом П. ініціював

400 FRA (2011), «Доступ до правосуддя в Європі: огляд викликів і можливостей» (*Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*), стор. 62.

401 ЄСПЛ, *справа «Саляб'яку проти Франції» (Salabiaku v. France)*, №10519/83, 7 жовтня 1988 р.

402 ЄСПЛ, *справа «Клуві проти Франції» (Klouvi v. France)*, №30754/03, 30 червня 2011 р.

відкриття кримінального провадження проти заявниці за зловмисне судове переслідування. Заявниця отримала покарання у вигляді позбавлення волі умовно, і їй також було присуджено виплатити відшкодування шкоди. Її апеляцію було відхилено. Вона скаржилася на порушення презумпції невинуватості.

ЄСПЛ визнав, що кожна національна система використовує правові презумпції. Проте в цій справі вирок ґрунтувався на чіткому застосуванні кримінального кодексу – суд, по-перше, вирішив, що відсутність доказів у справі обов'язково свідчить про неправдивість звинувачень заявниці, а по-друге, оскільки заявниця скаржилася на неодноразове гвалтування і сексуальні домагання, то вона мусила знати, що її заяви були неправдивими, тож вели до зловмисного переслідування. Використані презумпції означали, що у неї не було засобів захисту себе від обвинувачення у зловмисному кримінальному переслідуванні. Це було порушенням п. 2 статті 6 ЄКПЛ.

За окремих обставин можуть мати місце інші презумпції факту. Наприклад, у справах, пов'язаних зі статтею 3 ЄКПЛ (катування, нелюдське чи таке, що принижує людську гідність, поводження), якщо відповідні події відбувалися в межах контролю держави (наприклад, у в'язниці), тягар доведення може перекладатися на державу. Це означає, що державні органи повинні запропонувати достатнє і переконливе пояснення стосовно ушкоджень, отриманих під час тримання під вартою.⁴⁰³

У рамках ЄС метою Пропозиції Європейської Комісії щодо Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС є посилення окремих аспектів презумпції невинуватості в ЄС.⁴⁰⁴ Стаття 5 узгодженого станом на сьогодні тексту проекту посилює презумпцію невинуватості, вимагаючи від держав-членів забезпечити покладання тягара доведення при встановленні винуватості підозрюваних і обвинувачених осіб на сторону обвинувачення.⁴⁰⁵

Крім того, **за правом ЄС**, тепер на осіб, які прагнуть встановити факт дискримінації і які зазвичай наражалися на особливо складні перешкоди, пов'язані

403 ЄСПЛ, *справа «Гургуров проти Молдови» (Gurgurov v. Moldova)*, №7045/08, 16 червня 2009 р., §56.

404 Європейська Комісія (2013), *Пропозиція щодо посилення окремих аспектів презумпції невинуватості та щодо права бути присутнім у суді, що здійснює кримінальне провадження*, COM (2013) 821 остаточна, Брюссель, 27 листопада 2013 р., ст. 5(2).

405 Див. Рада ЄС (2015), *Примітка головуючого та постійного представницького комітету, міжінституційне досьє 2013/0407 (COD)*.

з доказами, поширюється спеціальний режим.⁴⁰⁶ За правом ЄС, після того як позивач наведе факти для підтвердження своїх початкових аргументів, з'являється презумпція дискримінації і сторона-відповідач має доводити відсутність дискримінації. Це зміщення тягаря доведення тепер закріплене у праві ЄС щодо протидії дискримінації, як-от: Директиві про расову рівність та Директиві про гендерну рівність.⁴⁰⁷ Ці Директиви передбачають винятки зі звичайних вимог щодо надання доказів, які змушують заявників доводити всі обставини своїх справ.

Приклад: У справі «Галіна Майстер проти Спіч Дизайн Керрієр Системз ГмбН» (*Galina Meister v. Speech Design Carrier Systems GmbH*)⁴⁰⁸ громадянка Росії подала заяву на заповнення вакансії «досвідченого розробника програмного забезпечення». Її заяву відхилили. Невдовзі після того та ж компанія розмістила рекламне оголошення такого ж змісту. Повторна заява заявниці знову була відхилена. Вона поскаржилася на те, що стала жертвою дискримінації за ознаками статі, віку й етнічного походження. Вона подала позов, вимагаючи відшкодування за дискримінацію у сфері працевлаштування і розкриття матеріалів її справи. Її позов було відхилено, так само як і її апеляцію на це рішення. Відтак вона подала апеляцію до Федерального трудового суду, який для отримання попереднього рішення передав на розгляд ЄС питання про те, чи могла заявниця посилаватися на своє право на інформацію на основі кількох директив.

ЄС зауважив, що особи, які вважають себе потерпілими внаслідок дискримінації, мають спочатку навести факти, що дозволяють припустити наявність дискримінації. І лише після наведення цих фактів відповідач мусить доводити відсутність дискримінації. ЄС постановив, що відмова відповідача розкривати інформацію могла завадити заявниці навести початкові факти. Національний суд мав упевнитися в тому, що ця відмова не завадила заявниці навести свої аргументи у справі.

406 ЄС, С-127/92, *справа «Доктор Памела Мері Ендербі проти Управління охорони здоров'я Френчезі і державного секретаря у справах охорони здоров'я» (Dr. Pamela Mary Enderby v. Frenchay Health Authority and Secretary of State for Health)*, 27 жовтня 1993 р. Див. також FRA (2011), «Посібник з європейського права щодо заборони дискримінації» (*Handbook on European non-discrimination law*), Люксембург, Офіс публікацій.

407 У частині законодавства ЄС, що закріплює переміщення тягаря доказування, див. Директиву про расову рівність, ст. 8; Директиву про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу та постачання товарів і послуг, ст. 9; Директиву про гендерну рівність, ст. 18; і Рамкову директиву про зайнятість, ст. 10.

408 ЄС, С-415/10, *справа «Галіна Майстер проти Спіч Дизайн Керрієр Системз ГмбН» (Galina Meister v. Speech Design Carrier Systems GmbH)*, 19 квітня 2012 р. Див. також ЄС, С-83/14, *справа «ЧЕЗ Рєспределєніє Болгарія АД проти Комісії із захисту від дискримінації» (CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD v. Komisia za zashtita ot diskriminatsia)*, 16 липня 2015 р.

6.2.4. Строки давності

Строкami давності визначаються часові межі, в яких сторона має заявити про свої претензії або повідомити другу сторону про висунення своїх вимог. Встановлення обґрунтованих часових меж та процесуальних умов внесення позовів може сприяти належному здійсненню правосуддя, забезпечуючи дотримання принципу юридичної визначеності й остаточності та захищаючи потенційних відповідачів від старих вимог, які буває важко спростовувати з огляду на час, що минув.⁴⁰⁹ **За правом РЄ і правом ЄС**, саме встановлення строків давності в принципі не є порушенням п. 1 статті 6 ЄКПЛ чи, відповідно, статті 47 Хартії основних прав ЄС.

За правом РЄ, попри те що строки давності є спільною рисою національних правових систем та мають кілька важливих цілей, для того щоб бути правомірними, вони мають переслідувати легітимну мету й бути пропорційними цій меті.⁴¹⁰

Приклад: У справі «Богдел проти Литви» (*Bogdel v. Lithuania*)⁴¹¹ заявники успадкували земельну ділянку, свого часу придбану в держави. Через десять років суд постановив, що початкова угода купівлі-продажу була незаконною і що ділянку слід повернути у власність держави безоплатно. Заявники подали скаргу; апеляційний суд постановив повернути суму, свого часу сплачену за ділянку, проте визнати право власності заявників відмовив. Заявники наполягали, що вимога держави щодо земельної ділянки мала бути визнана як така, що подана поза межами строку давності.

ЄСПЛ повторює, що строки давності є «спільною рисою правових систем Високих Договірних Сторін». Вони забезпечують юридичну визначеність, захищають потенційних відповідачів, запобігають випадкам несправедливості, що можуть мати місце, коли від судів вимагається приймати рішення щодо подій, які відбувалися в минулому, на основі доказів, що, можливо, втратили надійність чи повноту. У цьому ж випадку заявники в ЄСПЛ стверджували, що застосування до державних органів інших правил визначення початку строку давності, ніж до приватних суб'єктів, було проявом дискримінації, хоча й не ставили цього

409 ЄСПЛ, *справа «МПП “Голуб” проти України» (MPP Golub v. Ukraine)*, №6778/05, 18 жовтня 2005 р.

410 ЄСПЛ, *справа «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства» (Stubbings and others v. the United Kingdom)*, №№22083/93 і 22095/93, 22 жовтня 1996 р., §§50–56.

411 ЄСПЛ, *справа «Богдел проти Литви» (Bogdel v. Lithuania)*, №41248/06, 26 листопада 2013 р.

питання в національних судах. Попри це, ЄСПЛ дійшов висновку, що ця відмінність була сумісною з правом заявників на доступ до суду і що порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ не було.

Аналогічно, **за правом ЄС**, встановлені строки давності для подання позовів у національні суди не є обов'язково неправомірними.⁴¹²

Приклад: У справі «*Ку-Біф та інші*» (*Q-Beef and others*)⁴¹³ 2 квітня 2007 року заявники звернулися до суду з позовом проти Бельгії, вимагаючи відшкодування внесків, зроблених ними в період із січня 1993 року до квітня 1998 року. На думку суду, що передав питання на розгляд для попереднього рішення, п'ятирічний строк давності, застосовний до вимоги заявників, уже минув.

ЄС постановив, що коли йдеться про принцип ефективності, то встановлення в інтересах юридичної визначеності обґрунтованих строків давності для початку провадження не є несумісним із правом ЄС. Такі строки давності не можуть фактично унеможлилювати або надмірно ускладнювати користування правами, що їх надає право ЄС.

Крім того, за правом ЄС, строки давності не можуть бути менш сприятливими, ніж ті, що стосуються аналогічних національних позовів.⁴¹⁴ У кількох документах вторинного права ЄС містяться спеціальні правила щодо цього; наприклад, Директива про медіацію (див. [Розділ 2.4.2](#)) вимагає від держав забезпечити зупинення перебігу строків давності на час урегулювання спорів шляхом медіації.⁴¹⁵

6.2.5. Імунітети

Імунітети є дуже специфічним видом процесуальної перешкоди. Держави можуть також запроваджувати імунітети, аби уникати подання позовів.

⁴¹² ЄС, С-231/96, *справа «Еділіція Індустріале Сідерурджіка Srl (Edis) проти Міністерства фінансів» (Edilizia Industriale Siderurgica Srl (Edis) v. Ministero delle Finanze)*, 15 вересня 1998 р., §§34-36.

⁴¹³ ЄС, Об'єднані справи С-89/10 і С-96/10, *справа «Ку-Біф НВ проти Бельгійської держави і Франс Босхерт проти бельгійської держави та ін.» (Q-Beef NV v. Belgische Staat and Frans Bosschaert v. Belgische Staat, Vleesgroothandel Georges Goossens en Zonen NV and Slachthuizen Goossens NV)*, 8 вересня 2011 р.

⁴¹⁴ ЄС, С-261/95, *справа «Росальба Палмізани проти Національного інституту соціального забезпечення (INPS)» (Rosalba Palmisani v. Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS))*, 10 липня 1997 р., §§27-28.

⁴¹⁵ Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21 травня 2008 р. про деякі аспекти медіації в цивільних і комерційних справах (Директива про медіацію), ОJ 2008 L 136, ст. 8.

Правовий імунітет є цілковитим чи частковим звільненням від певних юридичних процесів – наприклад, від правового обов'язку, покарання чи судового переслідування.⁴¹⁶ Деякі імунітети покликані забезпечувати виконання зобов'язань за міжнародним публічним правом, а саме: державний імунітет чи дипломатичний імунітет; інші ж можуть надаватися на національному рівні – наприклад, з метою звільнити державних службовців від відповідальності за рішення, які вони ухвалюють при виконанні своїх посадових обов'язків, або захистити свободу висловлювань членів законодавчого органу.

Парламентський імунітет може бути сумісним зі статтею 6, якщо він переслідує легітимну мету захисту свободи висловлювань у парламенті чи забезпечення розподілу повноважень між законодавчою і судовою гілками влади.⁴¹⁷ Імунітет легше обґрунтувати, якщо він тісно пов'язаний з парламентською діяльністю.⁴¹⁸

Приклад: У справі «C.G.I.L. і Коффераті проти Італії (№2)» (*C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (№2)*)⁴¹⁹ заявниками були італійська федерація профспілок і її генеральний секретар. У 2002 році «Червоні бригади» вбили радника міністра праці. Під час дебатів у парламенті прозвучали посилання на те, що ніби між тероризмом і профспілковими кампаніями є якийсь зв'язок. Депутат парламенту висловив такі закиди в пресі. Заявники звернулися з позовом до нього про відшкодування шкоди, вважаючи, що такі його заяви завдали шкоди їхній репутації. Палата депутатів проголосила, що ці заяви охоплюються парламентським імунітетом. Заявники скаржилися, що це є втручанням у їхнє право доступу до суду.

ЄСПЛ встановив порушення статті 6 ЄКПЛ. Парламентський імунітет є давньою практикою, спрямованою на захист свободи вираження поглядів членів парламенту. Втручання у право заявників мало легітимну мету, але не було пропорційним. Заяви, суворо кажучи, не були пов'язані з виконанням парламентських обов'язків. Органи влади не встановили справедливого балансу між загальними інтересами суспільства і вимогою захищати основоположні права особи.

416 Клот М. (Kloth M.) (2010) «Імунітети та право доступу до суду за ст. 6 Європейської конвенції з прав людини» (*Immunities and the right of access to the court under ст. 6 of the European Convention on Human Rights*) («Leiden, Martinus Nijhoff Publishers»), стор. 1.

417 ЄСПЛ, справа «А. проти Сполученого Королівства» (*A. v. the United Kingdom*), №35373/97, 17 грудня 2002 р., §§75–77.

418 ЄСПЛ, справа «Кордова проти Італії (№2)» (*Cordova v. Italy (№2)*), №45649/99, 30 січня 2003 р., §64.

419 ЄСПЛ, справа «C.G.I.L. і Коффераті проти Італії (№2)» (*C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (№2)*), №2/08, 6 квітня 2010 р., §44.

Державний (або суверенний) імунітет, як вважається, має легітимну мету, що виправдовує обмеження права на доступ до суду, адже є визнаним принципом міжнародного права, який утверджує міжнародну ввічливість (взаємну повагу) і добрі стосунки між державами.⁴²⁰ Державний імунітет може застосовуватися навіть там, де стверджуються факти катувань. Однак, як відзначив ЄСПЛ, у зв'язку з поточним розвитком ситуації в цій галузі міжнародного публічного права це питання має бути предметом перегляду держав.⁴²¹

Інші імунітети можуть так само містити обмеження здатності осіб оскаржувати в судовому порядку заяви й висновки державних службовців. Такі обмеження можуть бути прийнятними, якщо вони мають законну мету – наприклад, ефективне здійснення розслідування.⁴²² Однак використані засоби мають перебувати в пропорційному зв'язку із законною метою, яка переслідується.⁴²³

6.3. Затримка виконання остаточних судових рішень

Ключові моменти

- Право на доступ до суду включає право на виконання судового рішення. Невиконання рішення суду може бути причиною невиконаного перешкодження доступу до правосуддя і порушення статті 13 ЄКПЛ.
- У своїй практиці ЄСПЛ визначив кілька критеріїв, що мають значення для встановлення обґрунтованості затримки, такі як: складність виконавчого провадження; поведінка заявника і компетентного органу; сума і характер присудженого судом відшкодування.
- За правом ЄС, невиконання рішення суду порушує зобов'язання держав-членів за п. 3 статті 4 і статті 19 ДЕС та Хартії основних прав ЄС. СЕС не виносив (поки) ухвал з питань, пов'язаних зі статтею 47.

420 ЄСПЛ, *справа «Аль Адсані проти Сполученого Королівства» (Al-Adsani v. the United Kingdom)* [ВП], №35763/97, 21 листопада 2001 р., §56.

421 ЄСПЛ, *справа «Джонс та інші проти Сполученого Королівства» (Jones and others v. the United Kingdom)*, №N№34356/06 і 40528/06, 14 січня 2014 р., §215.

422 ЄСПЛ, *справа «Файєд проти Сполученого Королівства» (Fayed v. the United Kingdom)*, №17101/90, 21 вересня 1994 р., §70.

423 Там само, §§75-82.

Невиконання судових рішень обмежує доступ до правосуддя. Воно може підрвати захист основоположних прав і позбавляє осіб ефективного судового захисту. Таким чином, невиконання судових рішень також підриває принципи верховенства права.⁴²⁴

Відповідно до права РЄ право на доступ до суду охоплює право на виконання рішень суду без неналежних затримок. Невиконання рішень національних судів відповідно входить до сфери застосування статті 6 ЄКПЛ.⁴²⁵ Затримки у виконанні рішення суду можуть також призвести до порушення.⁴²⁶ Держави зобов'язані забезпечити виконання остаточних і обов'язкових до виконання судових рішень. У тому разі якщо затримка чи невиконання рішення суду мали місце з вини держави, це дає підстави заявляти скаргу за статтею 13 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «Іванов проти України» (*Ivanov v. Ukraine*)⁴²⁷ заявник скаржився на невиконання судових рішень, винесених на його користь, і на відсутність ефективних засобів правового захисту на національному рівні.

ЄСПЛ підтвердив, що держава несе відповідальність за виконання остаточних судових рішень, якщо чинники, які перешкоджають чи блокують їхнє повне і своєчасне виконання, належать до сфери контролю її органів. Суд дослідив питання виконання рішень за статтею 6 ЄКПЛ і встановив такі критерії, що мають значення для визначення обґрунтованості затримок: (i) складність виконавчого провадження; (ii) поведінка заявника і компетентних органів; (iii) сума і характер присудженого судом відшкодування або іншого зобов'язання. Суд встановив порушення статей 6 та 13 ЄКПЛ.

424 Рада Європи, КРЕС (2010), *Висновок №13 (2010) до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль суддів у виконанні судових рішень*, Страсбург, §7; Рада Європи, СЕПЕJ (2007), «Виконання судових рішень у Європі», *Enforcement of court decisions in Europe*, СЕПЕJ Studies №8, Страсбург; СЕПЕJ (2010), «Доступ до правосуддя в Європі», *Access to justice in Europe*, Страсбург; Рада Європи, СЕПЕJ (2008), «Контрольний перелік для підвищення якості правосуддя і суду», *Checklist for promoting the quality of justice and the court*, Страсбург, напр., стор. 16.

425 ЄСПЛ, справа «Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*), №18357/91, 19 березня 1997 р., §40. Див. також ООН, Комітет з прав людини (КПЛ) (2005), справа №823/1998, «Чернін проти Чехії» (*Czerin v. Czech Republic*), 29 березня 2005 р. (бездіяльність і надмірні затримки щодо виконання рішень порушують МПГПП, ст. 14).

426 Рада Європи, Комітет міністрів (2003), *Рекомендація №Rec(2003)17 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про примусове виконання»*, 9 вересня 2003 р. Див. також: Рада Європи, СЕПЕJ (2009), «Керівні принципи щодо кращого впровадження чинної Рекомендації Ради Європи «Про примусове виконання» (*Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe Recommendation on enforcement*).

427 ЄСПЛ, справа «Юрій Николаєвич Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*), №40450/04, 15 жовтня 2009 р., §§53–57.

Неналежним є вимагати від особи, на чю користь було винесено рішення суду про стягнення з держави, вживати дії для відкриття виконавчого провадження з метою отримати виконання рішення.⁴²⁸ Діяти зобов'язана держава. Державний орган не може посылатися на брак ресурсів, виправдовуючи невиконання заборгованості, яка була присуджена судом.⁴²⁹ Більше того, несвоєчасна виплата в результаті виконавчого провадження не є адекватним усуненням порушення.⁴³⁰ ЄСПЛ зазначав, що у справах стосовно невиконання рішень суду «найбільшу цінність» мають національні заходи, які забезпечують вчасне виконання. Держави, втім, можуть зробити вибір на користь суто компенсаційного засобу правового захисту, якщо такий засіб відповідає встановленим вимогам (див. додатковий розгляд компенсації як засобу правового захисту у справах щодо невиконання в **Розділі 5.2.1**).

Відповідно до права ЄС стаття 47 Хартії основних прав застосовується до всіх прав, що випливають із права ЄС, і дає особам право на ефективний судовий захист цих прав. Невиконання рішення суду є порушенням зобов'язань держав-членів за п. 3 статті 4 і статті 19 ДЕС (див. **Главу 1**) та Хартії основних прав. ЄС не виносив (поки) рішень щодо цього питання за статтею 47.

Стосовно більш загального питання виконання судових рішень ЄС прийнято вторинне законодавство щодо транскордонного визнання і виконання судових рішень. Наприклад:⁴³¹

- Для виконання безспірних рішень, ухвалених у цивільному чи господарському провадженні в інших державах-членах ЄС, можна скористатися Європейським виконавчим листом (ЕЕО).⁴³² «Безспірний» означає, що відповідач погодився з вимогою, суд затвердив угоду про врегулювання або що відповідач не з'явився, щоб спростувати вимоги. Особи можуть одержати повідомлення про можливість примусового

428 ЄСПЛ, *справа «Скордіно проти Італії (№1)» (Scordino v. Italy (№1))* [ВП], №36813/97, 29 березня 2006 р., §198.

429 ЄСПЛ, *справа «Сакалян проти Румунії» (Sacaleanu v. Romania)*, №73970/01, 6 вересня 2005 р.

430 ЄСПЛ, *справа «Карахаліос проти Греції» (Karahalios v. Greece)*, №62503/00, 11 грудня 2003 р., §23.

431 Інші приклади включають Регламент №650/2012/EU Європейського Парламенту і Ради «Про компетенцію, застосовне право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання автентичних документів з питань спадкування, а також про створення Європейського свідоцтва про спадкування», ОJ L 201/107; Регламент Ради №2201/2003 від 27 листопада 2003 р. щодо юрисдикції, визнання і приведення у виконання судових рішень в сімейних спорах і справах про відповідальність батьків, ОJ L 338/1; Регламент Ради №4/2009 від 18 грудня 2008 р. «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання і виконання судових рішень, а також про співпрацю у справах, пов'язаних із аліментними зобов'язаннями», ОJ L 7/1.

432 Регламент №805/2004 Європейського Парламенту і Ради від 21 квітня 2004 р. про створення Європейського виконавчого листа щодо безспірних вимог, ОJ 2004 L 143. Не поширюється на Данію.

виконання. ЕЕО направляється до органу виконання відповідної держави-члена ЄС. Передбачено чітко обумовлені винятки, як-от справи про заповіти і спадкування та справи щодо спільного майна подружжя.

- Якщо використати ЕЕО немає можливості, особи можуть домогтися виконання рішення суду за допомогою 1-го Брюссельського Регламенту 2001 року.⁴³³ Винятками є провадження щодо арбітражу, банкрутства та подружніх справ. Новий, виправлений 2-й Брюссельський Регламент, який замінив 1-й Брюссельський Регламент 2001 року, набрав чинності 10 січня 2015 року.⁴³⁴ Утім 1-й Брюссельський Регламент і далі застосовується до судових рішень, ухвалених у справах, які розпочалися до цієї дати.

Гідний уваги досвід

Ефективне виконання судових рішень

У Швеції виконанням рішень про стягнення боргу опікується Kronofogdemyndigheten – Шведська виконавча агенція (SEA). Кредитор подає заяву на виконання. Якщо вона супроводжується всіма необхідними документами, SEA повідомляє боржника про борг, пропонуючи йому/їй протягом двох тижнів сплатити борг або висунути заперечення. Якщо боржник не платить, може розпочинатися примусове виконання. SEA шукає активи, які можуть бути заарештовані на забезпечення сплати боргу (наприклад, через земельний реєстр, реєстр компаній та податкові рахунки). Боржник повинен надати інформацію про свої активи та може бути допитаний щодо них. Треті сторони зобов'язані надавати інформацію про активи, які належать боржникові, але перебувають в управлінні третіх осіб. SEA оцінює інформацію та арештує ті активи, які можуть покрити борг з найменшою шкодою для боржника. У разі арешту коштів на банківському рахунку ці кошти переказуються SEA протягом кількох днів, а потім пересилаються кредиторіві.

Джерело: Шведська виконавча агенція за адресою www.kronofogden.se

433 Регламент №44/2001 Європейського Парламенту і Ради від 22 грудня 2001 р. про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і господарських справах, ОJ 2001 L 12. Його положення були поширені на Данію Рішенням Ради 2006/325/ЄС від 27 квітня 2006 р. щодо укладення Угоди між Європейським Співтовариством і Королівством Данія про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і господарських справах 2006/325/ЄС, ОJ 2006 L 120. Див. також Конвенцію про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у цивільних та господарських справах («Конвенція Лугано»), ОJ 2007 L 339, 30 жовтня 2007 р., підписану ЄС, Данією, Ісландією, Норвегією і Швейцарією.

434 Регламент №1215/2012 Європейського Парламенту і Ради від 12 грудня 2012 р. про юрисдикцію, визнання і забезпечення виконання рішень у цивільних і господарських справах (виправлене видання), ОJ 2012 L 351. Данія не приєдналася.

7

Обмеження доступу до правосуддя: тривалість провадження

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Тривалість провадження		
Хартія основних прав, стаття 47 (право на ефективний засіб правового захисту) Хартія основних прав, стаття 41 (право на належне адміністрування)	Визначення тривалості провадження	ЄКПЛ, п. 1 статті 6 (право на справедливий суд)
	Некримінальні провадження	ЄСПЛ, справа «Оршуш та інші проти Хорватії» (<i>Oršuš and Others v. Croatia</i>) [ВП], №15766/03, 2010 р.
	Кримінальні провадження	ЄСПЛ, справа «Малков проти Естонії» (<i>Malkov v. Estonia</i>), №31407/07, 2010 р.
Розумність тривалості провадження		
СЕС, С-500/10, справа «Податковий орган м. П'яченца проти Бельведере Коstrуцїонї Srl.» (<i>Ufficio IVA di Piacenza v. Belvedere Costruzioni Srl.</i>), 2012 р.	Критерії визначення розумності	ЄСПЛ, справа «Старокадомський проти Росії (№2)» (<i>Starokadomskiy v. Russia (№2)</i>), №27455/06, 2014 р.

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
	Складність справи	ЄСПЛ, справа «Матонь проти Польщі» (<i>Matoń v. Poland</i>), №30279/07, 2009 р.
	Поведінка заявника	ЄСПЛ, справа «Велієв проти Росії» (<i>Veliyev v. Russia</i>), №24202/05, 2010 р.
	Поведінка національних органів влади	ЄСПЛ, справа «Будівельне товариство Мартінс і Виейра, Lda. та інші проти Португалії» (<i>Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. and Others v. Portugal</i>), №№56637/10 та ін., 2014 р.
	Важливість права, яке є предметом розгляду	ЄСПЛ, справа «Мікуліч проти Хорватії» (<i>Mikulić v. Croatia</i>), №53176/99, 2002 р.
Засоби правового захисту від надмірної тривалості провадження		
СЄС, С-58/12 Р, справа «Груп Гасконь SA проти Європейської Комісії» (<i>Groupe Gascogne SA v. European Commission</i>), 2013 р.		ЄСПЛ, справа «Скордіно проти Італії (№1)» (<i>Scordino v. Italy (№1)</i>) [ВП], №36813/97, 2006 р.

Завершення судового провадження протягом розумного строку є одним з основоположних прав людини як у кримінальному, так і в некримінальному судочинстві. У цій главі розглядається право РЄ і право ЄС щодо визначення тривалості провадження та вирішення, чи цей строк є розумним. У **Розділі 7.3** окреслюються засоби правового захисту щодо надмірно тривалих проваджень.

7.1. Визначення тривалості провадження

Ключові моменти

- Право на розгляд справи протягом розумного строку гарантують як стаття 6 ЄКПЛ, так і стаття 47 Хартії основних прав ЄС.
- При вирішенні питання, чи здійснювалося провадження в розумний строк, береться до уваги загальна тривалість провадження.
- У некримінальних справах перебіг строку зазвичай починається з моменту подання позову до суду.
- У кримінальних справах строк, як правило, починає спливати з моменту, коли особі пред'явлено «обвинувачення». Це означає: з того моменту, коли становище особи зазнає «суттєвого впливу».
- Як у кримінальних, так і в інших справах строк закінчується, коли справа вирішена остаточно (рішення не може бути оскаржене).

Гідний уваги досвід

Прискорення розгляду сімейних спорів

Суди по сімейним справам та Берлінська адвокатура (Німеччина) здійснили в Берліні успішний спільний проєкт щодо прискорення судових процедур, пов'язаних із сімейними спорами. Проєкт охоплює, наприклад, строки провадження та можливий конфлікт між батьками. Він установлює послідовний, міждисциплінарний підхід у середовищі фахівців (адвокатів, соціальних працівників та суддів), разом зі спільними заходами, покликаними допомогти батькам самостійно визначати та задовольняти потреби своїх дітей і більш ефективно доводити провадження до кінця.

Джерело: Конкурс «Кришталеві терези правосуддя 2014», організований спільно Радою Європи і Європейською Комісією.

Право на розгляд справи впродовж розумного строку закріплене в статті 6 ЄКПЛ та статті 47 Хартії основних прав ЄС. Незважаючи на важливість цього права, надмірна тривалість проваджень є найпоширенішим питанням, яке порушується в заявах до ЄСПЛ.⁴³⁵

⁴³⁵ Рада Європи, Комітет Міністрів (2010), *Рекомендація CM/Rec(2010)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо ефективних засобів правового захисту від надмірної тривалості провадження*, 24 лютого 2010 р. Див. також: Рада Європи, Секретаріат Європейського суду з прав людини, *Річний звіт 2014 р.*, стор. 174–175.

Вимога щодо завершення провадження протягом розумного строку «поширюється на всі сторони судового процесу, і її метою є захист від надмірних процедурних затримок».⁴³⁶ Надмірні затримки можуть підірвати повагу до верховенства права і позбавити доступу до правосуддя. Затримки в отриманні та виконанні судових рішень можуть стати процедурним бар'єром у доступі до правосуддя (див. **Розділ 6.3**). Держави повинні організувати свої правові системи так, щоб суди могли виконувати свій обов'язок щодо вирішення справ упродовж розумного строку.⁴³⁷ Неспроможність вирішити справу протягом розумного строку дає підстави для права на ефективні засоби правового захисту (див. **Розділ 7.3**).⁴³⁸ Держави повинні гарантувати конкретні юридичні інструменти, за допомогою яких особи можуть вимагати захисту від надмірно тривалого провадження; відсутність таких інструментів є окремим порушенням статті 13.⁴³⁹

Ні в праві РЄ, ні в праві ЄС немає встановлених конкретних часових меж щодо того, що є розумним строком. Справи оцінюються індивідуально, з урахуванням усіх фактичних обставин. Ця оцінка виконується відповідно до критеріїв, установлених ЄСПЛ у своїй практиці, що так само застосовується СЕС. ЄСПЛ спочатку визначає період, який слід враховувати при визначенні тривалості провадження. Далі він розглядає питання про те, чи цей строк є розумним (див. **Розділ 7.2**).⁴⁴⁰ У **Главі 1** (зокрема в таблиці) продемонстровано зв'язок між правами в Хартії основних прав ЄС та ЄКПЛ. Завдяки цьому зв'язку нижчезазначені правові позиції РЄ також застосовні у праві ЄС згідно зі статтею 47.

Принцип розгляду справи упродовж розумного строку також застосовується до адміністративних процедур у межах ЄС.⁴⁴¹ Це передбачено в статті 41 Хартії основних прав ЄС, яка надає всім громадянам право на розгляд їхніх справ органами й установами ЄС безсторонньо, справедливо та впродовж розумного строку.

436 ЄСПЛ, *справа «Стегмюллер проти Австрії» (Stögmüller v. Austria)*, №1602/62, 10 листопада 1969 р., §5.

437 ЄСПЛ, *справа «Скудері проти Італії» (Scuderi v. Italy)*, №12986/87, 24 серпня 1993 р., §16. ЄСПЛ, *справа «Яма проти Словенії» (Jama v. Slovenia)*, №48163/08, 19 липня 2012 р., §36.

438 Рада Європи, Комітет Міністрів (2010), *Рекомендація СМ/Rec(2010)3*. Див. також: Рада Європи, СЕРЕJ (2012), *Строки судового провадження в державах-членах Ради Європи на основі практики Європейського Суду з прав людини*. У доповіді визначаються й оцінюються ключові принципи на прикладі практики Суду щодо «розумних строків».

439 ЄСПЛ, *справа «Кудла проти Польщі» (Kudła v. Poland)*, [ВП], №30210/96, 26 жовтня 2000 р., §§159–160.

440 ЄСПЛ, *справа «Кудла проти Польщі» (Kudła v. Poland)*, [ВП], №30210/96, 26 жовтня 2000 р., §124.

441 Див. також СЕС, T-214/06, *справа «Імпіріел Кемікал Індастріз Ltd проти Європейської Комісії» (Imperial Chemical Industries Ltd v. European Commission)*, 5 червня 2012 р., §284.

7.1.1. Визначення тривалості некримінальних проваджень

У некримінальних справах строк, як правило, починає спливати з моменту внесення позову до суду.⁴⁴² Проте інколи його відлік починається й раніше, ніж розпочинається провадження в суді.⁴⁴³ Це може статися тільки за виняткових обставин – наприклад тоді, коли початок провадження обумовлений певними попередніми заходами.⁴⁴⁴ Наприклад, якщо заявник, перш ніж звернутися до суду, повинен звернутися до адміністративного органу, строк, який підлягає розгляду, може включати цей період.⁴⁴⁵ Період часу охоплює все провадження у справі, включно з апеляційним.⁴⁴⁶

Строк закінчується в момент, коли справу остаточно вирішено (включно з визначенням розміру відшкодування після постановлення рішення).⁴⁴⁷ ЄСПЛ, визначаючи, чи був строк провадження розумний, розглядає всю тривалість провадження загалом.⁴⁴⁸ Щодо завершення провадження, виконання рішення або виконавче провадження вважається невід'ємною частиною справи для обчислення відповідного періоду.⁴⁴⁹

Приклад: У справі «*Оршуш та інші проти Хорватії*» (*Oršuš and Others v. Croatia*)⁴⁵⁰ заявниками були 15 учнів ромського походження, які в період з 1996 до 2000 року ходили до двох початкових шкіл. Певний час вони відвідували уроки в класах для самих ромів. 19 квітня 2002 року вони ініціювали провадження проти цих шкіл, стверджуючи про дискримінацію за ознакою раси та порушення права на освіту. У вересні 2002 року суд відхилив їхню скаргу й апеляційний суд підтримав це рішення. 7 лютого 2007 року скаргу заявників відхилив Конституційний Суд. Заявники поскаржилися на тривалість провадження.

442 ЄСПЛ, *справа «Пойсс проти Австрії» (Poiss v. Austria)*, №9816/82, 23 квітня 1987 р., §50.

443 ЄСПЛ, *справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)*, №4451/70, 21 лютого 1975 р., §32.

444 ЄСПЛ, *справа «Блейк проти Сполученого Королівства» (Blake v. the United Kingdom)*, №68890/01, 26 вересня 2006 р., §40.

445 ЄСПЛ, *справа «Кеніґ проти Німеччини» (König v. Germany)*, №6232/73, 28 червня 1978 р., §98.

446 ЄСПЛ, *справа «Пойсс проти Австрії» (Poiss v. Austria)*, №9816/82, 23 квітня 1987 р., §50.

447 ЄСПЛ, *справа «Гінчо проти Португалії» (Guincho v. Portugal)*, №8990/80, 10 липня 1984 р.

448 ЄСПЛ, *справа «Доббертен проти Франції» (Dobbertin v. France)*, №13089/87, 25 лютого 1993 р., §44.

449 ЄСПЛ, *справа «Мартінс Морейра проти Португалії» (Martins Moreira v. Portugal)*, №11371/85, 26 жовтня 1988 р., §44.

450 ЄСПЛ, *справа «Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], №15766/03, 16 березня 2010 р.

ЄСПЛ зауважив, що провадження було розпочато 19 квітня 2002 року, а завершено після проваджень у муніципальному й окружному судах ухваленням рішення Конституційним Судом 7 лютого 2007 року. Він постановив, що хоча провадження в першій і апеляційній інстанціях закінчилися швидко, провадження в Конституційному Суді тривало чотири роки, один місяць і 18 днів. ЄСПЛ дійшов висновку, що мало місце порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

Що стосується тривалості проваджень у конституційних судах, ЄСПЛ зважає на їх особливу роль «охоронців Конституції».⁴⁵¹ При визначенні того, чи може конституційне провадження враховуватися для оцінки розумності тривалості провадження оцінюється, чи здатні наслідки цього провадження вплинути на вирішення спору в загальних судах.⁴⁵²

Коли особа, що є стороною судового провадження, помирає, а інша особа заявляє про свій намір продовжити розгляд справи як спадкоємець заявника, при розгляді строків провадження може бути врахована уся його тривалість.⁴⁵³ На відміну від цього, коли особа вступає у справу як третя сторона лише від свого імені, відлік строку починається від дати такого вступу.⁴⁵⁴

7.1.2. Визначення тривалості кримінальних проваджень

Вимога розумного строку у кримінальному провадженні спрямована на забезпечення того, щоб «обвинувачені не залишалися надто довго в стані невизначеності щодо результату вирішення висунутого проти них обвинувачення».⁴⁵⁵ У кримінальних справах строк починає спливати з моменту, коли особу «обвинувачено».⁴⁵⁶ Це означає: з того моменту, коли становище обвинуваченого зазнає «істотного впливу».⁴⁵⁷ Слід зазначити, що відлік строку може розпочинатися ще до того, як справу передадуть до суду першої ін-

451 ЄСПЛ, *справа «Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], №15766/03, 16 березня 2010 р., §109.

452 ЄСПЛ, *справа «Сюссман проти Німеччини» (Süssmann v. Germany)* [ВП], №20024/92, 16 вересня 1996 р., §39.

453 ЄСПЛ, *справа «Скордіно проти Італії (№1)» (Scordino v. Italy (№1))* [ВП], №36813/97, 29 березня 2006 р., §220.

454 Там само.

455 ЄСПЛ, *справа «Вемгофф проти Німеччини» (Wemhoff v. Germany)*, №2122/64, 27 червня 1968 р., §18.

456 ЄСПЛ, *справа «Тичко проти Росії» (Tychko v. Russia)*, №56097/07, 11 червня 2015 р., §63.

457 ЄСПЛ, *справа «Еккле проти Німеччини» (Eckle v. Germany)*, №8130/78, 15 липня 1982 р.

станції, наприклад з моменту арешту⁴⁵⁸ чи від початку досудового розслідування.⁴⁵⁹

Приклад: У справі «Малков проти Естонії» (*Malkov v. Estonia*)⁴⁶⁰ заявника у 2008 році було засуджено за вбивство водія таксі. Кримінальне розслідування розпочалося 6 серпня 1998 року. Заявник скаржився на те, що провадження тривало надто довго.

ЄСПЛ повторює, що строк у кримінальних справах починає спливати, як тільки особі було пред'явлено обвинувачення, що може мати місце до того, як справа надходить на розгляд до суду. Термін «обвинувачення» відповідає критерію «суттєвий вплив» на становище підозрюваного. Суд за відправну точку взяв 17 серпня 2001 року – день, коли слідчий поліції сформував обвинувачення заявникові і його було оголошено в розшук. Завершилося провадження 22 квітня 2009 року, коли Верховний Суд відхилив скаргу заявника. Провадження в судах трьох інстанціях тривало сім років і вісім місяців. Провадження тривало надмірно довго, що порушило п. 1 статті 6 ЄКПЛ. Як засіб правового було застосовано скорочення терміну призначеного заявникові покарання.

Вимога щодо розумного строку поширюється на все провадження у справі, включаючи стадію оскарження.⁴⁶¹ Таким чином, строк не закінчується, доки судовим рішенням не встановлено обґрунтованість обвинувачення; ним може бути й рішення апеляційного суду, постановлене по суті справи.⁴⁶² Обґрунтованість кримінального обвинувачення встановлюється лише разом з остаточним призначенням покарання.⁴⁶³ Для цілей статті 6 ЄСПЛ виконання вироку суду вважається невід'ємною складовою судового процесу; це включає і виконання виправдувального вироку.⁴⁶⁴

458 ЄСПЛ, *справа «Вемгофф проти Німеччини» (Wemhoff v. Germany)*, №2122/64, 27 червня 1968 р., §19.

459 ЄСПЛ, *справа «Рінґайзен проти Австрії» (Ringelsen v. Austria)*, №2614/65, 16 липня 1971 р., §110.

460 ЄСПЛ, *справа «Малков проти Естонії» (Malkov v. Estonia)*, №31407/07, 4 лютого 2010 р.

461 ЄСПЛ, *справа «Кьоніґ проти Німеччини» (König v. Germany)*, №6232/73, 28 червня 1978 р., §98.

462 ЄСПЛ, *справа «Ноймайстер проти Австрії» (Neumeister v. Austria)*, №1936/63, 27 червня 1968 р., §19.

463 ЄСПЛ, *справа «Еккле проти Німеччини» (Eckle v. Germany)*, №8130/78, 15 липня 1982 р., §77.

464 ЄСПЛ, *справа «Асанідзе проти Грузії» (Assanidze v. Georgia)* [ВП], №71503/01, 8 квітня 2004 р., §§181–182.

7.2. Критерії визначення розумного строку провадження

Ключові моменти

- Розумність тривалості кримінального та некримінального провадження залежить від конкретних обставин кожної справи.
- Для оцінки розумності строку в кримінальних та некримінальних провадженнях застосовують чотири критерії: складність справи; поведінка заявника; поведінка національних органів влади; значення справи для заявника.

Підхід до встановлення того, чи провадження у справі тривало занадто довго, описується як «більш прагматичний, аніж науковий».⁴⁶⁵ **Відповідно до права РЄ та права ЄС** як у кримінальному, так і в інших провадженнях розумність строків провадження залежить від конкретних обставин справи.⁴⁶⁶

Для оцінки розумності тривалості у кримінальному і некримінальному провадженнях використовують чотири критерії:

- (i) складність справи;
- (ii) поведінка заявника;
- (iii) поведінка відповідних органів влади;
- (iv) важливість справи для заявника (див. **Розділи 7.2.1–7.2.4**).⁴⁶⁷

Застосовуючи ці критерії, ЄСПЛ дійшов висновку, наприклад, що 10 років⁴⁶⁸ і 13 років⁴⁶⁹ не є розумними строками для кримінального провадження. Він також визнав 10 років нерозумним строком для цивільного провадження⁴⁷⁰

465 Думка генерального адвоката Шарпстона у СЕС, С-58/12, *справа «Груп Гасконь SA проти Європейської Комісії» (Groupe Gascogne SA v. European Commission)*, 30 травня 2013 р., §§72–73.

466 ЄСПЛ, *справа «Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, №6232/73, 28 червня 1978 р., §110.

467 Напр., ЄСПЛ, *справа «Фрідландер проти Франції» (Frydlender v. France)* [ВП], №30979/96, 27 червня 2000 р., §43 (трудові відносини).

468 ЄСПЛ, *справа «Міласі проти Італії» (Milasi v. Italy)*, №10527/83, 25 червня 1987 р.

469 ЄСПЛ, *справа «Барретта проти Італії» (Baggetta v. Italy)*, №10256/83, 25 червня 1987 р.

470 ЄСПЛ, *справа «Капуано проти Італії» (Caruano v. Italy)*, №9381/81, 25 червня 1987 р.

та 7 років – для дисциплінарного.⁴⁷¹ Справи можуть проходити через низку рівнів юрисдикції (наприклад, при поданні апеляції). Це враховується при розгляді питання розумності. При визначенні того, що є розумним, враховується сукупний наслідок затримок на кожній стадії.⁴⁷²

Необхідно, однак, встановити баланс між швидкістю та належним здійсненням правосуддя. Наприклад, потреба вирішувати справи швидко не може позбавляти обвинуваченого права на захист (див. **Розділ 4.2.4** про достатній час і можливості для підготовки свого захисту).⁴⁷³

Приклад: У справі «*Старокадомський проти Росії (№2)*» (*Starokadomskiy v. Russia (№2)*)⁴⁷⁴ заявнику було висунуте обвинувачення в убивстві за обтяжуючих обставин у лютому 1998 року. Згодом він був обвинувачений в інших насильницьких злочинах, скоєних разом із кількома іншими підозрюваними. У листопаді 2004 року його було засуджено за кілька злочинів, включно зі змовою з метою вбивства. Його обвинувальний вирок був залишений без змін апеляційним судом, і в листопаді 2005 року він зрештою був засуджений до десяти років ув'язнення. Заявник скаржився, що тривалість кримінального провадження була нерозумною.

Жодних ознак того, що вимога «розумного строку» враховувалася в мотивувальній частині рішень національних судів, не було. Стаття 6 ЄСПЛ вимагає, щоб судове провадження було завершене протягом розумного строку, але вона встановлює і більш загальний принцип належного здійснення правосуддя. У цьому випадку Суд не переконався в тому, що органам влади вдалося встановити справедливий баланс між різними аспектами цієї основної вимоги. Заявник перебував під вартою, тож це вимагало особливої добросовісності. Суд визнав порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

ЄС застосовує ті ж критерії до проваджень у Суді загальної юрисдикції ЄС.⁴⁷⁵ ЄС ухвалив також, що правові зобов'язання ЄС не можуть бути обґрунтованими недотримання державами-членами принципу розумного строку.

471 ЄСПЛ, *справа «Кінчеш проти Угорщини» (Kincses v. Hungary)*, №66232/10, 27 січня 2015 р.

472 ЄСПЛ, *справа «Доймеланд проти Німеччини» (Deumeland v. Germany)*, №9384/81, 29 травня 1986 р., §90.

473 ЄСПЛ, *справа «Боддаерт проти Бельгії» (Boddaert v. Belgium)*, №12919/87, 12 жовтня 1992 р., §39.

474 ЄСПЛ, *справа «Старокадомський проти Росії (№2)» (Starokadomskiy v. Russia (№2))*, №27455/06, 13 березня 2014 р.

475 ЄС, С-58/12 Р, *справа «Груп Гасконь SA проти Європейської Комісії» (Groupe Gascogne SA v. European Commission)*, 26 листопада 2013 р., §§82–88.

Приклад: У справі «Податковий орган м. П'яченца проти Бельведере Коструцїонї Srl» (*Ufficio IVA di Piacenza v. Belvedere Costruzioni Srl*)⁴⁷⁶ італійське законодавство передбачало автоматичне завершення певних податкових проваджень, що перебувають на розгляді податкового суду третьої інстанції понад десять років після їх розгляду судом першої інстанції. Це вважалося сумісним із правом ЄС.

ЄС зазначив, що зобов'язання забезпечити ефективне надходження ресурсів до країн Європейського Союзу не може суперечити принципу розумних строків провадження, що впливає зі статті 47 Хартії основних прав ЄС і п. 1 статті 6 ЄКПЛ.

7.2.1. Складність справи

Складність має зв'язок як з фактами, так і з правом. У складній справі можуть виникнути питання щодо стану здоров'я заявника,⁴⁷⁷ великого обсягу доказів,⁴⁷⁸ складних питань права,⁴⁷⁹ потреби опитати численних свідків⁴⁸⁰ або велику кількість осіб, що постраждали.⁴⁸¹ Деякі справи можуть виглядати більш складними з огляду на їх характер – наприклад, якщо вони стосуються як суспільних, так і особистих інтересів.⁴⁸² Однак тільки те, що справа вважається дуже складною, не означає, що всі затримки вважатимуться обґрунтованими.⁴⁸³

Приклад: У справі «Матонь проти Польщі» (*Matoń v. Poland*)⁴⁸⁴ заявникові 19 червня 2000 року було висунуто обвинувачення в незаконному зберіганні вогнепальної зброї та участі в організованій злочинній групі. У справі було 36 обвинувачених і 147 свідків. Заявник був засуджений

476 ЄС, С-500/10, справа «Податковий орган м. П'яченца проти Бельведере Коструцїонї Srl» (*Ufficio IVA di Piacenza v. Belvedere Costruzioni Srl*), 29 березня 2012 р., §23.

477 ЄСПЛ, справа «Яйков проти Росії» (*Yaikov v. Russia*), №39317/05, 18 червня 2015 р., §76.

478 ЄСПЛ, справа «Еккле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*), №8130/78, 15 липня 1982 р.

479 ЄСПЛ, справа «Брайнесберґер і Венцельхюмер проти Австрії» (*Breinesberger and Wenzelhuemer v. Austria*), №46601/07, 27 листопада 2012 р., §§30–33.

480 ЄСПЛ, справа «Мітев проти Болгарії» (*Mitev v. Bulgaria*), №40063/98, 22 грудня 2004 р., §99.

481 ЄСПЛ, справа «Папахелас проти Греції» (*Papachelas v. Greece*) [ВП], №31423/96, 25 березня 1999 р., §39 (складність обставин).

482 ЄСПЛ, справа «Візінґер проти Австрії» (*Wiesinger v. Austria*), №11796/85, 30 жовтня 1991 р., §55.

483 ЄСПЛ, справа «Феррантеллі і Сантанджело проти Італії» (*Ferrantelli and Santangelo v. Italy*), №19874/92, 7 серпня 1996 р., §42. Див. також ЄСПЛ, справа «Рінґайзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), №2614/65, 16 липня 1971 р., §110.

484 ЄСПЛ, справа «Матонь проти Польщі» (*Matoń v. Poland*), №30279/07, 9 червня 2009 р.

у 2008 році. Він звернувся до регіонального суду, який станом на час розгляду справи в ЄСПЛ ще не виніс рішення. Він також подав скаргу до апеляційного суду, стверджуючи, що його право на судовий розгляд протягом розумного строку було порушено. Суд скаргу відхилив.

ЄСПЛ визнав, що справа була дуже складною, із залученням кількох обвинувачених та великого обсягу доказів. Проте ЄСПЛ визнав, що саме по собі це не може бути виправданням загальної тривалості кримінального провадження. Навіть зважаючи на значні труднощі, з якими зіткнулися національні органи влади, вони повинні були організувати судовий процес ефективно та забезпечити дотримання гарантій ЄКПЛ. Кримінальне провадження, що тривало понад вісім років, не відповідало вимозі розумного строку. Статтю 6 ЄКПЛ було порушено.

Таким чином, хоча завершення провадження у складних справах може потребувати більше часу, складність не обов'язково є виправданням надто тривалого провадження.⁴⁸⁵

7.2.2. Поведінка заявника

Поведінка заявника є об'єктивним фактором провадження, який держава контролювати не може. Отже, поведінку слід враховувати при визначенні того, чи було перевищено розумний строк.⁴⁸⁶

Не можна звинувачувати осіб у тому, що вони користуються своїми правами або використовують усі можливості для оскарження, які в них є.⁴⁸⁷ Вони не зобов'язані активно співпрацювати аби прискорювати провадження проти них.⁴⁸⁸ Обов'язок заявника полягає в тому, щоб вести свою справу старанно, утримуватися від використання тактики затягування і не нехтувати можливостями для скорочення провадження.⁴⁸⁹

485 Рада Європи, СЕРЕJ (2012), «Тривалість судових проваджень у державах-членах Ради Європи на основі практики Європейського суду з прав людини» (*Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*), стор. 20.

486 ЄСПЛ, *справа «Візінгер проти Австрії» (Wiesinger v. Austria)*, №11796/85, 30 жовтня 1991 р., §57.

487 ЄСПЛ, *справа «Губкін проти Росії» (Gubkin v. Russia)*, №36941/02, 23 квітня 2009 р., §167. Див. також ЄСПЛ, *справа «Мойсєєв проти Росії» (Moiseyev v. Russia)*, №62936/00, 9 жовтня 2008 р., §192.

488 ЄСПЛ, *справа «Еккле проти Німеччини» (Eckle v. Germany)*, №8130/78, 15 липня 1982 р., §82.

489 ЄСПЛ, *справа «Харчова спілка Сандерс SA проти Іспанії» (Unión Alimentaria Sanders SA v. Spain)*, №11681/85, 7 липня 1989 р., §35.

Приклад: У справі «Велієв проти Росії» (*Veliyev v. Russia*)⁴⁹⁰ заявник був заарештований і взятий під варту 26 лютого 2004 року за підозрою в тому, що він брав участь у кількох епізодах організованих збройних пограбувань. Рішення судом першої інстанції було винесено 21 червня 2006 року. Обвинувальний вирок було залишено без змін апеляційним судом. Уряд доводив, що провадження тривало довго через умисні дії інших обвинувачених у цій справі, потребу забезпечити переклад з російської на азербайджанську мову та через те, що заявник, обвинувачені та адвокати час від часу хворіли.

ЄСПЛ нагадав, що заявника не можна зобов'язати активно співпрацювати з судовими органами і не можна критикувати за те, що він хотів повною мірою використати наявні засоби правового захисту. У цій справі заявник не впливав суттєво на тривалість провадження, а певні затримки можна було віднести на рахунок національних органів влади. Стаття 6 ЄКПЛ вимагає швидкого судового розгляду, а також встановлює загальний принцип належного здійснення правосуддя. Національні органи влади не встановили справедливого балансу між різними аспектами цієї основоположної вимоги, порушивши статтю 6 ЄКПЛ.

До поведінки особи, що може призводити до затримки, належить втеча за межі юрисдикції. Тому, як правило, обвинувачений не може скаржитися на невинуватий тривалість провадження після того, як він здійснив втечу, якщо в нього немає належних аргументів.⁴⁹¹ Поведінка заявника не може використовуватися для обґрунтування періодів бездіяльності органів влади.

7.2.3. Поведінка національних органів влади

Затримки, які можна віднести на рахунок держави, слід брати до уваги,⁴⁹² проте ретельно розглядати питання розподілу відповідальності за них. Наприклад, затримки в провадженні, спричинені передачею питання до ЄС для отримання попереднього рішення, не є виною держави.⁴⁹³

490 ЄСПЛ, *справа «Велієв проти Росії» (Veliyev v. Russia)*, №24202/05, 24 червня 2010 р.

491 ЄСПЛ, *справа «Ваїч проти Туреччини» (Vayıç v. Turkey)*, №18078/02, 20 червня 2006 р., §44.

492 ЄСПЛ, *справа «Бухгольц проти Німеччини» (Buchholz v. Germany)*, №7759/77, 6 травня 1981 р., §49. Див. також ЄСПЛ, *справа «Ягцілар та інші проти Греції» (Yagtzilar and others v. Greece)*, №41727/98, 6 грудня 2001 р.

493 ЄСПЛ, *справа «Пафітіс та інші проти Греції» (Pafitis and others v. Greece)*, №20323/92, 26 лютого 1998 р., §95.

Держави повинні організувати свої правові системи так, щоб дати можливість своїм судам гарантувати право отримувати остаточне рішення протягом розумного строку.⁴⁹⁴ Однак головна відповідальність за підготовку справи та швидке проведення судового розгляду покладається на суддю.⁴⁹⁵ ЄСПЛ постановив, що неодноразові заміни судді «не звільняють державу від відповідальності за забезпечення належної організації процесу здійснення правосуддя».⁴⁹⁶ Так само і «хронічна перевантаженість» справами не є виправданням для надмірної тривалості провадження.⁴⁹⁷ Держава несе відповідальність за роботу всіх державних органів, а не тільки судів.⁴⁹⁸

Приклад: У справі «Будівельне товариство Мартінс і Вієйра, Lda. та інші проти Португалії» (*Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. and Others v. Portugal*)⁴⁹⁹ органи обвинувачення в Порту почали розслідування колишніх фінансових дій заявників 17 вересня 1999 року. Згодом у кримінальних судах Порту і Барселуш було розпочато два різних кримінальних провадження. Станом на час розгляду справи в ЄСПЛ обидва провадження ще тривали.

ЄСПЛ відзначив, що строк проваджень уже перевищив 14 років. Крім того, провадження було зупинено майже на чотири роки з грудня 1999 року, коли заявники набули статусу підозрюваних, до квітня та листопада 2003 року, коли їм було висунуто обвинувачення. У період з 2003 до 2005 року включно, коли було призначено дату судового розгляду, мала місце ще одна затримка. Це свідчить, що національні суди від самого початку не виявляли належної добросовісності при розгляді справи заявників. Суд зазначив, що, з огляду на процесуальну ефективність, може бути доцільно, щоб національні суди чекали на результат паралельного провадження, проте це очікування має бути пропорційним, оскільки через нього обвинувачена особа тривалий час перебуває у стані невизначеності. Суд встановив порушення статті 6 ЄКПЛ.

494 ЄСПЛ, *справа «Кок'яrella проти Італії» (Cocchiarella v. Italy)* [ВП], №64886/01, 29 березня 2006 р., §119. Приклад кримінальної справи див. ЄСПЛ, *справа «Доббертен проти Франції» (Dobbertin v. France)*, №13089/87, 25 лютого 1993 р., §44.

495 ЄСПЛ, *справа «Капуано проти Італії» (Caruano v. Italy)*, №9381/81, 25 червня 1987 р., §§30–31.

496 ЄСПЛ, *справа «Лехнер і Гесс проти Австрії» (Lechner and Hess v. Austria)*, №9316/81, 23 квітня 1987 р., §58.

497 ЄСПЛ, *справа «Пробстмайер проти Німеччини» (Probstmeier v. Germany)*, №20950/92, 1 липня 1997 р., §64.

498 ЄСПЛ, *справа «Мартінс Морейра проти Португалії» (Martins Moreira v. Portugal)*, №11371/85, 26 жовтня 1988 р., §60.

499 ЄСПЛ, *справа «Будівельне товариство Мартінс і Вієйра, Lda. та інші проти Португалії» (Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. and Others v. Portugal)*, №№56637/10, 59856/10, 72525/10, 7646/11 і 12592/11, 30 жовтня 2014 р.

Тимчасове накопичення невіршених справ у суді не тягне за собою відповідальності держави, якщо вона оперативно вживає належних заходів, спрямованих на вирішення проблеми.⁵⁰⁰ Щоб упоратися з накопиченими справами, держави можуть уживати тимчасових заходів, наприклад, встановлюючи особливий порядок розгляду щодо певних справ.⁵⁰¹ Однак якщо ці тимчасові заходи не дають результатів, держави повинні вдатися до більш ефективних дій, аби вирішити цю проблему.⁵⁰² Держави повинні шукати шляхи забезпечення того, щоб їхні судові системи не спричиняли затримок у розгляді справ.

Гідний уваги досвід

Зменшення тривалості провадження шляхом врахування думок користувачів послуг суду

У Швеції проєкт «Якісне керування роботою суду» успішно зменшив тривалість провадження в апеляційних і районних судах. Проєкт був покликаний організувати внутрішній зворотний зв'язок з боку суддів та персоналу суду щодо судового адміністрування. Організовано було й зовнішній зворотний зв'язок з боку обвинувачуваних, свідків і адвокатів. Діалог цей відбувався шляхом опитувань, анкетувань та роботи в малих групах. Надані пропозиції щодо поліпшення розгляду справ судами впроваджувалися в практику і допомогли скоротити строки, необхідні для завершення провадження у справах.

Джерело: Carboni, N. (2014), «From quality to access to justice: Improving the functioning of European judicial systems» (Від якості до доступу до правосуддя: покращення функціонування європейських судових систем), *Civil and Legal Sciences*, том 3, випуск 4, ст. 4.

7.2.4. Важливість справи для заявника

Ще одним критерієм, який необхідно враховувати при оцінці тривалості провадження, є важливість питання, яке вирішується, з точки зору заявника. Більш жорсткий стандарт, що вимагає «особливої добросовісності» з боку

500 ЄСПЛ, *справа «Пробстмайер проти Німеччини» (Probstmeier v. Germany)*, №20950/92, 1 липня 1997 р., §64. Див. також: Рада Європи, СЕРЕJ (2012), «Тривалість судових проваджень у державах-членах Ради Європи на основі практики Європейського суду з прав людини» (*Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*), стор. 3.

501 ЄСПЛ, *справа «Ціммерманн і Штайнер проти Швейцарії» (Zimmermann and Steiner v. Switzerland)*, №8737/79, 13 липня 1983 р., §29. Див. також: ЄСПЛ, *справа «Рутковські та інші проти Польщі» (Rutkowski and Others v. Poland)*, №№72287/10, 13927/11 і 46187/11, 7 липня 2015 р., §§207–210. Приклад кримінальної справи див. ЄСПЛ, *справа «Міласі проти Італії» (Milasi v. Italy)*, №10527/83, 25 червня 1987 р., §18.

502 ЄСПЛ, *справа «Ціммерманн і Штайнер проти Швейцарії» (Zimmermann and Steiner v. Switzerland)*, №8737/79, 13 липня 1983 р., §29.

органів влади, застосовується в разі, якщо обвинувачений перебуває під вартою.⁵⁰³ Справи, які стосуються неповнолітніх осіб або небезпечних для життя захворювань, також заслуговують на більш швидке вирішення.⁵⁰⁴

Гідний уваги досвід

Прискорення провадження

У районі Еспоо у Фінляндії кримінальні суди запровадили так звані «юоко-дні», під час яких справи щодо неповнолітніх є пріоритетом і автоматично пересуваються на початок черги. Внаслідок цього скорочуються строки розгляду, а неповнолітні зазнають меншого стресу.

Джерело: FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EC Member States* («Правосуддя, дружнє до дітей – Перспективи та досвід фахівців щодо участі неповнолітніх у цивільних та кримінальних судових провадженнях у 10 країнах-членах ЄС»), ст. 35.

Наприклад, розглядаючи справу про повернення дітей до Норвегії відповідно до Міжнародної конвенції про викрадення дітей, ЄСПЛ наголосив на «критичному значенні» часу в таких провадженнях, бо затримки в них можуть суттєво визначати результат справи.⁵⁰⁵ Особливої старанності також треба дотримуватися в провадженнях щодо визначення відшкодування шкоди потерпілим у дорожньо-транспортних пригодах,⁵⁰⁶ а також у трудових спорах.⁵⁰⁷

503 ЄСПЛ, *справа «Яблонські проти Польщі» (Jabłoński v. Poland)*, №33492/96, 21 грудня 2000 р., §102. Див. також ЄСПЛ, *справа «Чудун проти Росії» (Chudun v. Russia)*, №20641/04, 21 червня 2011 р., §112.

504 ЄСПЛ, *справа «Хокканен проти Фінляндії» (Hokkanen v. Finland)*, №19823/92, 23 вересня 1994 р., §72 («суттєво, щоб справи про опіку [над дитиною] вирішувалися без зволікань»). Див. також ЄСПЛ, *справа «Х. проти Франції» (X. v. France)*, №18020/91, 31 березня 1992 р., §45 (справу слід було розглядати в терміновому порядку з огляду на очікувану тривалість життя відповідних осіб).

505 ЄСПЛ, *справа «Гогольм проти Словаччини» (Hoholm v. Slovakia)*, №35632/13, 13 січня 2015 р., §51.

506 ЄСПЛ, *справа «Мартінс Морейра проти Португалії» (Martins Moreira v. Portugal)*, №11371/85, 26 жовтня 1988 р.

507 ЄСПЛ, *справа «Вокатуро проти Італії» (Vocatur v. Italy)*, №11891/85, 24 травня 1991 р., §17; ЄСПЛ, *справа «Бауер проти Словенії» (Bauer v. Slovenia)*, №75402/01, 9 березня 2006 р., §19. Докладніше про справи, що вимагають ще більшої старанності, див. також: Рада Європи, СЕПЕ (2012), «Тривалість судових проваджень в державах-членах Ради Європи на основі практики Європейського суду з прав людини» (*Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*), стор. 3. Зважте також на: Рада Європи, СЕПЕ (2013), «Строки провадження по апеляціях держави і в верховних судах» (*States appeal and supreme courts' lengths of proceedings*).

Приклад: У справі «Мікуліч проти Хорватії» (*Mikulić v. Croatia*)⁵⁰⁸ заявниці і її мати подали позов про встановлення батьківства проти Н.Р. Внаслідок цього було заплановано 15 слухань, шість з яких довелося відтермінувати через неявку Н.Р. Він також постійно не з'являвся на молекулярно-генетичну експертизу. На той час, коли справа надійшла до ЄСПЛ, провадження вже тривало чотири роки і ще не закінчилося.

Справа стосувалася стверджуваного порушення статті 8, але ЄСПЛ ще раз нагадав, що справи, які стосуються цивільного стану та правоздатності, потребують особливої ретельності. У цій справі, враховуючи її важливість для заявниці та з огляду на її право встановлювати або заперечувати батьківство з метою усунення невизначеності щодо особи її біологічного батька, стаття 6 вимагала від компетентних національних органів діяти з особливою ретельністю. Пункт 1 статті 6 ЄКПЛ було порушено.

7.3. Засоби правового захисту від надмірної тривалості провадження

У Главі 7 ідеться про право на завершення судового провадження протягом розумного строку.⁵⁰⁹ У цьому Розділі розглядається підхід ЄСПЛ до забезпечення ефективного засобу правового захисту щодо надто тривалого провадження. Слід зазначити, що державам рекомендується запобігати надмірно тривалому провадженню – наприклад, шляхом реорганізації судових систем – замість того, щоб виправляти становище, вдаючись до компенсації. ЄСПЛ наполягає на тому, що перевагу слід надавати засобам правового захисту, спрямованим на прискорення провадження з метою запобігати їхній надмірній тривалості, оскільки це дозволяє уникнути низки порушень щодо тривалості в межах одного й того ж судового провадження.⁵¹⁰

508 ЄСПЛ, *справа «Мікуліч проти Хорватії» (Mikulić v. Croatia)*, №53176/99, 7 лютого 2002 р.

509 Чинники, що визначають розумність, наведені в практиці ЄСПЛ; див., напр., ЄСПЛ, *справа «Кеммаш проти Франції (№1 і №2)» (Kemmache v. France (№№1 and 2))*, №№12325/86 і 14992/89, 27 листопада 1991 р., §60. СЕС користується таким самим підходом. Див. СЕС, С-185/95 Р, *справа «Бауштальгевебе ГмБН проти Комісії Європейських Спільнот» (Baustahlgewebe GmbH v. Commission of the European Communities)*, 17 грудня 1998 р., §29.

510 ЄСПЛ, *справа «Скордіно проти Італії (№1)» (Scordino v. Italy (№1))* [ВП], №36813/97, 29 березня 2006 р., §183; ЄСПЛ, *справа «Кудла проти Польщі» (Kudła v. Poland)* [ВП], №30210/96, 26 жовтня 2000 р., §152.

Приклад: У справі «Скордіно проти Італії (№1)» (*Scordino v. Italy (No.1)*)⁵¹¹ йшлося про вимогу компенсації за експропріацію землі. Було також подано скаргу щодо строків розгляду справи, яке тривало вісім з половиною років у двох інстанціях.

Щодо ефективного засобу правового захисту ЄСПЛ вказав, що порушення можуть виправлятися за допомогою різних засобів захисту. Деякі держави поєднують засоби правового захисту з метою прискорення розгляду справи з компенсацією. Державам надається певна свобода розсуду; запровадження компенсаційного засобу захисту не вважається неефективним за умови, що такий засіб відповідає ЄКПЛ. Існує усталена, хоч і спростовна, презумпція, що надмірно тривалі провадження спричиняють нематеріальну шкоду. Однак рівень компенсації залежить від характеру та ефективності національного засобу правового захисту.

Відповідно до права РЄ превентивний засіб правового захисту, наприклад той, що прискорює розгляд справи шляхом визначення дати невідкладного розгляду, є пріоритетним. Проте ефективним може бути й компенсаційний засіб, у разі якщо провадження вже триває надто довго, а превентивного засобу не існує.⁵¹² У кримінальних справах ЄСПЛ може встановити, що ефективним засобом захисту є скорочення терміну покарання.⁵¹³

Щодо права ЄС СЕС поки не виносив рішень стосовно тривалості провадження в національному суді за статтю 47 Хартії основних прав ЄС, але погодився з тим, що компенсація є ефективним засобом правового захисту стосовно провадження, яке порушує статтю 47, у Суді загальної юрисдикції ЄС.

Приклад: У справі «Груп Гасконь SA проти Комісії» (*Groupe Gascogne SA v. Commission*)⁵¹⁴ СЕС розглядав випадки надмірної тривалості провадження та відповідні засоби правового захисту стосовно проваджень у Суді загальної юрисдикції (СЗЮ).

511 ЄСПЛ, *справа «Скордіно проти Італії (№1)» (Scordino v. Italy (№1))* [ВП], №36813/97, 29 березня 2006 р., §§106-108 і 201-205.

512 ЄСПЛ, *справа «Макфарлейн проти Ірландії» (McFarlane v. Ireland)* [ВП], №31333/06, 10 вересня 2010 р., п. 108.

513 ЄСПЛ, *справи «Орховські проти Польщі» (Orchowski v. Poland)*, №17885/04, 22 жовтня 2009 р. і «Норберт Сікорські проти Польщі» (Norbert Sikorski v. Poland), №17599/05, 22 жовтня 2009 р.

514 СЕС, С-58/12 Р, *справа «Груп Гасконь SA проти Комісії» (Groupe Gascogne SA v. Commission)*, 26 листопада 2013 р., §§82-88.

СЄС дійшов висновку, що коли Суд Європейського Союзу порушує своє зобов'язання за статтею 47 – постановити рішення в справі протягом розумного строку, то санкцією має бути позов про відшкодування шкоди, що вноситься до Суду загальної юрисдикції ЄС. Це є ефективним засобом правового захисту.

У 2010 році Комітет міністрів Ради Європи видав Рекомендацію, в якій державам було запропоновано практичні настанови щодо вирішення питання в частині відновлення права.⁵¹⁵ У центрі її уваги – прискорення судового провадження.

⁵¹⁵ Рада Європи, Комітет Міністрів (2010), Рекомендація CM/Rec(2010)3 Комітету міністрів державам-членам щодо ефективних засобів правового захисту від надмірної тривалості провадження, 24 лютого 2010 р.

8

Доступ до правосуддя в окремих сферах права

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Особи з інвалідністю		
<p>Хартія основних прав, статті 6 (Право на свободу та особисту недоторканність), 20 (Рівність перед законом), 21 (Недискримінація) і 47 (Право на ефективний засіб правового захисту)</p> <p>Директива про права потерпілих (2012/29/EU)</p> <p>Директива про право на переклад у кримінальному провадженні (2010/64/EU)</p> <p>Директива про право на інформацію у кримінальному провадженні (2012/13/EU)</p> <p>Директива про доступ до захисника (2013/48/EU)</p>	<p>Доступ до правосуддя</p>	<p>ЕКПЛ, статті 5 (Право на свободу та особисту недоторканність), 6 (Право на справедливий суд) і 14 (Заборона дискримінації)</p> <p>ЄСПЛ, справа «А.К. та Л. проти Хорватії» (<i>A.K. and L. v. Croatia</i>), №37956/11, 2013 р.</p>
	<p>Правоздатність і дієздатність</p>	<p>ЄСПЛ, справа «Штукатуров проти Росії» (<i>Shtukaturov v. Russia</i>), №44009/05, 2008 р.</p>

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
Потерпілі від злочину		
<p>Хартія основних прав, стаття 47</p> <p>СЕС, С-105/03, Кримінальне провадження проти Марії Пупіно (<i>Criminal proceedings against Maria Pupino</i>), 2005 р.</p> <p>Рамкове рішення про статус потерпілих (2001/220/JHA)</p> <p>Директива про права потерпілих (2012/29/EU)</p> <p>Директива про відшкодування (2004/80/EC)</p>		<p>ЕКПЛ, стаття 13 (Право на ефективний засіб правового захисту)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Дінк проти Туреччини» (<i>Dink v. Turkey</i>), №N°2668/07 та ін., 2010 р.</p> <p>Конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (CETS №116)</p>
Ув'язнені особи й особи, що тримаються під вартою		
<p>Хартія основних прав, стаття 6</p> <p>Директива про право на переклад у кримінальному провадженні (2010/64/EU)</p> <p>Директива про право на інформацію у кримінальному провадженні (2012/13/EU)</p> <p>Директива про доступ до захисника (2013/48/EU)</p>	<p>Доступ до суду і захисника</p>	<p>ЕКПЛ, стаття 5</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 6</p>	<p>Право на оскарження рішення про позбавлення свободи</p>	<p>ЕКПЛ, пп. 1, 3 і 4 статті 5</p> <p>ЄСПЛ, справа «Станєв проти Болгарії» (<i>Stanev v. Bulgaria [GC]</i>), №36760/06, 2012 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Гассан та інші проти Франції» (<i>Hassan and Others v. France</i>), №N° 46695/10 і 54588/10, 2014 р.</p>

ЄС	Питання, що розглядаються	РЄ
Хартія основних прав, стаття 6	Компенсація за незаконне затримання	ЄКПЛ, п. 5 статті 5
Екологічне право		
<p>СЄС, С-115/09, <i>справа «Спілка захисту довкілля і охорони природи Німеччини, Асоціація землі Північний Рейн-Вестфалія проти Уряду округу Арнсберг» (Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV v. Bezirksregierung Arnsberg)</i>, 2011 р.</p> <p>Директива про доступ громадськості до екологічної інформації (2003/4/ЄС)</p> <p>Директива про участь громадськості (2003/35/ЄС)</p> <p>Регламент (ЄС) №1367/2006 про застосування положень Орхуської Конвенції</p>		<p>ЄСПЛ, <i>справа «Тетар проти Румунії» (Tătar v. Romania)</i>, №67021/01, 2009 р.</p> <p>Європейська соціальна хартія, стаття 11 (Право на охорону здоров'я)</p>
Електронне правосуддя		
<p>СЄС, Об'єднані справи із С-317/08 по С-320/08 «Росальба Аласіні проти Телеком Італія SpA, Філомена Каліфано проти Wind SpA, Люція Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія та Мультисервіс Srl проти Телеком Італія SpA» (<i>Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA</i>), 2010 р.</p>		<p>ЄСПЛ, <i>справа «Адвокатське партнерство а.с. проти Словаччини» (Lawyer Partners a.s. v. Slovakia)</i>, №N°54252/07 та ін., 2009 р.</p>

ЄС	Питання, що розглядаються	РЕ
Регламент (ЄС) №1896/2006 про Європейське платіжне доручення		
Регламент (ЄС) №861/2007 про створення Європейського порядку врегулювання спорів з незначною сумою позовних вимог		

У цій главі розглядається доступ до правосуддя для окремих груп та у вибраних сферах, щодо яких у праві РЕ та праві ЄС було розроблено спеціальні принципи: особи з інвалідністю (Розділ 8.1), потерпілі від злочину (Розділ 8.2), ув'язнені особи та особи, що перебувають під вартою (Розділ 8.3), екологічне право (Розділ 8.4) та електронне правосуддя (Розділ 8.5). Інші групи (зокрема, неповнолітні та нелегальні мігранти) розглядаються в існуючих довідниках FRA-ЄСПЛ з європейського права щодо притулку, кордонів та імміграції, а також європейського права про права дитини.⁵¹⁶ Слід зазначити, що правові норми, викладені в *Главах 1-7*, також застосовні до *Глави 8*. У *Главі 8* досліджуються додаткові заходи, які могли б стати корисними для забезпечення повноцінного доступу до правосуддя.

8.1. Особи з інвалідністю

Ключові моменти

- Право РЕ та право ЄС спирається на Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (КПОІ) та на її принципи.
- Стаття 20 Хартії основних прав ЄС, яка підтверджує, що всі є рівними перед законом, і стаття 21, яка забороняє дискримінацію за ознакою інвалідності, посилюють право осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. За правом РЕ, стаття 14 ЄКПЛ забороняє дискримінацію за різними ознаками щодо прав, гарантованих ЄКПЛ. Ця стаття прямо

⁵¹⁶ FRA (2014), «Посібник з європейського права щодо притулку, кордонів та імміграції» (*Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration*) і FRA (2015), «Посібник з європейського права щодо прав дитини» (*Handbook on European law relating to the rights of the child*).

не посилається на таку ознаку, як інвалідність, проте ЄСПЛ включив інвалідність у своє тлумачення «інших» підстав, захищених цією статтею.

- Фізична доступність є ключовим принципом КПОІ. Сторони КПОІ повинні забезпечити особам з інвалідністю доступ, нарівні з іншими, до інформації та зв'язку, до об'єктів і послуг. КПОІ також вимагає належного облаштування, аби забезпечити особам з інвалідністю можливість доступу до суду та участі у судових провадженнях нарівні з іншими.
- КПОІ, ЄКПЛ та Хартія основних прав ЄС містять процесуальні гарантії для осіб, затриманих у зв'язку з проблемами психічного здоров'я, а також для забезпечення доступу до правосуддя особам, які не мають дієздатності.

Особи з інвалідністю стикаються з певними перешкодами, намагаючись отримати доступ до правосуддя. Отже, держави мають додаткові зобов'язання забезпечити особам з інвалідністю можливість повною мірою користуватися своїм правом на доступ до правосуддя.⁵¹⁷ У цьому Розділі розглядається кілька важливих питань, таких як доступність та дієздатність. У **Розділі 8.3** розглядається питання примусового затримання осіб з інвалідністю внаслідок психічних розладів – питання, яке часто розглядає ЄСПЛ.⁵¹⁸

Визначення інвалідності, наведене в статті 1 КПОІ, охоплює осіб зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, «які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими». КПОІ підтверджує, що особи з інвалідністю є суб'єктами прав рівності, а не одержувачами благодійності. КПОІ ратифікували ЄС та 25 його держав-членів.⁵¹⁹

517 Див., напр., Рада Європи, Комісар з прав людини (2008), «Права людини і інвалідність: рівні права для всіх» (*Human rights and disability: equal rights for all*), §3.4, і Рекомендація №4. Див. також: Рада Європи, СЕПЕJ (2010), «Доступ до правосуддя в Європі» (*Access to justice in Europe*), СЕПЕJ Studies №9.

518 ЄСПЛ, справа «Горшков проти України» (*Gorshkov v. Ukraine*), №67531/01, 8 листопада 2005 р., §44. FRA (2012), «Примусова госпіталізація і примусове лікування осіб із проблемами психічного здоров'я» (*Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems*), стор. 18–19.

519 **Онлайн-таблиця** FRA щодо ратифікації вказує, які держави її ратифікували. Ще одна **онлайн-таблиця** дає перелік органів за ст. 33 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (органи, що здійснюють моніторинг упровадження Конвенції).

8.1.1. Доступ до правосуддя

Гідний уваги досвід

Підтримка поліції в наданні допомоги людям з інвалідністю

Жандармерія – Guardia Civil – в Іспанії розробила спеціалізований посібник для співробітників поліції, який допомагає надавати кращі послуги людям з розумовими вадами.

Джерело: Carrasco, A. et al (2013), *Guía de intervención policial con personas con discapacidad intelectual* («Посібник з питань дій поліції щодо осіб з розумовими вадами»), Мадрид, Фонд Кармен Пардо-Валькарсе.

Фізична доступність є ключовим принципом КПОІ і «життєво важливою передумовою для ефективного та рівного користування особами з інвалідністю різними громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними правами». Відповідно до статті 9 КПОІ сторони Конвенції повинні забезпечити особам з інвалідністю доступ, нарівні з іншими, до фізичного оточення (наприклад, будівель), інформації та зв'язку, а також до інших об'єктів і послуг, відкритих для всіх. Сторони КПОІ повинні надавати різні види послуг, зокрема поводитирів, читців і професійних сурдоперекладачів, для полегшення доступності. Право на доступ до суду може бути порушено, якщо заявник не може фізично отримати доступ до нього – наприклад, через зменшення мобільності.⁵²⁰

Право на участь у судовому провадженні є важливою частиною права на доступ до правосуддя. КПОІ гарантує право на ефективний доступ до правосуддя в статті 13.⁵²¹ Це говорить про те, що особи з інвалідністю мають ті ж права, що й інші користувачі послуг суду: звертатися до суду, приводити інших людей до суду, виступати як свідки і брати участь у тому, що відбувається в суді. Треба внести розумні зміни, щоб особи з інвалідністю могли користуватися своїми правами нарівні з іншими. Відповідно, сторони КПОІ повинні вживати відповідних заходів, де це необхідно, щоб забезпечити особі з інвалідністю доступ до правосуддя та можливість брати участь у судовому провадженні. Підтримка може включати надання сурдоперекладачу, використання документів у доступних форматах – абеткою Брайля або

520 ЄСПЛ, *справа «Фаркаш проти Румунії» (Farcaș v. Romania)*, №32596/04, 14 вересня 2010 р., §48.

521 Звіт FRA про доступ до правосуддя в справах про дискримінацію щодо структур, процедур і механізмів підтримки, які полегшують доступ до правосуддя. Див. FRA (2012), *«Доступ до правосуддя у справах про дискримінацію у “Кроках ЄС до більшої рівності”» (Access to justice in cases of discrimination in the EU Steps to further equality)*.

в полегшеному форматі (easy-read) тощо.⁵²² Стаття 13 КПОІ також вимагає відповідної підготовки для суддів, поліцейських та персоналу в'язниць.

Відповідно до права РЕ особи з інвалідністю мають право на доступ до правосуддя за статтею 6 ЄКПЛ. Стаття 14, даючи посилання на «інші» ознаки, також захищає їх від будь-якої дискримінації у здійсненні своїх прав.⁵²³ Проте стаття 14 не є самостійним правом: вона забороняє дискримінацію за ознаками інвалідності лише стосовно матеріальних прав ЄКПЛ. Хоча Протокол №12 до ЄКПЛ поширює захист від дискримінації на будь-які права, гарантовані національним законодавством або будь-яким актом органу державної влади, і, таким чином, є ширшим, аніж стаття 14,⁵²⁴ він застосовується лише до держав, які його ратифікували.⁵²⁵

Відповідно до права ЄС стаття 47 Хартії основних прав ЄС встановлює загальне право доступу до правосуддя. Особи з інвалідністю також захищені від дискримінації статтею 20 Хартії, яка підтверджує, що кожен є рівним перед законом, і статтею 21, яка забороняє дискримінацію за ознакою інвалідності.

Відповідно до права РЕ та права ЄС заборона дискримінації означає, що держави повинні вжити позитивних заходів для забезпечення особам з інвалідністю можливості доступу до своїх прав на практиці. Необхідні дії залежать від обставин. Наприклад, щоб гарантувати право на справедливий судовий розгляд, може знадобитися надання особам з інвалідністю безоплатного правового представництва, якщо особи мають труднощі з розумінням складнощів судового провадження (див. **Розділи 3.1.2 та 3.2.3**).⁵²⁶

Приклад: У справі «*А.К. і Л. проти Хорватії*» (*A.K. and L. v. Croatia*)⁵²⁷ дитину за згодою матері було поміщено в патронажну сім'ю незабаром після її народження. Відтак матір була позбавлена батьківських прав на тій підставі, що вона мала розумову ваду легкого ступеню та не могла належним чином доглядати за сином. Було подано заяву про віднов-

522 Напр., див.: Директива 2010/64/EU Європейського Парламенту і Ради від 20 жовтня 2010 р., ОJ 2010 L 280, і Європейська Комісія (2013), Рекомендація від 27 листопада 2013 р. про процесуальні гарантії вразливих категорій осіб, підозрюваних чи обвинувачених у кримінальному провадженні, ОJ 2013 C 378.

523 ЄСПЛ, *справа «Глор проти Швейцарії» (Glor v. Switzerland)*, №13444/04, 30 квітня 2009 р.

524 РЕ, Протокол №12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, CETS №177, Рим, 4 листопада 2000 р., стор. 1-3.

525 Актуальний перелік держав, що ратифікували Протокол №12 до ЄКПЛ, див: Схему підписів та ратифікацій Договору 177.

526 ЄСПЛ, *справа «Ненов проти Болгарії» (Nenov v. Bulgaria)*, №33738/02, 16 липня 2009 р., §52.

527 ЄСПЛ, *справа «А.К. і Л. проти Хорватії» (A.K. and L. v. Croatia)*, №37956/11, 8 січня 2013 р.

лення батьківських прав, але її було відхилено, оскільки треті особи вже всиновили дитину. Мати не була поінформована про провадження у справі усиновлення і не була його стороною.

ЄСПЛ визнав, що національні органи влади повинні були забезпечити, щоб інтереси матері в ході провадження були належним чином захищені. З огляду на її особисті обставини було зрозуміло, що мати не може належним чином зрозуміти повні юридичні наслідки такого провадження або достатньо аргументувати свою позицію, проте національний суд дозволив їй залишитися без представництва. На думку ЄСПЛ, важко погодитися з тим, що мати була б здатна аргументувати свою позицію у провадженні щодо її батьківських прав, оскільки її дефект мови та обмежений словниковий запас вважалися підставою для висновку, що вона не зможе навчити дитину правильно говорити. Це було порушенням статті 8.

Крім того, **відповідно до права ЄС** вторинне право ЄС передбачає конкретні права для осіб з інвалідністю. Директива про права потерпілих (див. **Розділ 8.2**) передбачає, що потерпілим з інвалідністю треба мати доступ до всієї повноти прав, передбачених Директивою.⁵²⁸ ЄС також законодавчо закріпив особливі гарантії для осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні. Наприклад, Директива про право на інформацію у кримінальному провадженні зобов'язує держави-члени забезпечити надання інформації простою й доступною мовою, з урахуванням особливих потреб підозрюваних або обвинувачених вразливих категорій.⁵²⁹ Директива про право на усний та письмовий переклад у кримінальному провадженні вимагає надання належної допомоги особам, які мають порушення слуху або мови.⁵³⁰ Крім того, Директива про право на доступ до захисника вимагає від держав-членів забезпечити, щоб при її застосуванні враховувалися особливі потреби вразливих підозрюваних та обвинувачених.⁵³¹ І нарешті, Комісія прийняла Рекомендацію, яка рекомендує процесуальні гарантії для вразливих осіб, що є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні.⁵³²

528 Директива 2012/29/EU, п. 15 Преамбули.

529 Директива 2012/13/EU, ст. 3 (2).

530 Директива 2010/64/EU, ст. 2 (3).

531 Директива 2013/48/EU, ст. 13.

532 Рекомендація Комісії від 27 листопада 2013 р. про процесуальні гарантії вразливих категорій осіб, підозрюваних чи обвинувачених у кримінальному провадженні, ОJ 2013 C 378.

8.1.2. Правоздатність і дієздатність

Правоздатність і дієздатність також можуть бути важливим питанням для багатьох осіб з розумовою відсталістю та психічними розладами. Стаття 12 КПОІ визнає, що особи з інвалідністю мають «правосуб'єктність» і їм належить правоздатність нарівні з іншими. Міжнародно визнаного визначення правоздатності чи дієздатності немає. Їх характеризують як «визнання законом рішень, які приймає особа: вони роблять особу суб'єктом права, а також носієм законних прав і обов'язків».⁵³³ Це визнання необхідне для того, щоб рішення особи мали юридичну силу. З погляду доступу до правосуддя, відсутність дієздатності може перешкоджати особі порушити справу в суді або найняти адвоката з метою отримати доступ до правосуддя.

Держави повинні забезпечити особам, які не мають дієздатності, змогу брати активну участь у провадженні.⁵³⁴ Стаття 6 ЄКПЛ вимагає присутності заявника у провадженні, в якому мають вирішуватися питання його право- і дієздатності.

Приклад: У справі «Штукатуров проти Росії» (*Shtukaturov v. Russia*)⁵³⁵ заявник страждав від психічного захворювання. Його мати подала заяву на визнання його недієздатності на тій підставі, що він не здатний вести самостійне життя і вимагає опікуна. Заявник не був офіційно повідомлений про провадження. Суд розглянув заяву в судовому засіданні, в якому брали участь районний прокурор і представник психіатричної лікарні, до якої заявник цього ж року був раніше госпіталізований. Заявнику про слухання не повідомили, і він не був присутнім на ньому. Заявника було визнано недієздатним, а його матір призначено його опікуном. Згодом заявник звернувся до адвоката, який вважав, що заявник повністю здатен зрозуміти складні правові питання. Було подано апеляцію, але її відхилили без розгляду на підставі того, що заявник не мав дієздатності і може подавати оскарження лише через свого офіційного опікуна. Мати заявника домоглася відправлення заявника в психіатричну лікарню, де йому відмовляли в дозволі на зустріч зі своїм адвокатом, а потім позбавили всіх контактів із зовнішнім світом. Спроби адвоката домогтися його виписки з лікарні зазнали невдачі.

533 Див. FRA (2013), «Право- і дієздатність осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень і осіб з проблемами психічного здоров'я» (*Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems*), стор. 9.

534 ЄСПЛ, справа «Цеентнер проти Австрії» (*Zehentner v. Austria*), №20082/02, 16 липня 2009 р., §§65 і 78.

535 ЄСПЛ, справа «Штукатуров проти Росії» (*Shtukaturov v. Russia*), №44009/05, 27 березня 2008 р.

Було подано заяву до ЄСПЛ, який ухвалив – відповідно до Правила 39 Регламенту ЄСПЛ – надати заявникові та його адвокату необхідний час і можливості для зустрічі та підготовки справи, що розглядається. Російська влада виконувати її відмовилася. Заявника виписали з лікарні у травні 2006 року, проте, очевидно, було знову госпіталізовано на прохання матері.

Суд визнав порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ. Провадження щодо визначення дієздатності для заявника були важливі, оскільки вони впливали на його особисту самостійність майже в усіх сферах життя і могли призводити до обмеження його свободи. Його участь була необхідною як для того, щоб дати йому змогу подати свої аргументи, так і щоб суддя зміг сформулювати особисту думку про його розумові здібності. Відповідно, рішення судді вирішувати справу на підставі документальних доказів, не побачивши чи не заслухавши заявника, який, незважаючи на своє захворювання, був відносно самостійним, було необґрунтованим і порушило принцип змагальності провадження. Присутність представника лікарні та районного прокурора, які залишалися пасивними протягом десятихвилинного слухання, не робило провадження справді змагальним. Заявник також не міг оскаржити це рішення, оскільки його скарга була відхилена без розгляду. Загалом, провадження в районному суді було несправедливим.

Присутність особи під час розгляду щодо його/її дієздатності має вирішальне значення з двох причин: по-перше, аби дати людині змогу подати свої аргументи, а по-друге, дозволити судді сформулювати свою особисту думку про розумові здібності заявника.⁵³⁶ Обмеження щодо дієздатності може встановлюватися лише тоді, коли це необхідно для захисту відповідної особи.⁵³⁷

8.2. Потерпілі від злочину

Ключові моменти

- Відповідно до права РЄ процесуальні права потерпілих гарантовані статтею 13 ЄКПЛ. Потерпілі від злочину не можуть користуватися правом на справедливий суд за статтею 6 ЄКПЛ, окрім випадків,

⁵³⁶ ЄСПЛ, *справа «Х. та У. проти Хорватії» (X. and Y. v. Croatia)*, №5193/09, 3 листопада 2011 р., §§84–85.

⁵³⁷ Рада Європи, Комітет міністрів (1999), *Рекомендація №R(99)4 державам-членам про принципи правового захисту повнолітніх недієздатних осіб*, 23 лютого 1999 р., Принцип 3. З часом обмеження можуть підлягати перегляду, зокрема на вимогу самої особи; див. ЄСПЛ, *справа «Маттер проти Словаччини» (Matter v. Slovakia)*, №31534/96, 5 липня 1999 р., §68.

коли вони долучаються до кримінального провадження з метою забезпечення виконання цивільно-правових вимог у рамках цього кримінального провадження.

- Стаття 47 Хартії основних прав ЄС захищає всі права, що впливають з права ЄС. Потерпілі від злочину мають право на ефективний засіб правового захисту у вигляді кримінального провадження. За Хартією, потерпілі від злочину користуються як правом на ефективний засіб правового захисту (стаття 13 ЄКПЛ), так і правом на справедливий суд (п. 1 статті 6 ЄКПЛ). Стаття 47 Хартії надає потерпілим від злочину право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним трибуналом, право на отримання юридичних консультацій і представництво, право на правову допомогу та право на ефективний засіб правового захисту.
- Директива ЄС про права потерпілих впроваджує в право ЄС важливі аспекти прав потерпілих на справедливий суд, включаючи право на юридичну консультацію та емоційну підтримку.
- Держави повинні вживати позитивних заходів для запобігання порушенням прав людини з боку представників держави, а також приватних осіб. Це вимагає від держав криміналізувати серйозні порушення прав людини та вживати заходів для запобігання і розслідування порушень статей 2 і 3 ЄКПЛ та статей 2 і 4 Хартії основних прав ЄС.
- Деякі потерпілі від злочину – наприклад, жертви торгівлі людьми – отримують додаткові, спеціальні гарантії як за ЄКПЛ, так і за Хартією основних прав ЄС, а також у вторинному законодавстві ЄС.

Цей Розділ стосується доступу до правосуддя для потерпілих від злочину. Право потерпілих на доступ до правосуддя не завжди вважалося сумісним із забезпеченням прав обвинувачених, і це право лише нещодавно отримало такий самий статус, що й права обвинувачених.⁵³⁸ Цей Розділ дає загальний виклад європейського права щодо потерпілих. Важливо відзначити, що окремі групи потерпілих (наприклад, потерпілі від злочину, спричиненого упередженням, жертви торгівлі людьми⁵³⁹ та діти, потерпілі від сексуаль-

538 Goodey, J. (2005), «Потерпілі і віктимологія: дослідження, політика і практика» (*Victims And Victimology: Research, Policy and Practice*).

539 Рада Європи, *Конвенція Ради Європи про протидію торгівлі людьми*, CETS №197, 2005 р. Єдиною державою-членом ЄС, яка не ратифікувала цю Конвенцію, є Чехія.

ного насильства⁵⁴⁰) є об'єктом спеціальних правових заходів та відповідної судової практики.⁵⁴¹

Відповідно до права РЄ стаття 1 ЕКПЛ зобов'язує держави забезпечувати права кожного, хто знаходиться під їх юрисдикцією. Це зобов'язання, застосоване в поєднанні з іншими статтями – наприклад, статтею 2 (Право на життя) і статтею 3 (Заборона катувань і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження), – вимагає від держав вживати позитивних заходів для забезпечення того, щоб права громадян не порушувалися представниками держави.⁵⁴²

Ці позитивні зобов'язання включають і запобігання серйозним порушенням прав людини приватними особами.⁵⁴³ Вони вимагають від держав забезпечити ефективний захист, особливо для дітей та інших вразливих осіб, і запобігти жорсткому поводженню, про яке їм відомо або мало б бути відомо.⁵⁴⁴

Важливим обов'язком держав є криміналізація серйозних порушень прав людини.⁵⁴⁵ Це пояснюється тим, що держави зобов'язані викоринювати безкарність за такі злочини.⁵⁴⁶ Наприклад, держави повинні забезпечити право на життя шляхом запровадження ефективних норм кримінального права для запобігання вчиненню правопорушень проти особи, підкріплюючи їх правоохоронними механізмами для запобігання, припинення та покарання порушень таких норм.⁵⁴⁷ Аналогічні обов'язки випливають зі статті 3.⁵⁴⁸

540 Рада Європи, *Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства*, CETS №201, 2007.

541 Напр., див. ЄСПЛ, *справа «Чоркан та інші проти Румунії» (Ciorgan and Others v. Romania)* №№29414/09 і 44841/09, 27 січня 2015 р. (злочин на ґрунті расової ненависті); ЄСПЛ, *справа «Ранцев проти Кіпру і Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, №25965/04, 7 січня 2010 р. (торгівля людьми); ЄСПЛ, *справа «П. і С. проти Польщі» (P. and S. v. Poland)*, №57375/08, 30 жовтня 2012 р. (неповнолітня особа, потерпіла від сексуального насильства).

542 ЄСПЛ, *справа «Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], №№43577/98 і 43579/98, 6 липня 2005 р., §§93–97.

543 ЄСПЛ, *справа «М. та інші проти Італії і Болгарії» (M. and Others v. Italy and Bulgaria)*, №40020/03, 31 липня 2012 р., §§99–100.

544 ЄСПЛ, *справа «З. та інші проти Сполученого Королівства» (Z. and Others v. the United Kingdom)*, №29392/95, 10 травня 2001 р., §73.

545 ЄСПЛ, *справа «Х і У проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands)*, №8978/80, 26 березня 1985 р.

546 Рада Європи, Комітет міністрів (2011), *Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо викоринення безкарності за серйозні порушення прав людини*, 30 березня 2011 р.

547 ЄСПЛ, *справа «Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom)* [ВП], №23452/94, 28 жовтня 1998 р., §115. Див. також: *справа «Менсон проти Сполученого Королівства» (Menson v. the United Kingdom)*, №47916/99, 6 травня 2003 р., §1.

548 ЄСПЛ, *справа «Валюлієне проти Литви» (Valiulienė v. Lithuania)*, №33234/07, 26 березня 2013 р., §74.

Це включає жорстоке поводження з боку приватних осіб.⁵⁴⁹ Проте жорстоке поводження має досягти мінімального рівня тяжкості, що підпадав би під сферу дії статті 3.⁵⁵⁰ Позитивні зобов'язання держав також поширюються на випадки серйозних порушень особистої недоторканності та людської гідності – наприклад, сексуальні злочини.⁵⁵¹ Крім того, для забезпечення захисту цих прав держави повинні забезпечити ефективне розслідування будь-яких порушень статей 2 та 3 ЄКПЛ.⁵⁵² Держава повинна виявляти ініціативу, розпочинаючи розслідування, і не має покладатися на ініціативу з боку потерпілої особи.⁵⁵³

Нехтування очевидною версією слідства в ході розслідування також може становити порушення статті 2.⁵⁵⁴ І справді, ЄСПЛ постановив, що «будь-який недолік у розслідуванні, що послаблює його здатність встановити особу злочинця або злочинців, ризикує порушити цей стандарт».⁵⁵⁵

Приклад: У справі «Дінк проти Туреччини» (*Dink v. Turkey*)⁵⁵⁶ заявники були членами сім'ї турецького громадянина вірменського походження, який був головним редактором турецько-вірменського тижневика. Він написав низку статей про вірменську ідентичність. Турецькі радикальні націоналісти відреагували на статті шляхом організації демонстрацій, написання листів з погрозами і подання заяви про відкриття кримінальної справи. Пана Дінка було визнано винним у приниженні «турецькості» і засуджено до позбавлення волі умовно. Пізніше його вбили. Декілька розслідувань та проваджень, спрямованих на встановлення того, чи поліція знала про планування вбивства, були припинені.

549 ЄСПЛ, *справа «Мехмет Юміт Ердем проти Туреччини» (Mehmet Ümit Erdem v. Turkey)*, №42234/02, 17 липня 2008 р., §26.

550 ЄСПЛ, *справа «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (Costello-Roberts v. the United Kingdom)*, №13134/87, 25 березня 1993 р., §30. Приклад з нещодавньої практики див. ЄСПЛ, *справа «Румор проти Італії» (Rumor v. Italy)*, №72964/10, 27 травня 2014 р., §57.

551 ЄСПЛ, *справа «X і Y проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands)*, №8978/80, 26 березня 1985 р.

552 ЄСПЛ, *справа «Геген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], №22978/05, 1 червня 2010 р., §117.

553 ЄСПЛ, *справа «Джадироглу проти Туреччини» (Cadiroğlu v. Turkey)*, №15762/10, 3 вересня 2013 р., §30.

554 ЄСПЛ, *справа «Колєві проти Болгарії» (Kolevi v. Bulgaria)*, №1108/02, 5 листопада 2009 р., §201.

555 ЄСПЛ, *справа «Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and others v. the Netherlands)* [ВП], №52391/99, 15 травня 2007 р., §324.

556 ЄСПЛ, *справа «Дінк проти Туреччини» (Dink v. Turkey)*, №№2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 і 7124/09, 14 вересня 2010 р., §64.

У зв'язку з реакцією на статті пана Дінка можна небезпідставно вважати, що органам безпеки було відомо про глибоку ворожість до нього. Крім того, вочевидь поліція була поінформована про ймовірність спроби вбивства і навіть про осіб, що, як стверджується, підбурювали до цього. Проте держава не вжила розумних заходів для запобігання реальному і безпосередньому ризику для життя і, таким чином, порушила статтю 2 ЄКПЛ.

Потерпілі від злочину мають право на ефективний засіб правового захисту у вигляді кримінального провадження. Відсутність можливості кримінального провадження може бути порушенням статті 13 ЄКПЛ.⁵⁵⁷ Доступу до системи кримінального правосуддя недостатньо; держава повинна також забезпечити ефективність системи.⁵⁵⁸ Наприклад, якщо можливості для захисту, доступні обвинуваченому, надто широкі, кримінальне право може бути неефективним у захисті прав потерпілих.⁵⁵⁹ Крім того, хоч стаття 6 ЄКПЛ не торкається становища потерпілих безпосередньо, принципи справедливого судового розгляду вимагають, аби у відповідних випадках права потерпілих визнавалися та були збалансовані з правами захисту.⁵⁶⁰

Гідний уваги досвід

Підтримка потерпілих з порушеннями навичок до навчання

Португальська асоціація підтримки потерпілих (АПАВ) підтримує потерпілих від злочинів, їхні сім'ї та друзів. Окрім загальної підтримки, АПАВ також надає такі спеціалізовані послуги, як юридична, психологічна та соціальна підтримка. АПАВ також відіграє певну роль у запобіганні злочинам шляхом проведення інформаційно-просвітницьких кампаній для різноманітних цільових аудиторій, переважно шкіл. Вона надає безоплатні правові послуги, хоча і не має завдання представляти потерпілих у судових провадженнях.

Джерело: FRA (2015), *Victims of crime in the EC: the extent and nature of support for victims* («Потерпілі від злочинів у ЄС: ступінь і характер підтримки потерпілих»), стор. 114.

Право ЄС передбачає ті ж гарантії. Норми права за ЄКПЛ, зазначені вище, викладені і в Хартії основних прав ЄС: статті 2 (Право на життя), статті 4 (За-

557 ЄСПЛ, *справа «А. проти Хорватії» (A v. Croatia)*, №55164/08, 14 жовтня 2010 р., §§78 і 87.

558 ЄСПЛ, *справа «М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria)*, №39272/98, 4 грудня 2003 р., §§150-151.

559 ЄСПЛ, *справа «А. проти Сполученого Королівства» (A. v. the United Kingdom)*, №100/1997/884/1096, 23 вересня 1998 р., §24.

560 ЄСПЛ, *справа «Доорсон проти Нідерландів» (Doorson v. the Netherlands)*, №20524/92, 26 березня 1996 р., §70; ЄСПЛ, *справа «Й. проти Словенії» (Y. v. Slovenia)*, №41107/10, 28 травня 2015 р.

борона катувань, нелюдського та принизливого поведіння чи покарання) і статті 7 (Повага до приватного і сімейного життя). Роз'яснення до п. 3 статті 52 Хартії підтверджують, що ці права кореспондуються з правами в ЄКПЛ і мають отримати той самий зміст і обсяг (див. [Главу 1](#) і [таблицю](#)).

Проте стаття 47 Хартії основних прав ЄС забезпечує право на справедливий суд і потерпілим від злочину. Стаття 47 застосовується до всіх прав, які випливають з права ЄС. Це означає, що там, де застосовуються права Хартії, або коли права встановлені в первинному чи вторинному законодавстві ЄС (наприклад, у директивах), застосовуються також права за статтею 47. Згідно зі статтею 47 право на справедливий суд включає право на справедливий та публічний розгляд справи незалежним судом, право на юридичні консультації та представництво, право на правову допомогу та право на ефективний засіб правового захисту. Держави-члени ЄС повинні забезпечити ефективний судовий захист цих прав на національному рівні (див. [Главу 1](#) і [Розділ 5.1](#) про значення ефективного засобу правового захисту). Принцип ефективності означає, що національне законодавство не повинно унеможливити або надмірно ускладнювати дотримання прав, закріплених у нормах права ЄС.⁵⁶¹

Згідно з правом ЄС, права потерпілих від злочинів додатково закріплені в Директиві 2012/29/EU (Директива про права потерпілих), яка замінила Рамкове рішення щодо статусу потерпілих (хоча останнє залишається в силі для Данії).⁵⁶² Директива про права потерпілих встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину. У ній зазначається, що «злочин є правопорушенням проти суспільства, а також порушенням особистих прав потерпілих» (п. 9). Стаття 2 дає широке визначення терміна «потерпілий»: (i) фізична особа, що зазнала шкоди, включаючи фізичну, психічну або емоційну шкоду чи економічні втрати, які безпосередньо спричинені кримінальним правопорушенням; (ii) члени

561 СЕС, С-33/76, *справа «Реве Центральфінанц eG і Реве-Централь АГ проти сільськогосподарської палати Саарланду» (Rewe-Zentralfinanz eG and Rewe-Zentral AG v. Landwirtschaftskammer für das Saarland)*, 16 грудня 1976 р. Приклад справи з нещодавньої практики див. СЕС, С-415/11, *справа «Мохамед Азіз проти Ощадного банку Каталонії, Таррагона і Манреса (Каталуньякайша)» (Mohamed Aziz v. Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa))*, 14 березня 2013 р., §50, і СЕС, Об'єднані справи С-482/13, С-484/13, С-485/13, С-487/13, *справа «Унікака Банко SA проти Хозе Ідальго Руеда та інших, Кайсабанк SA проти Мануеля-Марії Руеда Ледесма та інших, Кайсабанк SA проти Хозе Лабелла Креспо та інших і Кайсабанк SA проти Алберто Галан Луна та інших» (Unicaja Banco SA v. José Hidalgo Rueda and Others, Caixabank SA v. Manuel María Rueda Ledesma and Others, Caixabank SA v. José Labella Crespo and Others and Caixabank SA v. Alberto Galán Luna and Others)*, 21 січня 2015 р.

562 Директива 2012/29/EU; Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA від 15 березня 2001 р. про статус потерпілих у кримінальному провадженні, ОJ L 82, 22 березня 2001 р.

сім'ї особи, чия смерть безпосередньо спричинена кримінальним правопорушенням, яке завдало шкоди в результаті смерті цієї особи.⁵⁶³

Директива про права потерпілих зобов'язує держави-члени надавати потерпілим послуги підтримки (статті 8 і 9) і певні права справедливого судового розгляду – право бути вислуханим (стаття 10) і право на правову допомогу (стаття 13). Вона також містить нові положення про право на перегляд у разі прийняття рішення про відмову від судового переслідування (стаття 11) і розширені положення стосовно особливих потреб щодо захисту (статті 22–24).

Потерпілим належить надавати практичну підтримку, щоб вони могли отримати доступ до правосуддя.⁵⁶⁴ Це включає підтримку потерпілих, підвищення рівня поінформованості потерпілих про їхні права та достатню підготовку працівників правоохоронних органів.

ЄС поки не розглядав справ щодо прав потерпілих за Хартією основних прав або Директивою про права потерпілих, але розглядав справи, пов'язані з Рамковим рішенням щодо статусу потерпілих.

Приклад: У «Кримінальному провадженні щодо Марії Пупіно» (*Criminal proceedings against Maria Pupino*)⁵⁶⁵ виховательці дитячого садка пані Пупіно було винесено обвинувачення в заподіянні серйозних травм її вихованцям. Стаття 8 Рамкового рішення містила конкретні гарантії щодо «вразливих» потерпілих. До ЄС надійшов запит для отримання попереднього рішення щодо застосування відповідних положень.

ЄС постановив, що маленькі діти, з якими, як стверджували, погано поводилася їхня вихователька, є «вразливими» потерпілими за змістом Рамкового рішення. Тому вони мали право на спеціальні гарантії, як там передбачені. Національний суд мав тлумачити національне законодавство «наскільки це можливо, у світлі формулювань та мети Рамкового рішення».

⁵⁶³ Рамкове рішення не поширювалося на членів сім'ї в разі смерті потерпілого. Визначення, дане в Директиві, схоже на те, що міститься в *Рекомендації Rec(2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів*, 14 червня 2006 р., §11.

⁵⁶⁴ Див. докладне обговорення прав потерпілих на підтримку у FRA (2015), «*Потерпілі від злочину в ЄС: обсяг і характер підтримки потерпілих*» (*Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*).

⁵⁶⁵ ЄС, С-105/03, «Кримінальне провадження проти Марії Пупіно» (*Criminal proceedings against Maria Pupino*), 16 червня 2005 р.

Право РЕ та право ЄС також передбачає компенсацію потерпілим від злочинів. Цей обов'язок випливає зі «шкоди внаслідок порушення прав, які держава була зобов'язана захищати, але які вона не змогла гарантувати».⁵⁶⁶ У **Розділі 5.2.1** деталізується загальна практика ЄСПЛ та СЕС щодо компенсації, проте додаткові відповідні положення стосуються потерпілих від злочину. Наприклад, стаття 16 Директиви про права потерпілих також регулює питання компенсації, а Директива ЄС про компенсацію встановлює систему співпраці для полегшення доступу до компенсації потерпілим від злочину у транскордонних ситуаціях.⁵⁶⁷ Крім того, Конвенція Ради Європи про компенсацію потерпілим від насильницьких злочинів містить мінімальні стандарти державної компенсації потерпілим від злочинів.⁵⁶⁸ І нарешті, кілька рекомендацій щодо потерпілих від злочинів видано й Комітетом Міністрів Ради Європи.⁵⁶⁹

8.3. Ув'язнені особи та особи, що тримаються під вартою

Ключові моменти

- Ув'язнені та особи, які тримаються під вартою, потребують доступу до суду з метою свого захисту у кримінальному провадженні або участі в цивільних справах. Вони також мають право на правове представництво в слуханнях щодо умовно-дострокового звільнення та дисциплінарних заходів.
- Пункти 1, 3 та 4 статті 5 ЄКПЛ та стаття 6 Хартії основних прав ЄС передбачають окремі гарантії для захисту позбавлених свободи. Пункт 1 статті 5 гарантує право на свободу; п. 3 статті 5 вимагає, щоб

566 Думка генерального адвоката Ленца від 6 грудня 1988 р. у СЕС, C-186/87, *справа «Ієн Вільям Кован проти Державної скарбниці» (Ian William Cowan v. Trésor public)*, 2 лютого 1989 р. У справі йшлося про набагато ширші принципи, ніж права потерпілих.

567 Директива Ради 2004/80/ЄС від 29 квітня 2004 р. про компенсацію шкоди потерпілим від злочинів, ОJ 2004 L 26.

568 Рада Європи, Конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, CETS №116, 1983 р.

569 Рада Європи, Комітет міністрів (2006), Рекомендація Rec(2006)8 державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів, 14 червня 2006 р.; Рада Європи, Комітет міністрів (2005), Рекомендація Rec(2005)9 державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, 20 квітня 2005 р. Див. також: Рада Європи, CEPEJ (2008), «Контрольний перелік для підвищення якості правосуддя і суду» (*Checklist for promoting the quality of justice and the court*), стор. 19–21 (доступ до правосуддя).

затриманий був негайно доставлений до судді; п. 4 статті 5 надає затриманим право оскаржувати в судовому порядку законність їх затримання. Хоча в тексті статті 6 Хартії основних прав ЄС це окремо не вказано, Роз'яснення до Хартії підтверджують, що стаття 6 гарантує всі права, викладені в статті 5 ЄКПЛ.

- Пункт 5 статті 5 ЄКПЛ і стаття 6 Хартії основних прав ЄС передбачають право на відшкодування шкоди за незаконний арешт або затримання.

Ув'язнені й особи, які тримаються під вартою, можуть мати необхідність оскаржити своє затримання, вирок або умови тримання під вартою. Вони також мають право на правову допомогу при розгляді питання умовно-достоючого звільнення та дисциплінарних заходів. У в'язнів та осіб, взятих під варту на час досудового слідства, також може виникати потреба звернутися до суду для вирішення цілого ряду питань щодо їхніх громадянських прав та обов'язків, пов'язаних із їхнім життям за межами в'язниці – наприклад, із роботою, штрафами, боргами та сімейними проблемами. Проте, оскільки вони перебувають у місцях позбавлення волі, ув'язнені та особи, взяті під варту до суду, не виключено, мають обмежену практичну можливість отримати правову інформацію, консультацію або представництво. А ще можуть бути інші ускладнення, з огляду на які в'язні стають більш вразливими: вони можуть мати інвалідність, проблеми з психічним здоров'ям або «дуже мало успішного освітнього досвіду».⁵⁷⁰ У цьому Розділі розглядаються деякі аспекти європейського права, які стосуються права на доступ до правосуддя для осіб, що тримаються під вартою на час слідства або позбавлені волі за вироком суду.⁵⁷¹

Слід зазначити, що ООН також розробила такі, що не мають зобов'язального характеру, керівні принципи стосовно осіб, які перебувають під вартою в будь-якій формі: проєкт Базових стандартів щодо осіб, позбавлених волі.⁵⁷² Керівні принципи ще раз підтверджують, що скарги *habeas corpus* (скарги, подані до суду особами, які висувають заперечення щодо свого власного або чужого затримання) мають розглядатися компетентним, незалежним і

570 Рада Європи, Комітет міністрів (1989), *Рекомендації №R(89)12 про освіту у в'язниці*, 13 жовтня 1989 р.

571 В основу покладено визначення «ув'язненого» з Правил 10.1, *Рекомендації Rec(2006)2 про Європейські пенітенціарні правила*, 11 січня 2006 р. Див. *Розділ 8.1* щодо затримання і пацієнтів з проблемами психічного здоров'я.

572 ООН, *Проект базових принципів і керівні положення щодо засобів правового захисту і процедур щодо права кожного, кого позбавлено волі внаслідок арешту чи затримання, на оскарження в суді*.

безстороннім судом.⁵⁷³ У цьому документі також містяться вказівки щодо правового представництва та правової допомоги,⁵⁷⁴ а також права затриманого підтримувати зв'язок з адвокатами, членами сім'ї та іншими зацікавленими сторонами.⁵⁷⁵

8.3.1. Доступ до суду та захисника

Права на правову допомогу, отримання юридичних консультацій, захист і представництво розглядаються в [Главах 3 і 4](#). Ці права обговорюються і в цьому Розділі у зв'язку з особливими труднощами, з якими зіштовхуються ув'язнені особи та особи, які перебувають під вартою до суду.

Гідний уваги досвід

Сприяння доступу до правосуддя для ув'язнених з порушеннями навичок до навчання

В Уельсі міжорганізаційна група, до складу якої входять основні благодійні організації, що опікуються особами з інвалідністю, Фонд пенітенціарних реформ, поліція, служба виконання покарань і прокуратура, а також уряд Уельсу, створила довідник з доступу до правосуддя. Він покликаний сприяти чутливій і належній роботі з дорослими, що мають порушення навичок до навчання, у системі кримінального правосуддя в Уельсі. Він також призначений для підтримки членів комісій, планувальників та практиків у сфері послуг охорони здоров'я, соціальної допомоги та кримінального правосуддя в удосконаленні надання послуг.

Джерело: *Доступ до правосуддя: Довідник на допомогу чутливому та належному веденню дорослих з порушеннями навичок до навчання в системі кримінального правосуддя в Уельсі (2013 р.)* (Access to justice: A Guidebook supporting the responsive and appropriate management of adults with a learning disability in the criminal justice system in Wales).

Відповідно до права РЄ ув'язнені мають право доступу до судів у некримінальних справах і, через це, право доступу до захисників (див. [Розділ 2.1](#)).⁵⁷⁶ Будь-які обмеження на доступ ув'язненого до захисника мають бути «пропорційними поставленій меті» і не можуть бути такими, що «порушують саму сутність права».⁵⁷⁷ Умовою ефективного доступу до юридичних консультацій

⁵⁷³ Принцип 6 і Керівне положення 4. Див. також Керівне положення 14 про зобов'язання органів влади обґрунтувати потребу в затриманні і його пропорційність.

⁵⁷⁴ Принцип 9 і Керівне положення 8.

⁵⁷⁵ Принцип 10.

⁵⁷⁶ ЄСПЛ, *справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)*, №4451/70, 21 лютого 1975 р.

⁵⁷⁷ ЄСПЛ, *справа «Ашінґдейн проти Сполученого Королівства» (Ashingdane v. the United Kingdom)*, №8225/78, 28 травня 1985 р., §57.

є конфіденційний характер комунікації; це може становити практичні труднощі для осіб, які перебувають у в'язниці (див. [Розділи 4.2.1. та 4.2.4.](#)). Слід зауважити, що стаття 8 ЄКПЛ (Право на повагу до приватного і сімейного життя, свого житла і кореспонденції) може виявитися порушеною, якщо листи з правових питань перечитуються, крім виняткових обставин – наприклад, якщо є підстави вважати, що зміст листа може загрожувати режимові безпеки у в'язниці або безпеці інших осіб.⁵⁷⁸

Посилання на статтю 6 ЄКПЛ також робилися у зв'язку з дисциплінарними процедурами.⁵⁷⁹ Підтвердження цьому бачимо в статті 59 (с) Європейських пенітенціарних правил, якими передбачено, що ув'язненим, які звинувачуються в дисциплінарних провинах, дозволено захищати себе особисто або із залученням правової допомоги, якщо це потрібно в інтересах правосуддя.

Відповідно до права ЄС права за статтею 47 Хартії основних прав ЄС кореспондуються з правами, закріпленими в статті 6 ЄКПЛ.⁵⁸⁰ Крім того, вторинне законодавство ЄС визначає особливі права підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні – наприклад, право на інформацію, на письмовий та усний переклад, а також на доступ до захисника.⁵⁸¹

8.3.2. Право оскаржити позбавлення свободи

Законність затримання є питанням, яке часто ставиться перед ЄСПЛ. Затримання також охоплює примусове затримання людей з психічними розладами.⁵⁸² У таких випадках потрібні об'єктивні медичні докази, а також процесуальні гарантії, включаючи правове представництво, які є ефективними як на практиці, так і в законі.⁵⁸³

578 ЄСПЛ, *справа «П'ехович проти Польщі» (Piechowicz v. Poland)*, №20071/07, 17 квітня 2012 р., §§239-240.

579 ЄСПЛ, *справа «Гюльмес проти Туреччини» (Gülmez v. Turkey)*, №16330/02, 20 травня 2008 р., §§37-39.

580 Хартія основних прав ЄС, п. 3 ст. 52.

581 *Директива 2010/64/EU* (не поширюється на Данію); *Директива 2012/13/EU* (не поширюється на Данію); *Директива 2013/48/EU* (не поширюється на Ірландію, Сполучене Королівство і Данію).

582 ЄСПЛ, *справа «Горшков проти України» (Gorshkov v. Ukraine)*, №67531/01, 8 листопада 2005 р., §44. FRA (2012), «*Примусова госпіталізація і примусове лікування осіб із проблемами психічного здоров'я*» (*Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems*), стор. 18-19.

583 ЄСПЛ, *справа «Вінтверп проти Нідерландів» (Winterwerp v. the Netherlands)*, №6301/73, 24 жовтня 1979 р., §39, і ЄСПЛ, *справа «Медері проти Німеччини» (Megyeri v. Germany)*, №13770/88, 12 травня 1992 р., §23.

Приклад: У справі «Станев проти Болгарії» (*Stanev v. Bulgaria*)⁵⁸⁴ суд у 2000 році визнав заявника обмежено дієздатним на тій підставі, що він страждав на шизофренію. У 2002 році заявника проти його волі помістили під часткову опіку і перевели до психоневрологічного інтернату для людей з психічними розладами у віддаленому місці. Після офіційних візитів у 2003 та 2004 роках Європейський комітет із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню та покаранню (КЗК) дійшов висновку, що умови перебування в цьому закладі можуть означати нелюдське та принизливе поводження. Заявник за допомогою свого адвоката звернувся до прокурора і до мера із заявою про відкриття провадження про його звільнення від часткової опіки, проте його клопотання були відхилені. Його опікун також відмовився вживати таких заходів. У 2006 році заявника за ініціативою адвоката оглянув незалежний психіатр, який дійшов висновку, що діагноз «шизофренія» був неточним. Психіатр вважав, що перебування заявника в психоневрологічному інтернаті дуже шкодить його здоров'ю.

ЄСПЛ дійшов висновку, що рішення про поміщення заявника в інтернат без отримання його попередньої згоди було юридично недійсним згідно з болгарським законодавством. Цього вже було достатньо для того, щоб Суд встановив, що позбавлення заявника свободи суперечило п. 1 статті 5 ЄКПЛ. Що ж до п. 4 статті 5 ЄКПЛ, то держава не продемонструвала наявності будь-якого національного засобу правового захисту, здатного надати заявникові безпосередню можливість оскаржити законність його поміщення до установи системи соціальної опіки і піклування та продовження строку дії цього заходу. Суди причетні до цього не були, а національне законодавство не передбачало автоматичного періодичного судового контролю щодо перебування в таких установах. Більше того, оскільки перебування заявника в інтернаті не визнавалося в болгарському законодавстві як позбавлення волі, не існувало й положень про будь-які національні засоби правового захисту, за допомогою яких можна було б оскаржити його законність у частині позбавлення волі. Таким чином, було порушено п. 4 статті 5. 1, нарешті, оскільки у заявника не було в наявності права на компенсацію за незаконне позбавлення волі, ЄСПЛ також встановив порушення п. 5 статті 5.

584 ЄСПЛ, *справа «Станев проти Болгарії» (Stanev v. Bulgaria)* [ВП], №36760/06, 17 січня 2012 р.

У праві РЄ та праві ЄС передбачено правові гарантії щодо позбавлення свободи. Пункт 1 статті 5 ЄКПЛ і стаття 6 Хартії основних прав ЄС гарантують свободу особи і, відповідно до Роз'яснень до Хартії, містять однакові права.⁵⁸⁵ Відповідно до права РЄ та права ЄС рішення про позбавлення свободи має завжди ухвалюватися «в установленому законом порядку».⁵⁸⁶ Затримання завжди має відповідати цілям, зазначеним у п. 1 статті 5 ЄКПЛ і статті 6 Хартії основних прав ЄС.⁵⁸⁷

Ув'язнені мають право звертатися до суду для оскарження позбавлення свободи. Щоб забезпечити практичний та ефективний доступ до суду, ув'язнені можуть мати право на допомогу адвоката та безоплатну правову допомогу. **Відповідно до права РЄ** щодо осіб, які перебувають під вартою, п. 3 статті 5 ЄКПЛ вимагає, щоб особа, обвинувачена у кримінальному правопорушенні, «негайно подала перед суддею чи іншою посадовою особою» для прийняття рішення про її затримання або звільнення до суду, а розгляд справи судом відбувся протягом розумного строку. Це положення спрямоване на захист від жорстокого поводження та необґрунтованого втручання в особисту свободу.

Що стосується слова «негайно», то ЄСПЛ заявляв, що будь-яка затримка, що перевищує чотири доби, є надто довгою.⁵⁸⁸ Проте навіть час, що не перевищує чотирьох діб, може бути несумісним з вимогою негайності, якщо конкретні обставини справи обґрунтовують і більш швидке допровадження до суду.⁵⁸⁹

Приклад: У справі «Гассан та інші проти Франції» (*Hassan and Others v. France*)⁵⁹⁰ дев'ятеро заявників нібито були причетні до піратства. Заявників, перш ніж їх було доставлено до Франції військовим літаком, заарештували й тримали під вартою французькі військові. Вони пере-

585 Роз'яснення до Хартії основних прав ЄС, ОJ 2007 С 303/17.

586 ЄСПЛ, справа «Царенко проти Росії» (*Tsarenko v. Russia*), №5235/09, 3 березня 2011 р., §62.

587 ЄСПЛ, справа «Л.Б. проти Бельгії» (*L.B. v. Belgium*), №22831/08, 2 жовтня 2012 р., §§92, 101. Див. також: Рада Європи, Комітет міністрів (2006), Рекомендація Rec(2006)2 про Європейські пенітенціарні правила, і Рада Європи, Комітет міністрів (2006), Рекомендація Rec(2006)13 державам-членам щодо застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань.

588 ЄСПЛ, справа «Маккей проти Сполученого Королівства» (*McKay v. the United Kingdom*) [ВП], №543/03, 3 жовтня 2006 р., п. 47. Порівняйте з: Комітет з прав людини ООН (2014), «Загальний коментар №35 до ст. 9 (Свобода та безпека)» (General Comment No. 35 on Art. 9 (Liberty and Security)), 16 грудня 2014 р., п. 33 (вказано, що затримка на більш ніж 48 годин має бути «абсолютно винятковою»).

589 ЄСПЛ, справа «Гуцанов проти Болгарії» (*Gutsanov v. Bulgaria*), №34529/10, 15 жовтня 2013 р., §§154 і 159.

590 ЄСПЛ, справа «Гассан та інші проти Франції» (*Hassan and Others v. France*), №№46695/10 і 54588/10, 4 грудня 2014 р.

бували під контролем французьких органів влади протягом чотирьох діб і приблизно двадцяти годин в одному випадку та протягом шести діб і шістнадцяти годин – в іншому, перш ніж були взяті під варту під варту в поліції на 48 годин і допроваджені до слідчого судді, який розпочав щодо них судове розслідування. Шестеро заявників згодом були засуджені до позбавлення волі.

У зв'язку з п. 3 статті 5 ЄКПЛ ЄСПЛ відзначив, що обставини, за яких заявників було заарештовано, були «незвичними»: 6000 км від материкової Франції, у ситуації, коли влада Сомалі була нездатна віддати їх до суду. Ніщо не свідчило про те, що їх передача тривала довше, ніж потрібно. Тривалість позбавлення волі, якого зазнали заявники в період між їх арештом та їх прибуттям на французьку землю, пояснюється «абсолютно винятковими обставинами». Проте після прибуття до Франції заявники були взяті поліцією під варту на 48 годин, а не допроваджені безпосередньо до слідчого судді. Такої додаткової затримки ніщо не виправдовувало. Пункт 3 статті 5 ЄКПЛ не призначений для того, щоб дати органам влади «можливість активізувати своє розслідування з метою висунення підозрюванним офіційного обвинувачення». Пункт 3 статті 5 ЄКПЛ було порушено.

Коли особа, яка затримана, постає перед судом, має відбутися справжній розгляд по суті.⁵⁹¹ Коли суддя ухвалює рішення про тримання під вартою або звільнення під заставу, він повинен належним чином зважати на презумпцію невинуватості, розглянути всі факти «за» і «проти» звільнення та чітко сформулювати своє рішення.⁵⁹² Чи обґрунтовано залишати обвинуваченого під вартою, слід оцінювати, виходячи з обставин справи.⁵⁹³ Особа, яку тримають під вартою, не мусить доводити, що її слід звільнити.⁵⁹⁴

Ще одна гарантія, закріплена у вимозі п. 4 статті 5 ЄКПЛ та статті 6 Хартії основних прав ЄС, – діяти «без зволікання».⁵⁹⁵ Відповідно до п. 4 статті 5 ЄКПЛ держави зобов'язані запровадити незалежні судові процедури, що дають можливість затриманим особам постати перед суддями, які повинні «без зволікання» винести рішення про законність їх подальшого тримання під вартою. Держави зобов'язані забезпечити виконання таких вимог:

591 ЄСПЛ, *справа «Аквіліна проти Мальти» (Aquilina v. Malta)*, №25642/94, 29 квітня 1999 р., §47.

592 ЄСПЛ, *справа «Биков проти Росії» (Bykov v. Russia)* [ВП], №4378/02, 10 березня 2009 р., §63.

593 ЄСПЛ, *справа «Ідалов проти Росії» (Idalov v. Russia)* [ВП], №5826/03, 22 травня 2012 р., §139.

594 ЄСПЛ, *справа «Биков проти Росії» (Bykov v. Russia)* [ВП], №4378/02, 10 березня 2009 р., §64.

595 Роз'яснення до Хартії основних прав, ОJ 2007 С 303/17.

- рішення про правову допомогу та представництво мають бути прийняті швидко;⁵⁹⁶
- затримана особа має право на регулярний перегляд підстав;⁵⁹⁷
- заявнику, скоріше за все, має бути забезпечене право на юридичне представництво для доступу до суду;⁵⁹⁸
- юридична допомога має за потреби оплачуватися державою і бути ефективною (див. [Главу 4](#) про право на юридичну консультацію, захист і представництво).⁵⁹⁹

Пункт 4 статті 5 ЄКПЛ є нормою *habeas corpus*. Вона вимагає регулярного перегляду підстав для подальшого тримання під вартою і дозволяє затриманому просити суд про розгляд питання про те, чи існують досі підстави для затримання. Законність тримання під вартою за п. 1 статті 5 не звільняє держави від виконання вимоги щодо дій «без зволікання» відповідно до п. 4 статті 5.⁶⁰⁰ Питання швидкості має вирішуватися з урахуванням обставин кожної справи.⁶⁰¹ Застосовуються ті ж самі критерії, які розглядалися в аспекті вимоги щодо розумного строку за п. 1 статті 6 ЄКПЛ та статтею 47 Хартії основних прав ЄС (див. також [Розділ 7.2](#) про критерії визначення розумності).⁶⁰² Строк починає спливати, як правило, з моменту подання клопотання про звільнення/відкриття провадження та закінчується остаточним рішенням щодо законності тримання заявника під вартою.⁶⁰³ Виняткова складність справи (наприклад, через складність питань медичного або доказового характеру) не звільняє національні органи від зобов'язання виконувати вимоги щодо розумного строку.⁶⁰⁴ Пункт 4 статті 5 ЄКПЛ також застосовується до провадження, в якому ухвалюється рішення не припиняти

596 ЄСПЛ, *справа «Л.Р. проти Франції» (L.R. v. France)*, №33395/96, 27 червня 2002 р., §38.

597 ЄСПЛ, *справа «М.Г. проти Сполученого Королівства» (M.H. v. the United Kingdom)*, №11577/06, 22 жовтня 2013 р., §§97-99.

598 ЄСПЛ, *справа «Медері проти Німеччини» (Megyeri v. Germany)*, №13770/88, 12 травня 1992 р., §23.

599 ЄСПЛ, *справа «Магал'єш Перейра проти Португалії» (Magalhães Pereira v. Portugal)*, №44872/98, 26 лютого 2002 р., §§54-63.

600 ЄСПЛ, *справа «Дуйєб проти Нідерландів» (Douiye v. the Netherlands)* [ВП], №31464/96, 4 серпня 1999 р., §57.

601 ЄСПЛ, *справа «Моорен проти Німеччини» (Mooren v. Germany)* [ВП], №11364/03, 9 липня 2009 р., §106.

602 *Там само*, §106.

603 ЄСПЛ, *справа «Ребок проти Словенії» (Rehbock v. Slovenia)*, №29462/95, 28 листопада 2000 р., §85.

604 ЄСПЛ, *справа «Фрасік проти Польщі» (Frasik v. Poland)*, №22933/02, 5 січня 2010 р., §63.

тримання заявника під вартою, а змінити форму тримання – наприклад, перевести з лікарні до пенітенціарної установи.⁶⁰⁵

У праві ЄС, хоч це й не викладено безпосередньо в тексті статті 6 Хартії основних прав ЄС, але підтверджено в Роз'ясненнях до Хартії, стаття 6 гарантує всі права, закріплені в статті 5 ЄКПЛ. Це означає, що практика ЄСПЛ має важливе значення для тлумачення статті 6, тому що ця стаття наділена такими самими змістом і сферою застосування, як і стаття 5 ЄКПЛ.

Рада Європи та Європейський Союз розробили правові документи, які дозволяють ув'язненим відбувати покарання у країнах свого походження.⁶⁰⁶ Також розроблено стандарти для поширення та виконання альтернативних санкцій.⁶⁰⁷ Ув'язнених ніколи не слід тримати під вартою тільки тому, що вони іноземці.⁶⁰⁸ Відповідно до права ЄС, згідно з Рамковим рішенням про Європейський ордер на арешт, фізичні особи можуть бути передані іншій державі майже автоматично.⁶⁰⁹ Таким чином, ЄС передбачив у директивах права для посилення права на справедливий суд у державах-членах (див. вище).

605 ЄСПЛ, *справа «Куттнер проти Австрії» (Kuttner v. Austria)*, №7997/08, 16 липня 2015 р., §§36–38.

606 Рада Європи, *Конвенція про передачу засуджених осіб*, CETS №112, 1983; Рада Європи, *Додатковий протокол до Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб*, CETS №167, 1997; Рамкове рішення Ради 2008/909/ЈНА від 27 листопада 2008 р. про застосування принципу взаємного визнання судових рішень у кримінальних справах про накладення покарання з утриманням під вартою або заходів, пов'язаних з позбавленням волі, з метою їх виконання в Європейському Союзі, OJ L 327 of 5.12.2008, зі змінами згідно з Рамковим рішенням 2009/299/ЈНА OJ 2009 L 81. Див. також ЄСПЛ, *справа «Шомоді проти Угорщини» (Somogyi v. Hungary)*, №5770/05, 11 січня 2011 р., §22 (після передачі виконання покарання заявник залишався в тюрмі довше, ніж мав би).

607 Рада Європи, *Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками*, CETS №51, 1964; Рамкове рішення Ради 2009/829/ЈНА від 23 жовтня 2009 р. про застосування у відносинах між державами-членами Європейського Союзу принципу взаємного визнання рішень про встановлення нагляду як альтернативи тимчасовому затриманню, OJ 2009 L 294; Рамкове рішення Ради 2008/947/ЈНА від 27 листопада 2008 р. про застосування принципу взаємного визнання вироків суду та рішень про пробачення в частині здійснення нагляду за заходами пробачення та альтернативними санкціями, OJ 2008 L 337/102; Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету міністрів державам-членам про Європейські правила пробачення*, 20 січня 2010 р.; Рада Європи, Комітет міністрів (2000), *Рекомендація Rec(2000)22 державам-членам щодо вдосконалення реалізації Європейських правил щодо громадських санкцій і заходів*, 29 листопада 2000 р.; Рада Європи, Комітет міністрів (1992), *Рекомендація Rec(92)16 державам-членам щодо Європейських правил щодо громадських санкцій і заходів*, 19 жовтня 1992 р.

608 Рада Європи, Комітет міністрів (2012), *Рекомендація Rec(2012)12 державам-членам щодо іноземних в'язнів*, 10 жовтня 2012 р., §13.2.b (що ставить питання про труднощі, з якими можуть стикатися в'язні, і встановлення базових стандартів поведінки з ними).

609 Рамкове рішення 2002/584/ЈНА про Європейський ордер на арешт та процедури взаємної видачі між державами-членами, OJ 2002 L 190/1.

8.3.3. Компенсація за незаконне затримання

Пункт 5 статті 5 ЄКПЛ встановлює забезпечене санкцією право на відшкодування особам, заарештованим або затриманим з порушенням статті 5.⁶¹⁰ Згідно з Роз'ясненням до Хартії основних прав ЄС, права, які гарантує стаття 5 ЄКПЛ, є захищеними статтею 6 Хартії.

Права на якусь певну суму компенсації немає.⁶¹¹ Держави користуються широкими межами розсуду щодо суми, яка підлягає сплаті, і можуть вимагати доказів щодо зазваної шкоди.⁶¹² Проте автоматичне зарахування загального строку досудового перебування особи під вартою до строку іншого покарання, призначеного за інший непов'язаний злочин, не є дотриманням права на компенсацію, яке міститься в п. 5 статті 5.⁶¹³ Крім того, присуджена сума відшкодування не може бути значно нижчою, ніж та, яку призначає ЄСПЛ за аналогічні порушення статті 5.⁶¹⁴

8.4. Екологічне право

Ключові моменти

- ЄКПЛ не гарантує права на здорове довкілля, але права за ЄКПЛ – такі як право на повагу до приватного і сімейного життя – можуть розглядатись у справах щодо захисту довкілля. Захист довкілля шляхом *actio popularis* (судове провадження в суспільних інтересах) ЄСПЛ не передбачений.
- ЄС прийняв Орхуську конвенцію. Вона передбачає залучення громадськості до процесу ухвалення рішень з екологічних питань і гарантує доступ до правосуддя окремим особам та громадським організаціям, коли порушується екологічне законодавство та/або положення Конвенції.

610 Див. також Протокол №7 до ЄКПЛ, ст. 3 (про відшкодування в разі судової помилки).

611 ЄСПЛ, *справа «Даміан Буряна і Даміан проти Румунії» (Damian-Burueana and Damian v. Romania)*, №6773/02, 26 травня 2009 р., §89.

612 ЄСПЛ, *справа «Вассінк проти Нідерландів» (Wassink v. the Netherlands)*, №12535/86, 27 вересня 1990 р., §38.

613 ЄСПЛ, *справа «Влох проти Польщі (№2)» (Włoch v. Poland (№2))*, №33475/08, 10 травня 2011 р., §32.

614 ЄСПЛ, *справа «Крістіна Бойченко проти Молдови» (Cristina Boicenco v. Moldova)*, №25688/09, 27 вересня 2011 р., §43.

- Національні норми, що обмежують статус деяких ГО, можуть суперечити нормам права ЄС.

Визначено, що навколишнє середовище охоплює такі природні ресурси, як повітря, вода, ґрунт, фауна і флора; об'єкти, які є частиною культурної спадщини; характерні аспекти ландшафту.⁶¹⁵ Екологічні питання можуть охоплювати громадянські, політичні, соціальні та економічні права. Право на здорове довкілля також є колективним правом, оскільки здорове навколишнє середовище впливає на громади – як нинішні, так і майбутні.

Наприклад, стаття 1 Орхуської конвенції ООН встановлює право нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для їхнього здоров'я та добробуту.⁶¹⁶ Конвенція визнає, що для досягнення цієї мети необхідні так звані «три основних елементи»: доступ до інформації, участь громадськості та доступ до правосуддя, тобто усунення перешкод на шляху до правосуддя, таких як надмірні витрати на оскарження рішень. У **Розділі 6.2** зазначається, що жорсткі правові норми щодо правоздатності можуть становити процесуальні бар'єри в доступі до правосуддя. Стаття 9 Орхуської конвенції окреслює відповідні права на доступ до правосуддя в екологічних питаннях (третій основний елемент).

Відповідно до права РЕ ЄКПЛ не передбачає права на здорове навколишнє середовище, проте практика ЄСПЛ підтверджує, що деякі права, гарантовані ЄКПЛ, виникають у справах про захист довкілля – наприклад, за статтею 2 (Право на життя)⁶¹⁷ та статтею 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя).⁶¹⁸ Серйозне забруднення навколишнього середовища може вплину-

615 Рада Європи, *Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, спричинену діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища*, CETS №150, 1993 р., ст. 2 (10).

616 ООН, Європейська Економічна Комісія (ЕЕК ООН) (1998), *Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля*, 25 червня 1998 р. Її ратифікували ЄС і всі держави-члени ЄС, за винятком однієї (Ірландія).

617 Напр., див. ЄСПЛ, *справа «Енерйїлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], №48939/99, 30 листопада 2004 р., §§111–118 (щодо процесуальних аспектів ст. 2).

618 Напр., див. ЄСПЛ, *справа «Лопес Остра проти Іспанії» (Lopez Ostra v. Spain)*, №16798/90, 9 грудня 1994 р., §58; ЄСПЛ, *справа «Ташкин та інші проти Туреччини» (Taşkin and others v. Turkey)*, №46117/99, 10 листопада 2004 р., §126. Див. також: Рада Європи (2012), *Manual on Human Rights in the Environment*. Див. також: Рада Європи, *Конвенція про захист довкілля засобами кримінального законодавства*, CETS №172, 1998 р. (вимагає від держав-учасниць криміналізувати серйозні правопорушення проти довкілля і співпрацювати в правозастосуванні).

ти на благополуччя людей і перешкодити їм у користуванні житлом, негативно впливаючи на їхнє приватне і сімейне життя.⁶¹⁹

Приклад: У справі «Тетар проти Румунії» (*Tătar v. Romania*)⁶²⁰ заявники мешкали в житловому районі поблизу збагачувальної фабрики, що обслуговувала золоторудну шахту. Вони подали декілька скарг на ризики, на які наражались через застосування компанією технологічного процесу з використанням ціаніду натрію. У 2000 році, незважаючи на те, що органи влади запевняли заявників в існуванні достатніх механізмів безпеки, великий обсяг забруднених вод потрапив у різні транскордонні водні потоки, що вплинуло на навколишнє середовище декількох країн. Заявники стверджували, що забруднення негативно вплинуло на їхнє здоров'я.

ЄСПЛ постановив, що стаття 8 ЄКПЛ застосовна у справах про захист довкілля, коли забруднення безпосередньо спричинене державою або коли питання про відповідальність держави виникає у зв'язку з недостатнім регулюванням приватного сектора. Суд постановив, що румунська влада не здійснила задовільну попередню оцінку можливих ризиків, не надала адекватної інформації зацікавленим особам і не припинила виробничу діяльність після аварії. Таким чином, було порушено статтю 8. Хоча стаття 8 і не містить чітких вимог процесуального характеру, процес ухвалення рішень, внаслідок яких вживаються заходи втручання, має бути справедливим і забезпечувати належну повагу до інтересів особи, як передбачає ця стаття.

Право брати участь в ухваленні рішень в екологічних справах мають тільки ті, кого це безпосередньо зачіпає. *Actio popularis* – судовий позов для захисту або забезпечення дотримання прав, якими користується суспільство (судові провадження в суспільних інтересах), – не передбачений.⁶²¹

619 ЄСПЛ, *справа «Гверра та інші проти Італії» (Guerra and others v. Italy)* [ВП], №14967/89, 19 лютого 1998 р., §60.

620 ЄСПЛ, *справа «Тетар проти Румунії» (Tătar v. Romania)*, №67021/01, 27 січня 2009 р.

621 ЄСПЛ, *справа «Ілхан проти Туреччини» (Ilhan v. Turkey)* [ВП], №22277/93, 27 червня 2000 р., §§52–53.

Гідний уваги досвід

Сприяння екологічній демократії на практиці

Литва отримала високу оцінку за різними розділами індексу екологічної демократії (EDI), який дає оцінку країнам на основі визнаних екологічних стандартів, і отримала найвищий рейтинг у правовому індексі. Громадськість користується правом оскаржувати відмови в наданні екологічної інформації та подавати різноманітні позови, коли права порушуються або завдається шкода. Литва здійснила кілька кроків для встановлення в законодавстві прав на підтримку екологічної демократії. Докладнішу інформацію можна знайти на веб-сайті EDI.

Джерело: www.environmentaldemocracyindex.org/country/ltu.

У рішеннях ЄСПЛ є посилання на міжнародні екологічні стандарти та права в Орхуській конвенції.⁶²² Суд також підтверджував важливість права на доступ до інформації від держави, коли можливі серйозні наслідки для здоров'я.⁶²³ Насправді, коли держава причетна до небезпечних видів діяльності, які можуть мати приховані негативні наслідки для здоров'я тих, хто в ній бере участь, стаття 8 ЄКПЛ вимагає встановлення ефективної та доступної процедури, яка дасть змогу зацікавленим особам запитувати всю належну інформацію, що стосується справи.⁶²⁴ ЄСПЛ також дозволив отримати доступ до правосуддя асоціації, що скаржилася на конкретну й пряму загрозу особистій власності та способу життя своїх членів.⁶²⁵

Право на охорону здоров'я міститься також у статті 11 Європейської соціальної хартії Ради Європи та Соціальної хартії (переглянутої).⁶²⁶ Відповідно до Додаткового протоколу до цієї Хартії, який набрав чинності 1998 року, національні профспілки та організації роботодавців, а також деякі європейські профспілки, організації роботодавців та міжнародні неурядові організації мають право подавати скарги на порушення до Європейського комітету соціальних прав проти держав-учасниць Протоколу. Крім того, національні ГО можуть подавати скарги, якщо відповідна держава зробить заяву з цього приводу.

622 ЄСПЛ, *справа «Тетар проти Румунії» (Tătar v. Romania)*, №67021/01, 27 січня 2009 р., §§93, 101, 113–116 та 118.

623 ЄСПЛ, *справа «МакГінлі і Іган проти Сполученого Королівства» (McGinley and Egan v. the United Kingdom)*, №№21825/93 і 23414/94, 9 червня 1998 р., §101.

624 ЄСПЛ, *справа «Джанкомеллі проти Італії» (Giacomelli v. Italy)*, №59909/00, 2 листопада 2006 р.

625 ЄСПЛ, *справа «Горраїс Лізаррага та інші проти Іспанії» (Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain)*, №62543/00, 27 квітня 2004 р.

626 Рада Європи, *Європейська соціальна хартія*, CETS №35, 1961 р., і Рада Європи, *Соціальна хартія* (переглянута), CETS №163, 1996 р.

Відповідно до права ЄС стаття 37 Хартії основних прав ЄС підтверджує, що високий рівень охорони навколишнього середовища та поліпшення якості навколишнього середовища мають бути інтегровані в політику ЄС.⁶²⁷ Більше того, як зазначається в цьому посібнику, стаття 47 Хартії основних прав ЄС передбачає доступ до правосуддя щодо всіх прав, які впливають з норм права ЄС.

Права доступу до правосуддя закріплені у вторинному законодавстві ЄС. Деякі положення Орхуської конвенції можна знайти в Директиві 2003/4/ЄС (базовий принцип щодо «доступу до інформації»), Директиві 2003/35/ЄС (базовий принцип «участь громадськості» та базовий принцип «доступ до правосуддя») та Регламенті (ЄС) №1367/2006 (який передбачає застосування Орхуської конвенції до інституцій та органів ЄС).⁶²⁸ Норми доступу до правосуддя тепер включені до статті 10 Директиви про вплив на навколишнє середовище (ОВНС),⁶²⁹ яка застосовується до широкого кола певних державних і приватних проєктів, а також статті 25 Директиви про промислові викиди.⁶³⁰

Стаття 11 Директиви про ОВНС вимагає від держав-членів надання представникам «зацікавленої громадськості» доступу до процедури перегляду рішень з метою оскарження «законності, що стосується суті справи або процесуальних питань» стосовно рішень, на які поширюються вимоги щодо участі громадськості в ОВНС. Відповідно до п. 2 статті 1 ОВНС «зацікавлена громадськість» означає «громадськість, що зазнає шкоди або ризикує зазнати шкоди, або має зацікавленість у процедурах прийняття рішень у сфері навколишнього природного середовища». Це включає й ГО. Те, що Ор-

627 Див. також ДЕС, ст. 3 (3) і ДЕС, статті 11 і 191.

628 Директива 2003/4/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до екологічної інформації та скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС, ОJ 2003 L 41; Директива 2003/35/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 26 травня 2003 р. про участь громадськості у розробці деяких планів та програм, пов'язаних з навколишнім природним середовищем, і внесення змін до Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄУ щодо участі громадськості та доступу до правосуддя, ОJ 2003 L 156; Регламент (ЄС) №1367/2006 Європейського Парламенту і Ради від 6 вересня 2006 р. щодо застосування положень Орхуської Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в ухваленні рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, до інституцій і органів Співтовариства, ОJ 2006 L 264. Див. також СЕС, C-240/09, справа «Лісозахисне об'єднання VLK проти Міністерства природного навколишнього середовища Словачької Республіки» (*Lesoochránárske zoskupenie VLK v. Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky*), 8 березня 2011 р.

629 Директива 2011/92/ЄУ Європейського Парламенту і Ради від 13 грудня 2011 р. про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище, ОJ 2012 L 26, зі змінами відповідно до Директиви 2014/52/ЄУ Європейського Парламенту і Ради від 16 квітня 2014 р. про внесення зміни до Директиви 2011/92/ЄУ про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище, ОJ 2014 L 124.

630 Директива 2010/75/ЄУ Європейського Парламенту і Ради від 24 листопада 2010 р. про промислові викиди (інтегроване запобігання і контроль забруднення), ОJ 2010 L 334.

хуська конвенція та відповідні директиви ЄС вимагають від національних судів визнавати позови, подані ГО, відображає колективну важливість права.⁶³¹ Національні норми, які обмежують статус ГО, можуть суперечити цілям Директиви про ОВНС.⁶³²

Приклад: У справі «Спілка захисту довкілля і охорони природи Німеччини, Асоціація землі Північний Рейн-Вестфалія eV проти Уряду округу Арнсберг» (*Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV v. Bezirksregierung Arnsberg*) (справа «Trianel case»)⁶³³ компанія «Trianel» отримала дозвіл на будівництво та експлуатацію вугільної електростанції в Люнені, Німеччина. За проєктом станція мала бути розташована неподалік від п'яти спеціальних природоохоронних територій відповідно до Директиви про місця проживання. Одне ГО наполягало на анулюванні дозволу, стверджуючи, що він порушує положення німецького законодавства, яке імплементує цю Директиву. Німецький суд встановив, що згідно з німецьким законодавством ГО не може оскаржувати порушення. Для звернення до суду треба, щоб були порушені його власні права. Суд передав на розгляд СЕС питання про те, чи не послаблює це дію положень Директиви ОВНС щодо доступу до правосуддя.

СЕС дійшов висновку, що оскільки законодавство є похідним від права ЄС, яке встановлює чіткі зобов'язання у цій сфері, держава-член не може вимагати, щоб статус екологічних організацій був залежним від концепції індивідуальних прав.

631 СЕС, Об'єднані справи C-128/09, C-129/09, C-130/09, C-131/09, C-134/09 і C-135/09, «Антуан Боксю і Віллі Руа, Гвідо Дюрле та інші, Поль Фастре і Генрієтта Фастре, Філіп Дара, Об'єднання жителів і мешканців громад, прилеглих до аеропорту BSCA (Аеропорт Брюссель-Шарлеруа) (ARACH), Бернар Паж і Леон Люар та Надін Дартуа проти Регіону Валлонія» (*Antoine Boxus and Willy Roua, Guido Durllet and Others, Paul Fastrez and Henriette Fastrez, Philippe Daras, Association des riverains et habitants des communes proches de l'aéroport BSCA (Brussels South Charleroi Airport) (ARACH), Bernard Page and Léon L'Hoir and Nadine Dartois v. Région wallonne*), 18 жовтня 2011 р., §§44–46, 51. Щодо статусу загалом, див. Європейський Парламент, Генеральний директорат внутрішньої політики (2012), «Обстоювання своїх прав: Порівняльне дослідження правосуб'єктності в судах ЄС і держав-членів» (*Standing up for your right(s) in Europe: A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts*).

632 СЕС, C-263/08, справа «Асоціація охорони навколишнього природного середовища Юргарден-Лілла Вертанс проти Стокгольмського муніципалітету в особі Земельної комісії» (*Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsforening v. Stockholms kommun genom dess marknämnd*), 15 жовтня 2009 р.

633 СЕС, C-115/09, справа «Спілка захисту довкілля і охорони природи Німеччини, Асоціація землі Північний Рейн-Вестфалія eV проти уряду округу Арнсберг» (*Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV v. Bezirksregierung Arnsberg*), 12 травня 2011 р.

Витрати на судове провадження часто перешкоджають доступу до правосуддя. Як норми права ЄС, так і Орхуська конвенція зобов'язують держави-члени та договірні сторони забезпечити, щоб судові провадження в справах про захист довкілля «не були надто дорогими».⁶³⁴ Національні суди не можуть розглядати виключно фінансові можливості окремих позивачів; вони повинні брати до уваги низку інших чинників, включаючи те, чи має позивач обґрунтовані перспективи успіху, важливість справи як для позивача, так і для захисту навколишнього середовища, складність відповідного права, а також наявність державного фінансування чи інших програм гарантування витрат.⁶³⁵ Покладатися на те, що суди, користуючись судовим розсудом, відмовлятимуть у покладенні витрат на рахунок переможеної сторони, створює правову невизначеність і не є ефективною імплементацією правових вимог ЄС.⁶³⁶

8.5. Електронне правосуддя

Ключові моменти

- Технічні засоби здатні підвищити ефективність та прозорість судового провадження та полегшити доступ до правосуддя для окремих осіб. Проте з цим також пов'язаний ризик перешкодження доступу до правосуддя іншим особам (наприклад тим, хто не має Інтернету), якщо вони повністю замінять традиційні процедури.
- СЕС заявив, що електронні засоби не можуть бути єдиними, які пропонуються для доступу до процедур, оскільки в такому випадку деякі люди не зможуть реалізувати свої права.

Технічні засоби здатні підвищити ефективність та прозорість судового провадження та полегшити доступ до правосуддя для окремих осіб. Термін «електронне правосуддя» охоплює широкий спектр ініціатив, включаючи

634 ООН ЕЕК (1998), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 25 червня 1998 р., ст. 9 (4) (положення щодо доступу до правосуддя).

635 СЕС, С-260/11, справа «Королева на клопотання Девіда Едвардза і Ліліан Паллікаропулос проти Агентства захисту довкілля та ін.» (*The Queen, on the application of David Edwards and Lilian Pallikaropoulos v. Environment Agency and Others*), 11 квітня 2013 р., §46.

636 СЕС, С-427/07, справа «Комісія Європейських спільнот проти Ірландії» (*Commission of the European Communities v. Ireland*), 16 липня 2009 р., §94. Див. також СЕС, С-530/11, справа «Європейська Комісія проти Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії» (*European Commission v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*), 13 лютого 2014 р., §§54-58.

використання електронної пошти, подання позовів у режимі онлайн, надання інформації в Інтернеті (включаючи судові рішення), використання відеослухань і відеоконференцій, відстеження в реальному часі реєстрації та стадій розгляду справи, а також здатність суддів або інших осіб, які ухвалюють рішення, отримувати доступ до інформації в електронному вигляді. У цьому Розділі окреслено вимоги до електронного правосуддя, а далі подано конкретні приклади таких ініціатив, що діють у межах права ЄС.

Відповідно до права РЕ ЄКПЛ не встановлює жодних конкретних вимог щодо електронного правосуддя, однак реалізація ініціатив електронного правосуддя регулюється правилами доступу до суду та правом на справедливий судовий розгляд за статтею 6 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Лоєр Партнерс а.с. проти Словаччини*» (*Lawyer Partners a.s. v. Slovakia*)⁶³⁷ заявник – приватна компанія з обмеженою відповідальністю – мав намір подати понад 70 тисяч цивільних позовів про стягнення заборгованості. Враховуючи величезну кількість претензій, він записував їх на DVD і посилав до суду з пояснювальним листом. Хоча національне право дозволяло подавати позови таким чином, суд відмовився реєструвати їх на підставі того, що йому бракувало необхідного обладнання. Скарга до Конституційного Суду була відхилена як така, що подана пізніше встановленого законом двомісячного строку.

ЄСПЛ зауважив, що в друкованому вигляді на позови компанії та підтверджувальні документи знадобилося би більше 40 мільйонів сторінок. За таких обставин її вибір щодо засобів подачі не можна вважати недоцільним. Національне право передбачало можливість подання судових позовів в електронному вигляді, і компанії-заявнику не можна було закидати те, що вона скористалася з цієї можливості. Відмова судів зареєструвати її позовні заяви була непропорційним обмеженням її права доступу до суду.

«Електронне єдине вікно у сфері правосуддя» ЄС – Європейський портал електронного правосуддя – нині дозволяє, згідно з відповідним вторинним законодавством ЄС, приватним особам подавати транскордонні позови з незначними претензіями або платіжні доручення в режимі онлайн у державах-членах ЄС, що є учасниками e-CODEX (широкомасштабного проєкту,

637 ЄСПЛ, *справа «Лойер Партнерс а.с. проти Словаччини» (Lawyer Partners a.s. v. Slovakia)*, №№54252/07, 3274/08, 3377/08, 3505/08, 3526/08, 3741/08, 3786/08, 3807/08, 3824/08, 15055/08, 29548/08, 29551/08, 29552/08, 29555/08 і 29557/08, 16 червня 2009 р.

спрямованого на поліпшення доступу фізичних і юридичних осіб до юридичних засобів через національні кордони – зокрема, обробку транскордонних юридичних процедур онлайн). Регламент №1896/2006 установив процедуру Європейського платіжного доручення (ЄПД).⁶³⁸ Вона спрощує транскордонні справи стосовно безспірних грошових вимог у цивільних і комерційних справах. Європейське платіжне доручення визнається та виконується у всіх державах-членах ЄС, за винятком Данії, і не вимагає підтвердження для виконання. Воно дозволяє кредиторам подавати позови, не звертаючись до суду, використовуючи стандартизовані форми, які можуть заповнюватися та надсилатися до компетентного суду.

Відповідно до Регламенту (ЄС) №861/2007 позови можуть також подаватися за посередництва Європейського порталу електронного правосуддя згідно з Європейською процедурою врегулювання спорів з незначними позовними вимогами. Це покликане вдосконалити та спростити провадження в цивільних і господарських справах щодо вимог, сума яких не перевищує 2000 євро.⁶³⁹ Процедура дрібних претензій застосовується між усіма державами-членами ЄС, за винятком Данії. Провадження ведеться письмово, якщо тільки суд не вважає за потрібне провести усне слухання.⁶⁴⁰ Вона встановлює часові межі для сторін і суду для прискорення судового провадження і застосовується до вимог як грошових, так і нематеріальних. Судове рішення, отримане в результаті цієї процедури, повинно, як правило, автоматично визнаватися та виконуватися в іншій державі-члені.

Сприяти правосуддю може розвиток відеоконференцій та слухань у режимі відеозв'язку. Наприклад, Європейський ордер про встановлення нагляду дозволяє державам-членам ЄС видавати накази про звільнення підозрюваних або обвинувачених у справах, які перебувають на стадії розгляду в суді, під нагляд у їхніх країнах проживання.⁶⁴¹ Пункт 4 статті 19 передбачає, що в разі якщо національне право вимагає від Держави-члена, що його видала, заслухати обвинуваченого перед зміною заходів нагляду або видачею ордера на арешт, можуть використовуватися теле- та відеоконференції. вико-

638 Регламент (ЄС) №1896/2006 Європейського Парламенту і Ради від 12 грудня 2006 р. про створення Європейського наказного провадження, ОJ 2006 L 399.

639 Регламент (ЄС) №861/2007 Європейського Парламенту і Ради від 11 липня 2007 р. про створення Європейського порядку врегулювання спорів з незначною сумою позовних вимог, ОJ 2007 L 199.

640 Регламент (ЄС) №861/2007, ст. 5 (1).

641 Докладніше про це йтиметься в майбутній доповіді FRA про впровадження на практиці права ЄС щодо передачі осіб, що очікують на судовий розгляд.

ристанню відеоконференцій при розгляді справ сприяють й інші нормативні документи ЄС.⁶⁴²

Гідний уваги досвід

Візуалізація призначення покарання: онлайн-засіб для полегшення доступу до правосуддя

Міністерство юстиції Сполученого Королівства отримало нагороду в конкурсі «Міжнародні візуальні комунікації» за інтерактивний посібник «Ви будете суддею», який допомагає людям зрозуміти, як саме призначається покарання за вироком. Цей засіб полегшує доступ до правосуддя шляхом ознайомлення людей поза межами судової зали з судовими процедурами.

Джерело: FRA (2012), *Fundamental rights: challenges and achievements in 2011 – FRA Annual report* (Основні права: виклики та досягнення у 2011 році – Річний звіт FRA), стор. 207.

Разом з тим, не всі можуть отримати доступ до технічних інновацій, тому важливо, щоб вони пропонувалися разом із з традиційними системами. СЕС підтвердив, що процедури, доступні виключно шляхом електронних засобів, можуть унеможливити деяким людям реалізацію їхніх прав.⁶⁴³

Приклад: У справі «Росальба Алассіні проти Телеком Італія SpA» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA*)⁶⁴⁴ СЕС розглядав чотири об'єднані запити щодо попереднього рішення від мирового судді (Giudice di Pace) Іскії стосовно положень, за якими спроба позасудового врегу-

642 Рамкове рішення Ради 2009/829/JHA від 23 жовтня 2009 р. про застосування у відносинах між державами-членами Європейського Союзу принципу взаємного визнання рішень про встановлення нагляду як альтернативи тимчасовому затриманню, OJ 2009 L 294. Див. також: Директива 2012/29/EU, ст. 17; Акт Ради від 29 травня 2000 р. щодо створення Конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, OJ 2000 C 197, ст. 10; Регламент Ради (ЄС) №1206/2001 від 28 травня 2001 р. про співпрацю між судами Держав-членів в отриманні доказів у цивільних і комерційних справах, OJ 2001 L 174, статті 10 (4) і 17 (4) (про вдосконалення, спрощення і прискорення співпраці між судами в отриманні доказів); Директива Ради 2004/80/ЄС від 29 квітня 2004 р. щодо компенсації потерпілим від злочинів, OJ 2004 L 261, ст. 9 (1); Регламент (ЄС) №861/2007 Європейського Парламенту і Ради від 11 липня 2007 р. про створення Європейського порядку врегулювання спорів з незначною сумою позовних вимог, статті 8 і 9 (1).

643 СЕС, Об'єднані справи, C-317/08, C-318/08, C-319/08 і C-320/08 «Росальба Алассіні проти Телеком Італія SpA, Філомена Каліфано проти Wind SpA, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія SpA і Мультисервіс Srl проти Телеком Італія SpA» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA*), 18 березня 2010 р., §58.

644 СЕС, Об'єднані справи з C-317/08 по C-320/08 «Росальба Алассіні проти Телеком Італія SpA, Філомена Каліфано проти Wind SpA, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія SpA і Мультисервіс Srl проти Телеком Італія SpA» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA*), 18 березня 2010 р., §67.

лювання є обов'язковою умовою для визнання певних спорів прийнятними в національних судах. Ці положення були прийняті відповідно до Директиви про універсальну послугу.⁶⁴⁵ СЕС розглядав питання, чи відповідає така практика обов'язкового позасудового врегулювання принципу ефективного судового захисту.

Рішення, що стосується обов'язкового врегулювання, наведено в **Розділі 2.4.2**. Розглядаючи це питання, СЕС також зазначив, що реалізація прав, наданих Директивою про універсальну послугу, для окремих осіб, зокрема тих, хто не має доступу до Інтернету, на практиці може виявитися неможливою або надмірно складною, якщо доступ до порядку врегулювання відкритий лише через електронні засоби.

645 Директива 2002/22/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 7 березня 2002 р. про універсальну послугу та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг, ОJ 2002 L 108.

Додаткова література

Глава 1

Anagnostou, D. (2013), *ECHR; Implementing Strasbourg's judgment on domestic policy* («ЄСПЛ; Впровадження рішення Страсбурга щодо внутрішньої політики»), Единбург, Edinburgh University Press.

Brillat, R. (2009), 'The European Social Charter' («Європейська соціальна хартія») в: Alfredsson, G. et al. (за ред.), *International Human Rights Monitoring Mechanisms*, Лейден, Martinus Nijhoff.

Bratza, N. (2013), 'The European Convention on Human Rights and the Fundamental Rights Charter of the European Union: a process of mutual enrichment' («Європейська конвенція з прав людини та Хартія основних прав Європейського Союзу: процес взаємного збагачення»), в: Rosas, A. et al. (за ред.), *Court of Justice and construction of Europe: analyses and perspectives on sixty years of case-law*, Гаага, T.M.C. Asser Press.

Carrera, S., De Somer, M. and Petkova, B. (2012), 'The Court of Justice of the European Union as a Fundamental Rights Tribunal – Challenges for the Effective Delivery of Fundamental Rights in the Area of Freedom, Security and Justice' («Суд Європейського Союзу як Трибунал з основних прав – виклики для ефективного забезпечення основних прав у сфері свободи, безпеки та правосуддя»), *Liberty and Security in Europe Papers*, Центр досліджень у галузі європейської політики, №49.

ЄС, *Reflets*, доступний за адресою: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7063/

Coutron, L. and Picheral, C. (за ред.) (2012), *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne et Convention européenne des droits de l'homme* («Хартія

основних прав Європейського Союзу і Європейська конвенція з прав людини»), Брюссель, Bruylant.

Craig, P. (2010), *The Lisbon Treaty. Law, Politics, and Treaty Reform* («Лисабонський договір. Право, політика і реформа договору»), Оксфорд, Oxford University Press.

Francioni, F. (2007), *Access to Justice as a Human Right* («Доступ до правосуддя як право людини»), Нью-Йорк, Oxford University Press.

Klamert, M. (2014), *The Principle of Loyalty in EC Law* («Принцип лояльності в праві ЄС»), Оксфорд, Oxford University Press.

Lavranos, N. (2013), 'The ECJ's Judgments in Melloni and Åkerberg Fransson: Un ménage à trois difficulté' («Рішення Європейського суду у справі Меллоні та Екерберг Франссон: труднощі в «шведській сім'ї»), *European Law Reporter*, №4, стор. 133–141.

Meyer, J. (за ред.) (2014), *Charta der Grundrechte der Europäischen Union* («Хартія основних прав Європейського Союзу»), видання 4-е, Баден-Баден, Nomos.

Pech, L. (2010), 'A Union founded on the Rule of Law: Meaning and Reality of the Rule of Law as Constitutional Principle of EU Law' («Союз, заснований на правовладді: значення і дійсність правовладдя як конституційного принципу права ЄС»), *European Constitutional Law Review*, том 6, №3, стор. 359–396.

Stricker, A. (2010), *Die Bedeutung der Europäischen Menschenrechtskonvention und der gemeinsamen Verfassungsüberlieferungen für den Grundrechtsschutz der Europäischen Union*, Франкфурт-на-Майні, Peter Lang.

Timmermans, C. (2013), 'Fundamental rights protection in Europe before and after accession of the European Union to the European Convention on Human Rights' («Захист основоположних прав у Європі до і після приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини»), у: van Dijk, P. and van Roosmalen, M. et al. (за ред.), *Fundamental Rights and Principles*, Антверпен, Intersentia.

United Nations Development Programme (2005), 'Programming for Justice: Access for All: A Practitioner's Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice' («Програмування заради правосуддя: доступ для всіх: посібник для практиків з підходів до правосуддя на основі прав людини»), Бангкок, UNDP.

Глава 2

Adams, S. and Parras, F.J. (2013), 'The European Stability Mechanism through the legal meanderings of Union's constitutionalism: Comment on Pringle' («Механізм європейської стабільності в правових звивинах конституціоналізму Союзу: коментар щодо Pringle»), *European Law Review*, том 8, №6, стор. 848–865.

Benöhr, I. (2014), 'Collective Redress in the Field of European Consumer Law' («Коллективна компенсація у сфері європейського споживчого права»), *Legal Issues of Economic Integration*, том 14, №3, стор. 243–256.

De Palo, G. and Trevor, M. (2012), *EC Mediation Law and Practice* («Право і практика медіації в ЄС»), Оксфорд, Oxford University Press.

Doobay, A. (2013), 'The right to a fair trial in light of the recent ECHR and ECJ case-law' («Право на справедливий суд у світлі практики ЄСПЛ та ЄС останнього часу»), *ERA Forum*, том 14, №2, стор. 251–262.

Flattery, J. (2010), 'Balancing efficiency and justice in EU competition law: elements of procedural fairness and their impact on the right to a fair hearing' («Встановлення балансу між ефективністю та справедливістю в конкурентному праві ЄС: елементи процесуальної справедливості та їхній вплив на право на справедливий судовий розгляд»), *Competition Law Review*, том 7, №1, стор. 53–58.

FRA, *Charterpedia* доступна за адресою: http://infoportal.fra.europa.eu/InfoPortal/infobaseFrontEndCountryHome.do?btnCountryLinkHome_1

FRA (2012), *Bringing rights to life: The fundamental rights landscape of the European Union* («Оживлення прав: панорама основних прав у Європейському Союзі»), Люксембург, Publications Office.

Galetta, D. (2010), *Procedural Autonomy of EC Member States: Paradise Lost?* («Процесуальна автономія держав-членів ЄС: втрачений рай?»), Гайдельберг, Springer.

Gilliaux, P. (2012), *Droit(s) européen(s) à un procès équitable* («Права людини у справедливому провадженні»), Брюссель, Bruylant.

Hodges, S. (2014), 'Consumer ombudsmen: better regulation and dispute resolution' («Уповноважені з захисту прав споживачів: ліпше регулювання та врегулювання спорів»), *ERA Forum*, том 15, №4, стор. 593–608.

Luzak, J. (2014), 'Online consumer contracts' («Споживчі договори в режимі онлайн»), *ERA Forum*, том 15, №3, стор. 381–392.

Müller, L.F. (2015), *Richterliche Unabhängigkeit und Unparteilichkeit nach Art. 6 EMRK.: Anforderungen der Europäischen Menschenrechtskonvention und spezifische Probleme in den östlichen Europaratsstaaten*, Берлін, Duncker & Humblot.

Peers, S., Ward, A. et al. (за ред.) (2013), *Commentary on Charter of Fundamental Rights* («Коментар до Хартії основних прав»), Оксфорд, Hart Publishing.

Polakiewicz, J. (2009–2010), 'European Union action on procedural rights and the European Convention on Human Rights' («Дії Європейського Союзу щодо процесуальних прав та Європейської конвенції з прав людини»), *Human Rights Law Journal*, том 30, №1–2, стор. 12–16.

Stürner, M., Inchausti Gascón, F., Caponi, R. (за ред.) (2014), *The Role of Consumer ADR in the Administration of Justice. New Trends in Access to Justice under EU Directive 2013/11* («Роль АВС у сфері захисту права споживачів у здійсненні правосуддя. Нові тенденції в доступі до правосуддя за Директивою ЄС 2013/11»), Мюнхен, Sellier.

Vitkauskas, D. and Dikov, G. (2012), *Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights* («Захист права на справедливий суд за Європейською конвенцією з прав людини»), Страсбург, Council of Europe.

Wrbka, S. (2014), *European Consumer Access to Justice Revisited* («Ще раз про європейський доступ споживачів до правосуддя»), Кембридж, Cambridge University Press.

Глави 3 і 4

Cape, E., Namoradze, N., Smith, R. and Spronken, T. (2010), *Effective Criminal Defence in Europe* («Ефективний кримінально-правовий захист в Європі»), Кембридж, Intersentia.

Mole, N. and Harby, C., Council of Europe (2007), 'Le droit à un procès équitable: Un guide sur la mise en œuvre de l'Article 6 de la Convention européenne des Droits de l'Homme' («Право на справедливий суд: посібник з імплементації статті 6 Європейської конвенції з прав людини»), *Précis sur les droits de l'homme*, №3.

Council of Europe (2013), *Guide to a fair trial: civil limb* («Довідник з права на справедливий суд – цивільна частина»), Страсбург, Рада Європи.

Council of Europe (2014), *Guide to a fair trial: criminal limb* («Довідник з права на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект)», Страсбург, Рада Європи.

Engström, J. (2011), 'The Principle of Effective Judicial Protection after the Lisbon Treaty: Reflection in the light of case C-279/09 DEB' («Принцип ефективного судового захисту після Лісабонського договору: роздуми у світлі справи C-279/09 DEB»), *Review of European Administrative Law*, том 4, №2, стор. 53–68.

FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EC Member States* («Правосуддя, дружнє до дітей, – Перспективи та досвід фахівців щодо участі дітей у цивільних та кримінальних судових провадженнях у 10 державах-членах ЄС»), Люксембург, Publications Office.

Grabenwarter, C. and Pabel, K. (2012), *Europäische Menschenrechtskonvention* («Європейська конвенція з прав людини»), видання 5-е, Мюнхен, C.H. Beck.

Harris, D., O'Boyle, M., Warbrick, C. and Bates, E. (2014), *Law of the European Convention on Human Rights* («Правові норми Європейської конвенції з прав людини»), Оксфорд, Oxford University Press.

Kiraly, L. and Squires, N. (2011), 'Legal aid in the EU: from the Brussels Convention of 1968 to the Legal Aid Directive of 2003' («Правова допомога в ЄС: від Брюссельської конвенції 1968 року до Директиви про правову допомогу 2003 року»), *Coventry Law Journal*, том 16, №2, стор. 28–47.

Oliver, P. (2011), 'Case C-279/09 DEB v. Germany' («Справа C-279/09 DEB проти Німеччини»), *Common Market Law Review*, том 48, стор. 2023–2040.

Raine, B., Wicks, E. and Ovey, C. (2014), *The European Convention on Human Rights* («Європейська конвенція з прав людини»), Оксфорд, Oxford University Publishing.

Sayers, D. (2014), 'Protecting Fair Trial Rights in Criminal Cases in the European Union: Where does the Roadmap take Us?' («Захист прав на справедливий судовий розгляд у кримінальних справах в Європейському Союзі: куди веде нас «дорожня карта?»), *Human Rights Law Review*, том 14, №4, стор. 733–760.

Trechsel, S. (2005), *Human Rights in Criminal Proceedings* («Права людини в кримінальному провадженні»), Оксфорд, Oxford University Press.

Глава 5

Biondi, A. and Farley, P. (2009), *The Right to Damages in European Law* («Право на відшкодування шкоди в європейському праві»), Алфен-на-Рейні, Kluwer Law International.

Buuse, A. (2009), 'Lost and Regained? Restitution as a remedy for human rights' («Загублені і відновлені? Реституція як засіб захисту прав людини»), *Heidelberg Journal of International Law*, том 68, стор. 129–153.

Council of Europe (2013), *Guide to good practice in respect of domestic remedies* («Довідник з належних підходів до національних засобів правового захисту»), Страсбург, Рада Європи.

De Hert, P. and Korenica, F. (2012), 'The doctrine of equivalent protection: its life and legitimacy before and after the European Union's accession to the European Convention on Human Rights' («Доктрина еквівалентного захисту: її життя і легітимність до і після приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини»), *German Law Journal*, том 13, №7, стор. 874–895.

Gutman, K. (2011), 'The evolution of the action for damages against the European Union and its place in the system of judicial protection' («Еволюція позову про відшкодування шкоди проти Європейського Союзу та його місце в системі судового захисту»), *Common Market Law Review*, том 48, №3, стор. 695–750.

Karpenstein, U. and Mayer, C. F. (2012), *Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten: Kommentar*, Мюнхен, C.H. Beck.

Keller, H. and Marti, C. (2013), 'Interim Relief Compared: Use of Interim Measures by the UN Human Rights Committee and the European Court of Human Rights' («Забезпечувальні заходи в порівнянні: використання тимчасових заходів Комітетом ООН з прав людини та Європейським судом з прав людини»), *Heidelberg Journal of International Law*, том 73, стор. 325–372.

Kuijer, M. (2014), *Effective remedies as a fundamental right* («Ефективні засоби правового захисту як основоположне право»), Барселона, Escuela Judicial Española & European Judicial Training Network.

Lenaerts, K., Maselis, I. and Gutman, K. (2014), *EU procedural law* («Процесуальне право ЄС»), Оксфорд, Oxford University Press.

Le Sueur, A. (2012), 'Designing Redress: Who Does it, How and Why?' («Проектування відшкодування: хто це робить, як і чому?»), *Asia Pacific Law Review*, том 20, №1, стор. 17–44.

Maq, C. (2012), 'Rights and Remedies – Article 47 EUCFR and Effective Judicial Protection in European Private Law Matters' («Права та засоби правового захисту – Стаття 47 ХОП ЄС та ефективний судовий захист у справах європейського приватного права»), *Amsterdam Law school Research Paper*, №2012–88.

Marguénaud, J.-P. (2012), *La cour européenne des droits de l'homme* («Європейський суд з прав людини»), видання 6-е, Париж, Dalloz.

McBride, J. (2009), *Access to justice for migrants and asylum-seekers in Europe* («Доступ до правосуддя для мігрантів та шукачів притулку в Європі»), Європейський комітет з правового співробітництва, Страсбург, Council of Europe.

Peers, S. (2012), 'Sanctions for infringement of EU law after the Treaty of Lisbon' («Санкції за порушення права ЄС після Лісабонського договору»), *European Public Law*, том 18, стор. 33.

Peers, S. (2014), 'Reconciling the Dublin system with European fundamental rights and the Charter' («Узгодження дублінської системи з європейськими основними правами та Хартією»), *ERA Forum*, том 15, №4, стор. 485–494.

Schlote, M. (2014), 'The San Giorgio "cause of action"' («Підстави для позову Сан Джорджо»), *British Tax Review*, №2, стор. 103–113.

Van Gerven, W. (2000), 'Of Rights, Remedies and Procedures' («Про права, засоби правового захисту та процедури»), *Common Market Law Review*, том 37, випуск 3, стор. 501–536.

Wakefield, J. (2010), 'Retrench and Reform: The Action for Damages' («Економія та реформа: Позов про відшкодування шкоди») в: Eeckhout, P. and Tridimas, T. (за ред.), *Yearbook of European Law*, том 28.

Ward, A. (2011), 'National and EC Remedies under the EU Treaty; Limits and the Role ECHR' («Національні засоби та засоби правового захисту ЄС відповідно до Договору про ЄС; Межі та роль ЄКПЛ») у: Barnard, C. and Odudu, O. (за ред.), *The Outer Limits of the Treaty* («Зовнішні межі договору»), Оксфорд, Hart Publishing.

Ward, A. (2012), 'Damages under the EU Charter of Fundamental Rights' («Шкода за Хартією основних прав ЄС»), *ERA Forum*, том 12, №4, стор. 589–611.

Глава 6

Balthasarv, S. (2010), 'Locus Standi Rules for Challenge to Regulatory Acts by Private Applicants: the new Article 263(4)' («Правила підсудності при оскар-

женні регуляторних актів приватними заявниками: нова стаття 263 (4)», *European Law Review*, том 35, №4, стор. 542-550.

Carboni, N. (2014), 'From Quality to Access to Justice: Improving the Functioning of European Judicial Systems' («Від якості до доступу до правосуддя: поліпшення функціонування європейських судових систем»), *Civil and Legal Sciences*, том 3, №4.

FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities* («Доступ до правосуддя в Європі: огляд викликів і можливостей»), Люксембург, Publications Office.

Kloth, M. (2010), *Immunities and the right of access to the court under Article 6 of the European Convention on Human Rights* («Імунітети та право доступу до суду за ст. 6 Європейської конвенції з прав людини»), Лейден, Martinus Nijhoff Publishers.

Nascimbene, B. (2009), 'European judicial cooperation in criminal matters: what protection for individuals under the Lisbon Treaty?' («Співпраця європейських судів у кримінальних справах: який захист фізичних осіб передбачено Лісабонською угодою?»), *ERA Forum*, том 10, №3, стор. 397-407.

Reich, N. (2013), *General Principles of EU Civil Law* («Загальні принципи цивільного права ЄС»), Антверпен, Intersentia.

Глава 7

Edel, F. (2007), *The length of civil and criminal proceedings in the case law of the European Court of Human Rights* («Тривалість цивільного та кримінального провадження в практиці Європейського суду з прав людини»), Страсбург, Council of Europe.

СЕРЕЈ (2012), Європейська комісія з ефективності правосуддя, *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights* («Тривалість судового провадження в державах-членах Ради Європи на основі практики Європейського суду з прав людини»), Страсбург, Council of Europe.

Greer, S. (2006), *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects* («Європейська конвенція з прав людини: досягнення, проблеми та перспективи»), Кембридж, Cambridge University Press.

Henzelin, M. and Rordorf, H. (2014), 'When Does the Length of Criminal Proceedings Become Unreasonable According to the European Court of Human

Rights?’ («Коли строк кримінального провадження перестає бути розумним на думку Європейського суду з прав людини?»), *New Journal of European Criminal Law*, том 5, №1, стор. 78–109.

Mahoney, P. (2004), ‘The right to a fair trial in criminal matters under Article 6 ECHR’ («Право на справедливий судовий розгляд у кримінальних справах відповідно до статті 6 ЄКПЛ»), *Judicial Studies Institute Journal*, том 4, №2, стор. 107–129.

Meyer-Ladewig, J. (2011), *EMRK Europäische Menschenrechtskonvention – Handkommentar*, видання 3-є, Баден-Баден, Nomos.

Nicolas, M. (2012), *Le droit au délai raisonnable devant les juridictions pénales internationales* («Право на розумну затримку в міжнародних кримінальних юрисдикціях»), Франкфурт-на-Майні, Peter Lang.

Van Dijk, P., Van Hoof, G.J.H., Van Rijn, A. and Zwaak, L. (за ред.) (2006), *Theory and Practice of the European Convention on Human rights* («Теорія та практика Європейської конвенції з прав людини»), Антверпен, Intersentia.

Глава 8

Bartlett, P. et al. (за ред.) (2006), *Mental Disability and the European Convention on Human Rights* («Недієздатність внаслідок психічного захворювання та Європейська конвенція з прав людини»), Лейден, Martinus Nijhoff.

Cojocariu, C. (2011), ‘Handicapping rules: The overly restrictive application of admissibility criteria by the European Court of Human Rights to complaints concerning disabled people’ («Правила обмеження доступу: надмірно обмежувальне застосування критеріїв прийнятності Європейським судом з прав людини до скарг щодо людей з інвалідністю»), *European Human Rights Law Review*, №6, стор. 686.

Contini, F. and Lanzara, G. (2014), *The Circulation of Agency in e-Justice* («Поширення агентства в сфері електронного правосуддя»), Дордрехт, Springer.

Council of Europe (2012), *Manual on Human Rights and the Environment* («Посібник з прав людини та навколишнього середовища»), Страсбург, Рада Європи.

Easton, S. (2011), *Prisoners’ rights: principles and practice* («Права ув’язнених: принципи та практика»), Абінгдон, Taylor & Francis.

FRA (2012), *Access to justice in cases of discrimination in the EC: Steps to further equality* («Доступ до правосуддя у справах про дискримінацію в ЄС: кроки до подальшої рівності»), Люксембург, Publications Office.

FRA (2012), *Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems* («Примусова госпіталізація і примусове лікування осіб із проблемами психічного здоров'я»), Люксембург, Publications Office.

FRA (2013), *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems* («Право- і дієздатність осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень і осіб з проблемами психічного здоров'я»), Люксембург, Publications Office.

FRA (2015), *Victims of crime in the EC: the extent and nature of support for victims* («Потерпілі від злочинів у ЄС: обсяг і характер підтримки потерпілих»), Люксембург, Publications Office.

FRA-ЄСПЛ (2014), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration* («Посібник з європейського права щодо притулку, кордонів і імміграції»), Люксембург, Publications Office.

FRA-ЄСПЛ (2015), *Handbook on European law relating to the rights of the child* («Посібник з європейського права щодо прав дитини»), Люксембург, Publications Office.

Gavrielidis, T. (за ред.) (2014), *A victim-led criminal justice system: addressing the paradox* («Система кримінального правосуддя, зорієнтована на потерпілого: спроба розв'язання парадоксу»), London, IARS Publications.

Gramatikov, M. and Klaming, L. (2011), 'Getting divorced online: Procedural and outcome justice in online divorce mediation' («Розлучення в режимі онлайн: справедливість провадження і наслідки у медіації розлучень у режимі онлайн»), *Journal of Law and Family Studies*, том 13, №2, стор. 1-30.

Harding, A. (2007), *Access to environmental justice: a comparative study* («Доступ до правосуддя в справах, пов'язаних із захистом довкілля: порівняльне дослідження»), Лондон, Brill.

Lindsay, W.R., Taylor, J.L. and Sturmey, P. (2004), *Offenders with Developmental Disabilities* («Правопорушники з вадами розвитку»), Чичестер, Wiley.

Londono, P. (2007), 'Positive obligations, criminal procedure and rape cases' («Позитивні зобов'язання, кримінальний процес та справи про зґвалтування»), *European Human Rights Law Review*, №2, стор. 158-171.

Lupo, G. and Bailey, J. (2014), 'Designing and Implementing e-Justice Systems: Some Lessons Learned from EC and Canadian Examples' («Розробка та впровадження систем електронного правосуддя: кілька висновків з досвіду ЄС та Канади»), *Laws*, том 3, №2, стор. 353–387.

Ng, G. (2013), 'Experimenting with European Payment Order and of European Small Claims Procedure' («Експерименти з Європейським платіжним дорученням та Європейською процедурою позовів з незначною сумою вимог») в: Contini, F. and Lanzara, G. (за ред.), *Building Interoperability for European Civil Proceedings online* («Нарощування операційної взаємосумісності європейських цивільних процедур у режимі "онлайн"»), CLUEB Bologna.

Ochoa, J.C. (2013), *The Rights of Victims in Criminal Justice Proceedings for Serious Human Rights Violations* («Права потерпілих у кримінальному провадженні щодо серйозних порушень прав людини»), Лейден, Martinus Nijhoff.

Pallemaerts, M. (2009), *The Aarhus Convention at ten. Interactions and Tensions between Conventional International Law and EU Environmental Law* («Десять років Орхуської конвенції. Взаємодія та напруженість між конвенційним міжнародним правом та правом ЄС»), Гронінген, Europa Law Publishing.

Perlin, M. (2011), *International human rights and mental disability law: when the silenced are heard* («Міжнародне право з прав людини та право про неіде-здатність внаслідок психічних захворювань: коли говорять ті, кого змусили мовчати»), Нью-Йорк, Oxford University Press.

Smith, R. (2014), *Digital delivery of legal services to people on low incomes* («Надання юридичних послуг в електронному вигляді людям з низькими доходами»), Лондон, The Legal Education Foundation.

Starmer, K. (2014), 'Human rights, victims and the prosecution of crime in the 21st century' («Права людини, потерпілі та судове переслідування за злочини в XXI столітті»), *Criminal Law Review*, №11, стор. 777–787.

Taylor, J.L. and Lindsay, W.R. (2010), 'Understanding and treating offenders with learning disabilities: a review of recent developments' («Розуміння та лікування правопорушників з порушеннями навичок до навчання: огляд останніх подій»), *Journal of Learning Disabilities and Offending Behaviour*, том 1, №1, стор. 6.

The Harris Review (2015), 'Changing prisons, saving lives: report of the independent review into self-inflicted deaths in custody of 18-24 year olds' («Зміни у в'язницях, збереження життів: доповідь про незалежний огляд самочинних смертей серед осіб віком 18–24 років, що трималися під вартою»), Command Paper 9087.

Van Zyl Smit, D. and Snacken, S. (2011), *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights Paperback* («Принципи європейського пенітенціарного права і політика: пенологія та захист прав людини»), Оксфорд, Oxford University Press.

Velicogna, M., Errera, A. and Derlange, S. (2013), 'Building e-Justice in Continental Europe: The TéléRecours Experience in France' («Творення електронного правосуддя в континентальній Європі: досвід TéléRecours у Франції»), *Utrecht Law Review*, том 9, №1, стор. 38–59.

Young, L. (2014), *The Young Review: Improving outcomes for young black and/or Muslim men in the Criminal Justice System* («The Young Review: Покращення наслідків для молодих чорношкірих та/або мусульман у системі кримінальної юстиції»), Лондон, Barrow Cadbury Trust.

Судова практика

Вибрані справи Європейського суду з прав людини
і Суду справедливості Європейського Союзу

Право на доступ до суду

ЄСПЛ

«Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), №4451/70, 21 лютого 1975 р.

«Юліус Клойбер Шлахгоф GmbH та інші проти Австрії» (*Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria*), №№21565/07, 21572/07, 21575/07 і 21580/07, 4 квітня 2013 р.

ЄСЄ

«Антуан Боксюс і Віллі Руа, Гвідо Дюрлет та інші, Поль Фастре і Генрієтта Фастре, Філіп Дарас, Об'єднання жителів і мешканців громад, прилеглих до аеропорту BSCA (Аеропорт Брюссель-Шарлеруа) (ARACH), Бернар Паж і Леон Люар та Надін Дартуа проти Регіону Валлонія» (*Antoine Voxus, Willy Roua, Guido Durllet and Others, Paul Fastrez, Henriette Fastrez, Philippe Daras, Association des riverains et habitants des communes proches de l'aéroport BSCA (Brussels South Charleroi Airport) (ARACH), Bernard Page, Léon L'Hoir, Nadine Dartois v. Région wallonne*), об'єднані справи з C-128/09 до C-131/09, C-134/09 і C-135/09, 18 жовтня 2011 р.

Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou v. Ypourgeio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou, C-363/11, 16 лютого 2013 р.

«Валері Гарієв Белов проти ЧЕЗ Електро Болгарія АД та інші (за участю Болгарії і Європейської Комісії)» (*Valeri Hariiev Belov v. CHEZ Elektro Bulgaria AD and others (Bulgaria and the European Commission intervening)*), C-394/11, 31 січня 2013 р.

Незалежність і безсторонність судів

ЄСПЛ

«Ібрагім Гюркан проти Туреччини» (*Ibrahim Gürkan v. Turkey*), №10987/10, 3 липня 2012 р.

«Мактуф і Дам'янович проти Боснії і Герцеговини» (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*), №№2312/08 та 34179/08, 18 липня 2013 р.

СЄС

«Хронопост СА та Ла Пост проти французької спілки de l'express (UFEX) та інших» (*Chronopost SA i La Poste v. Union française de l'express (UFEX) and Others*), об'єднані справи C-341/06 P і C-342/06 P, 1 липня 2008 р.

«Грем Дж. Вілсон проти Асоціації адвокатів Люксембургу» (*Graham J. Wilson v. Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*), C-506/04, 19 вересня 2006 р.

Справедливий і публічний розгляд справи

ЄСПЛ

«Храброва проти Росії» (*Khrabrova v. Russia*), №18498/04, 2 жовтня 2012 р.

«Ужукаускас проти Литви» (*Užukauskas v. Lithuania*), №16965/04, 6 липня 2010 р.

Позасудові органи й альтернативне вирішення спорів

ЄСПЛ

«Суда проти Чехії» (*Suda v. the Czech Republic*), №1643/06, 28 жовтня 2010 р.

СЄС

«Росальба Алассіні проти Телеком Італія СпА, Філомена Каліфано проти Вінд СпА, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія СпА та Мультисервіс Srl проти Телеком Італія СпА» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA*), об'єднані справи з C-317/08 до C-320/08, 18 березня 2010 р.

Правова допомога в некримінальному провадженні

ЄСПЛ

«Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*), №6289/73, 9 жовтня 1979 р.

«Маквайкар проти Сполученого Королівства» (*McVicar v. the United Kingdom*), №46311/99, 7 травня 2002 р.

СЄС

DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH проти Федеративної Республіки Німеччина, С-279/09, 22 грудня 2010 р.

Правова допомога у кримінальному провадженні

ЄСПЛ

«Цоньо Цонєв проти Болгарії (№2)» (*Tsonyo Tsonnev v. Bulgaria (№2)*), №2376/03, 14 січня 2010 р.

«Тваліб проти Греції» (*Twalib v. Greece*), №24294/94, 9 червня 1998 р.

«Здравко Станєв проти Болгарії» (*Zdravko Stanev v. Bulgaria*), №32238/04, 6 листопада 2012 р.

Право на юридичну консультацію, захист і представництво в некримінальному провадженні

ЄСПЛ

«Ангел проти Італії» (*Anghel v. Italy*), №5968/09, 25 червня 2013 р.

«Бертуцці проти Франції» (*Bertuzzi v. France*), №36378/97, 13 лютого 2003 р.

Право на юридичну консультацію, захист і представництво у кримінальному провадженні

ЄСПЛ

«Арас проти Туреччини (№2)» (*Aras v. Turkey (№2)*), №15065/07, 18 листопада 2014 р.

«Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), №26891/95, 14 січня 2003 р.

«Ланц проти Австрії» (*Lanz v. Austria*), №24430/94, 31 січня 2002 р.

«Піщальников проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), №7025/04, 24 вересня 2009 р.

«Салдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], №36391/02, 27 листопада 2008 р.

СЕС

«Асоціація франкомовних та німецькомовних адвокатів проти Ради Міністрів» (*Ordre des barreaux francophones et germanophone and Others v. Conseil des ministres*), С-305/05, 26 червня 2007 р.

Право представляти себе особисто

ЄСПЛ

«Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), №26986/03, 15 листопада 2007 р.

Вимоги до ефективного засобу правового захисту

ЄСПЛ

«Макфарлен проти Ірландії» (*McFarlane v. Ireland*) [ВП], №31333/06, 10 вересня 2010 р.

«Рамірес Санчес проти Франції» (*Ramirez Sanchez v. France*) [ВП], №59450/00, 4 липня 2006 р.

«Ротару проти Румунії» (*Rotaru v. Romania*) [ВП], №28341/95, 4 травня 2000 р.

«Ярасгонен проти Туреччини» (*Yarashonen v. Turkey*), №72710/11, 24 червня 2014 р.

СЕС

«Браїм Самба Діуф проти Міністерства праці, працевлаштування та імміграції» (*Brahim Samba Diouf v. Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration*), С-69/10, 28 липня 2011 р.

«Інуїт Тапіріїт Канатамі та інші проти Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу» (*Inuit Tapiriit Kanatami and others v. European Parliament and Council of the European Union*), С-583/11 P, 3 жовтня 2013 р.

«Софіан Фахас проти Ради Європейського Союзу» (*Sofiane Fahas v. Council of the European Union*), Т-49/07, 7 грудня 2010 р.

Приклади засобів правового захисту

ЄСПЛ

«Ананьєв та інші проти Росії» (*Ananyev and Others v. Russia*), №№42525/07 і 60800/08, 10 січня 2012 р. (відшкодування)

«Броза проти Німеччини» (*Brosa v. Germany*), №5709/09, 17 квітня 2014 р. (судовий припис)

«Бурдов проти Росії (№2)» (*Burdov v. Russia (№2)*), №33509/04, 15 січня 2009 р. (відшкодування)

ЄСЄ

«Андреа Франковіч і Даніла Боніфачі та інші проти Італії» (*Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v. Italian Republic*), об'єднані справи С-6/90 і С-9/90, 19 листопада 1991 р. (відшкодування)

«Гебр. Вебер ГмбН проти Юрген Вітмер і Інґрід Путц проти Медіанес Електронікс ГмбН» (*Gebr. Weber GmbH v. Jürgen Wittmer and Ingrid Putz v. Medianess Electronics GmbH*), об'єднані справи С-65/09 і С-87/09, 16 червня 2011 р. (реальне виконання)

«UPC Телекабель Відень ГмбН проти орендної компанії Константін Фіلم ГмбН і кінопродюсерської компанії Вега тбН» (*UPC Telekabel Wien GmbH v. Constantin Film Verleih GmbH and Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH*), С-314/12, 27 березня 2014 р. (судовий припис)

Обмеження доступу до правосуддя

ЄСПЛ

«Богдел проти Литви» (*Bogdel v. Lithuania*), №41248/06, 26 листопада 2013 р. (строки давності)

«С.Г.І.Л. і Коффераті проти Італії (№2)» (*C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (№2)*), №2/08, 6 квітня 2010 р. (іміунітети)

«Гаррісон Маккі проти Угорщини» (*Harrison Mckee v. Hungary*), №22840/07, 3 червня 2014 р. (законна мета і пропорційність)

«Клуві проти Франції» (*Klouvi v. France*), №30754/03, 30 червня 2011 р. (перешкоди, пов'язані з доказами)

«Маширевіч проти Сербії» (*Maširević v. Serbia*), №30671/08, 11 лютого 2014 р. (надмірний формалізм)

«Пуаро проти Франції» (*Poirot v. France*), №29938/07, 15 грудня 2011 р. (надмірний формалізм)

«Станков проти Болгарії» (*Stankov v. Bulgaria*), №68490/01, 12 липня 2007 р. (судові збори)

«Юрій Ніколаєвич Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*), №40450/04, 15 жовтня 2009 р. (затримка з виконанням остаточних судових рішень)

СЄС

«Європейська Комісія проти Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії» (*European Commission v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*), С-530/11, 13 лютого 2014 р. (судові збори)

«Галіна Майстер проти Спіч Дизайн Керрієр Системз ГмбН» (*Galina Meister v. Speech Design Carrier Systems GmbH*), С-415/10, 19 квітня 2012 р. (перешкоди, пов'язані з доказами)

«Ку-Біф НВ проти бельгійської держави і Франс Босхерт проти бельгійської держави та інших» (*Q-Beef NV v. Belgische Staat and Frans Bosschaert v. Belgische Staat and Others*), об'єднані справи С-89/10 і С-96/10, 8 вересня 2011 р. (строки давності)

«Росальба Алассіні проти Телеком Італія СпА, Філомена Каліфано проти Вінд СпА, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія СпА і Мультисервіс Srl проти Телеком Італія СпА» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA*), об'єднані справи з С-317/08 до С-320/08, 18 березня 2010 р. (законна мета і пропорційність)

Визначення загальної тривалості провадження

ЄСПЛ

«Малков проти Естонії» (*Malkov v. Estonia*), №31407/07, 4 лютого 2010 р. (кримінальне провадження)

«Оршуш та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], №15766/03, 16 березня 2010 р. (некримінальне провадження)

Критерії визначення розумного строку провадження

ЄСПЛ

«Матонь проти Польщі» (*Matoń v. Poland*), №30279/07, 9 червня 2009 р. (складність справи)

«Мікуліч проти Хорватії» (*Mikulić v. Croatia*), №53176/99, 7 лютого 2002 р. (важливість справи для заявника)

«Будівельна компанія Мартінс і Вієйра, Лда. та інші проти Португалії» (*Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. and Others v. Portugal*), №№56637/10 та решта, 30 жовтня 2014 р. (поведінка національних органів)

«Старокадомський проти Росії (№2)» (*Starokadomskiy v. Russia (№2)*), №27455/06, 13 березня 2014 р. (загальні норми)

«Велієв проти Росії» (*Veliyev v. Russia*), №24202/05, 24 червня 2010 р. (поведінка заявника)

СЄС

«Податковий орган м. П'яченца проти Бельведере Коструцйоні Srl» (*Ufficio IVA di Piacenza v. Belvedere Costruzioni Srl.*), C-500/10, 29 березня 2012 р. (загальні норми)

Засоби правового захисту від надмірної тривалості провадження

ЄСПЛ

«Скордіно проти Італії (№1)» (*Scordino v. Italy (№1)*) [ВП], №36813/97, 29 березня 2006 р.

СЄС

«Груп Гасконь СА проти Європейської Комісії» (*Groupe Gascogne SA v. European Commission*), C-58/12 P, 26 листопада 2013 р.

Особи з інвалідністю

ЄСПЛ

«А.К і Л. проти Хорватії» (*A.K. and L. v. Croatia*), №37956/11, 8 січня 2013 р.

«Штукатуров проти Росії» (*Shtukaturov v. Russia*), №44009/05, 27 березня 2008 р.

Потерпілі від злочину

ЄСПЛ

«Дінк проти Туреччини» (*Dink v. Turkey*), №№2668/07 та решта, 14 вересня 2010 р.

ЄСЄ

«Кримінальне провадження щодо Марії Пупіно» (*Criminal proceedings against Maria Pupino*), С-105/03, 16 червня 2005 р.

Ув'язнені особи й особи, що тримаються під вартою

ЄСПЛ

«Гассан та інші проти Франції» (*Hassan and Others v. France*), №№46695/10 і 54588/10, 4 грудня 2014 р.

«Станев проти Болгарії» (*Stanev v. Bulgaria*) [ВП], №36760/06, 17 січня 2012 р.

Екологічне право

ЄСПЛ

«Тетар проти Румунії» (*Tătar v. Romania*), №67021/01, 27 січня 2009 р.

ЄСЄ

«Спілка захисту довкілля і охорони природи Німеччини, Асоціація землі Північний Рейн-Вестфалія еВ проти уряду округу Арнсберг» (*Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV v. Bezirksregierung Arnsberg*), С-115/09, 12 травня 2011 р.

Електронне правосуддя

ЄСПЛ

«Лойер Партнерс а.с. проти Словаччини» (*Lawyer Partners a.s. v. Slovakia*), №№54252/07 та решта, 16 червня 2009 р.

ЄСЄ

«Росальба Алассіні проти Телеком Італія СпА, Філомена Каліфано проти Вінд СпА, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія СпА та Мультисервіс Srl проти Телеком Італія СпА» (*Rosalba Alassini v. Telecom Italia SpA, Filomena Califano v. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono v. Telecom Italia SpA and Multiservice Srl v. Telecom Italia SpA*), об'єднані справи з С-317/08 до С-320/08, 18 березня 2010 р.

Показчик

Практика Суду справедливості Європейського Союзу

- «Андреа Франкович і Даніла Боніфачі та ін. проти Італійської Республіки» С-6/90 і С-9/90, 19 листопада 1991 р. 94, 108
- «Антуан Боксю і Віллі Руа, Гвідо Дюрлет та інші, Поль Фастре і Генрієтта Фастре, Філіп Дарас, Об'єднання жителів і мешканців громад, прилеглих до аеропорту BSCA (Аеропорт Брюссель-Шарлеруа) (ARACH), Бернар Паж і Леон Люар та Надін Дартуа проти регіону Валлонія» С-128/09, С-131/09, С-134/09 і С-135/09, 18 жовтня 2011 р. 23, 30, 185
- «Асоціація незалежних споживачів Кастильї і Леону проти Анунтіс Секундамано Еспанья SL» С-413/12, 5 грудня 2013 р. 26
- «Асоціація охорони навколишнього природного середовища Юргарден-Лілла Вертанс проти Стокгольмського муніципалітету в особі Земельної комісії» С-263/08, 15 жовтня 2009 р. 185
- «Асоціація соціальної медіації проти місцевої спілки профспілок CGT та ін.» С-176/12, 15 січня 2014 р. 20
- «Асоціація франкомовних і німецькомовних адвокатів та ін. проти Ради міністрів» С-305/05, 26 червня 2007 р. 76, 82
- «Бауштальгевебе GmbH проти Комісії Європейських Спільнот» С-185/95 P, 17 грудня 1998 р. 152
- «Браім Самба Діуф проти Міністерства праці, працевлаштування та імміграції» С-69/10, 28 липня 2011 р. 93, 104

«Броварня рибалки SA проти Федеративної Республіки Німеччина» і «Королева проти міністра транспорту, ex parte: Factortame Ltd та ін.» C-46/93 та C-48/93, 5 березня 1996 р.	108, 109
«Валері Харієв Белов проти CHEZ Електро Балгарія AD та ін. (Болгарія та Європейська Комісія як треті особи)» C-394/11, 31 січня 2013 р.	23, 35
«Вебер GmbH проти Юрген Вітмер і Інгрід Путц проти Медіанес Електронікс GmbH Gebr.» C-65/09 та C-87/09, 16 червня 2011 р.	94, 110
«Галіна Майстер проти Спіч Дизайн Керрієр Системз GmbH» C-415/10, 19 квітня 2012 р.	116, 129
«Герхард Кьоблер проти Республіки Австрія» C-224/01, 30 вересня 2003 р.	108, 109
«Гі Денюї та Бетті Корден'є проти Трансорієнт – Мозаїк Вуаяж і Кюльтюр SA.» C-125/04, 27 лютого 2005 р.	34
«Грем Дж. Вілсон проти Асоціації адвокатів Люксембургу» C-506/04, 19 вересня 2006 р.	24, 38, 40
«Груп Гасконь SA проти Європейської Комісії» C-58/12 P, 26 листопада 2013 р.	138, 144, 145, 153
«Дітер Кромбах проти Андре Бамберскі» C-7/98, 28 березня 2000 р.	82
«Доктор Памела Мері Ендербі проти Управління охорони здоров'я Френчея і державного секретаря у справах охорони здоров'я» C-127/92, 27 жовтня 1993 р.	129
«Еділіція Індустріале Сідерурджіка Srl (Едіс) проти Міністерства фінансів» C-231/96, 15 вересня 1998 р.	131
«Екологічна партія "Зелені" проти Європейського Парламенту» C-294/83, 23 квітня 1986 р.	97
«Європейська Комісія проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії» C-530/11, 13 лютого 2014 р.	115, 123, 186
«Європейська спільнота проти Отіс NV та ін.» C-199/11, 6 листопада 2012 р.	29, 43

«Йозеф Кьоленсбергер GmbH & Co. KG та Альтцвангер AG проти Міжрайонної окружної лікарні Шварц» C-103/97, 4 лютого 1999 р.	38
«Ієн Вільям Кован проти Державної скарбниці» C-186/87, 2 лютого 1989 р.	171
«Імпіріел Кемікал Індастріз Ltd проти Європейської Комісії» T-214/06, 5 червня 2012 р.	140
«Інженерна компанія Дорш Консульт mbH проти Федерального будівельного товариства, Берлін mbH» C-54/96, 17 вересня 1997 р.	34, 103
«Інуїт Тапірііт Канатами та ін. проти Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу» C-583/11 P, 3 жовтня 2013 р.	19, 93, 100
«Катарина Абрахамссон та Лейф Андерсон проти Елізабет Фогельквіст», 6 липня 2000 р.	38
«Кель AG проти Федерації споживчих організацій і товариств» C-404/06, 17 квітня 2008 р.	111
«Комісія Європейських спільнот проти Ірландії» C-427/07, 16 липня 2009 р.	186
«Королева на клопотання Девіда Едвардза і Ліліан Паллікаропулос проти Агентства захисту довкілля та ін.» C-260/11, 11 квітня 2013 р.	123, 186
«Королева проти Міністра транспорту, ex parte: Фактортейм Ltd та ін.» C-213/89, 19 червня 1990 р.	100
«Кримінальна справа проти Емілія Ередікса та Марії Вассне Сопі» C-205/09, 21 жовтня 2010 р.	56
«Кримінальна справа проти Магатте Гує та Валентина Сальмерона Санчеса» C-483/09 і C-1/10, 15 вересня 2011 р.	56
«Кримінальне провадження проти Марії Пупіно» C-105/03, 16 червня 2005 р.	156, 170
«Кручано Сірагуза / регіон Сицилія проти Управління культурною та екологічною спадщиною м. Палермо» C-206/13, 6 березня 2014 р.	20

«Ку-Біф НВ проти бельгійської держави і Франс Босхерт проти бельгійської держави та інших» C-89/10 і C-96/10, 8 вересня 2011 р.	116, 131
«Кураж Ltd проти Бернарда Креана та Бернард Креан проти Кураж Ltd та ін.» C-453/99, 20 вересня 2001 р.	108
«Кючюкдеведжи проти Сведекс GmbH & Co. KG» C-555/07, 19 січня 2010 р.	20
«Лісозахисне об'єднання VLK проти Міністерства природного навколишнього середовища Словацької Республіки» C-240/09, 8 березня 2011 р.	184
«М. Хелен Маршалл проти Управління охорони здоров'я Саутгемптона та Південно-Західного Гемпшира» C-271/91, 2 серпня 1993 р.	109
«Маргарита Джонстон проти головного констебля Королівської поліції Ольстера» C-222/84, 15 травня 1986 р.	97
«Мерк Канада Inc. проти Аккорд Хелскейр Ltd та ін.» C-555/13, 13 лютого 2014 р.	34
«Мохамед Азіз проти Кайша д'Естальвіс де Каталунья, Таррагона та Манреса (Каталуньякайша)» C-415/11, 14 березня 2013 р.	99, 169
«Нільс Дремпель проти Служби нерухомості Уранія OHG» C-180/95, 22 квітня 1997 р.	110
«Нора Бачо та Янош Іштван Віжничай проти Raiffeisen Bank Zrt» C-567/13, 12 лютого 2015 р.	26
«Оклагарен проти Ганса Окерберга Франссона» C-617/10 СЕС, 7 травня 2013 р.	20
«П'єр Корбіо проти Administration des contributions» C-24/92, 30 березня 1993 р.	38
«Петербрук, Ван Кампенхут & Cie SCS проти бельгійської держави» C-312/93, 14 грудня 1995 р.	100
«Податковий орган м. П'яченца проти Бельведере Коструцоні Srl.» C-500/10, 29 березня 2012 р.	137, 146

«Реве Центральфінанц еГ і Реве-Централь АГ проти сільськогосподарської палати Саарланду» С-33/76, 16 грудня 1976 р.	99, 169
«Росальба Алассіні проти Телеком Італія SpA і Філомена Каліфано проти Wind SpA і Лючія Анна Джорджа Яконо проти Телеком Італія SpA і Multiservice Srl проти Телеком Італія SpA.» С-317/08-С-320/08, 18 березня 2010 р.	24, 55, 115, 157, 189
«Росальба Палмізани проти Національного інституту соціального забезпечення (INPS)» С-261/95, 10 липня 1997 р.	131
«Скарлет Ікстендед SA проти бельгійського товариства авторів, композиторів та редакторів SCRL (SABAM)» С-70/10, 24 листопада 2011 р.	111
«Софіан Фахас проти Ради Європейського Союзу» Т-49/07, 7 грудня 2010 р.	93, 97
«Спілка дрібних фермерів проти Ради» С-50/00 Р, 25 липня 2002 р.	97, 100
«Спілка захисту довкілля і охорони природи Німеччини, Асоціація землі Північний Рейн-Вестфалія проти Уряду округу Арнсберг» С-115/09, 12 травня 2011 р.	157, 185
«Стефано Меллоні проти Міністерства фінансів» С-399/11, 26 лютого 2013 р.	47, 49, 91
«Тексдата Софтвр GmbH» С-418/11, 26 вересня 2013 р.	62
«Томас Прінгл проти уряду Ірландії, Ірландії та Генерального прокурора» С-370/12, 27 листопада 2012 р.	29
«Торговельно-промислова, ремісницька і сільськогосподарська палата м. Козенца проти Грілло Стар Srl.» С-443/09, 19 квітня 2012 р.	34
«Трейд Ейдженсі Ltd проти Сераміко Інвестментс Ltd» С-619/10, 6 вересня 2012 р.	29, 46, 62
«Унібет (Лондон) Ltd і Унібет (Інтернешенл) Ltd проти Міністра юстиції» С-432/05, 13 березня 2007 р.	30
«Уте Райндль проти Регіонального уряду Іннсбрук» С-443/13, 13 листопада 2014 р.	120

«Фламініо Коста проти E.N.E.L» C-6/64, 15 липня 1964 р.	19
«Фолькер унд Маркус Шеке GbR і Хартмут Айферт проти Землі Гессен» C-92/09 та C-93/09, 9 листопада 2010 р.	120
«Христо Бьянков проти Генерального секретаря Міністерства внутрішніх справ» C-249/11, 4 жовтня 2012 р.	100
«Хронопост SA і Ла Пост проти французької спілки de l'express (UFEX) та ін.» C-341/06 P та C-342/06 P, 1 липня 2008 р.	24, 40
«Хуан Карлос Санчес Морсільо та Марія дель Кармен Абріл Гарсія проти банку Bilbao Vizcaya Argentaria SA» C-169/14, 17 липня 2014 р.	100
«Хьохст AG проти Комісії Європейських Співтовариств» C-46/87 та C-227/88, 21 вересня 1989 р.	78
«ЧЕЗ Распределение Болгарія АД проти Комісії із захисту від дискримінації» C-83/14, 16 липня 2015 р.	129
«Ширлі Престон та ін. проти Трасту з охорони здоров'я Вулвершемптона та ін. і Дороті Флетчер та ін. проти банку Мідланд plc» C-78/98, 16 травня 2000 р.	110
«Ян Снеллер проти DAS нідерландської агенції юридичного страхування NV» C-442/12, 7 листопада 2013 р.	78
«Яссін Абдулла Каді та Міжнародний фонд Аль-Баракат проти Ради Європейського Союзу та Комісії Європейських Співтовариств» C-402/05 P і C-415/05 P, 3 вересня 2008 р.	97
«DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH проти Федеративної Республіки Німеччина» C-279/09, 22 грудня 2010 р.	30, 57, 58, 62
«Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou проти Ypourgeio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou» C-363/11, 19 грудня 2012 р.	23, 34
«ET Агроконсалтінг-04-Велко Стоянов проти Виконавчого директора державного фонду землеробства – платіжної агенції» C-93/12, 27 червня 2013 р.	104
«Evropaiki Dynamiki – Proigmena Systimata Tilepikoinonion Pliroforikis kai Tilematikis AE проти Європейського інвестиційного банку (ЄІБ)» T-461/08, 20 вересня 2011 р.	100

«GREP GmbH проти Вільної землі Баварія» C-156/12, 13 червня 2012 р.	62
«NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend & Loos проти податкової адміністрації Нідерландів» C-26/62, 5 лютого 1963 р.	107
«Unicaja Banco, SA проти Хосе Ідальго Руеда та ін., CaixaBank SA проти Мануель Марія Руеда Ледесма та ін., CaixaBank SA проти Хосе Лабелла Креспо та ін., CaixaBank SA проти Альберто Галан Луна та ін.» C-482/13, C-484/13, C-485/13, C-487/13, 21 січня 2015 р.	99, 169
«UPC Телекабель Відень GmbH» C-314/12, 27 березня 2014 р.	94, 113

Практика Європейського суду з прав людини

«А. проти Сполученого Королівства», №100/1997/884/1096, 23 вересня 1998 р.	168
«А. проти Сполученого Королівства», №35373/97, 17 грудня 2002 р.	60, 119, 132
«А. проти Хорватії», №55164/08, 14 жовтня 2010 р.	168
«А.Б. проти Словаччини», №41784/98, 4 березня 2003 р.	65
«А.К. проти Ліхтенштейну», №38191/12, 9 липня 2015 р.	40
«А.К. проти Хорватії», №37956/11, 8 січня 2013 р.	155, 161
«А.Т. проти Люксембургу», №30460/13, 9 квітня 2015 р.	80, 82, 88
«Абдоллахі проти Туреччини», №23980/08, 3 листопада 2009 р.	111
«Аертс проти Бельгії», №25357/94, 30 липня 1998 р.	61
«Аквіліна проти Мальти», №25642/94, 29 квітня 1999 р.	177
«Алішич та ін. проти Боснії та Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонія», №60642/08, 16 липня 2014 р.	102
«Аллан Якобссон проти Швеції» (№2), №16970/90, 19 лютого 1998 р.	47
«Аль Адсані проти Сполученого Королівства», №35763/97, 21 листопада 2001 р.	133

«Альберт і Ле Конт проти Бельгії», №№7299/75 та 7496/76, 10 лютого 1983 р.	32
«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства», №55721/07, 7 липня 2011 р.	18
«Ананьєв та ін. проти Росії», №№42525/07 та 60800/08, 10 січня 2012 р.	94, 107
«Ангел проти Італії», №5968/09, 25 червня 2013 р.	73, 77
«Арас проти Туреччини (№2)», №15065/07, 18 листопада 2014 р.	73, 84
«Артіко проти Італії», №6694/74, 13 травня 1980 р.	27, 71, 72, 85
«Асанідзе проти Грузії», №71503/01, 8 квітня 2004 р.	143
«Ашингдейн проти Сполученого Королівства», №8225/78, 28 травня 1985 р.	29, 118, 173
«Б. і П. проти Сполученого Королівства», №№36337/97 і 35974/97, 24 квітня 2001 р.	48
«Баггетта проти Італії», №10256/83, 25 червня 1987 р.	144
«Бауер проти Словенії», №75402/01, 9 березня 2006 р.	151
«Бекер проти Австрії», №19844/08, 11 червня 2015 р.	48
«Белеш та інші проти Чехії», №47273/99, 12 листопада 2002 р.	26, 125
«Беліос проти Швейцарії», №10328/83, 29 квітня 1988 р.	31
«Бентем проти Нідерландів», №8848/80, 23 жовтня 1985 р.	32, 33
«Бенхем проти Сполученого Королівства» [ВП], №19380/92, 10 червня 1996 р.	71
«Бертуцці проти Франції», №36378/97, 13 лютого 2003 р.	73, 77
«Биков проти Росії» [ВП], №4378/02, 10 березня 2009 р.	177
«Блейк проти Сполученого Королівства», №68890/01, 26 вересня 2006 р.	141
«Богдел проти Литви», №41248/06, 26 листопада 2013 р.	116, 130
«Боддаерт проти Бельгії», №12919/87, 12 жовтня 1992 р.	145
«Бомартен проти Франції», №15287/89, 24 листопада 1994 р.	37

«Брайнесбергер і Венцельхюмер проти Австрії», №46601/07, 27 листопада 2012 р.	146
«Брандштеттер проти Австрії», №№11170/84, 12876/87 та 13468/87, 28 серпня 1991 р.	44
«Бреннан проти Сполученого Королівства», №39846/98, 16 жовтня 2001 р.	81
«Броза проти Німеччини», №5709/09, 17 квітня 2014 р.	94, 112
«Будаєва та інші проти Росії», №№15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 та 15343/02, 20 березня 2008 р.	101
«Будівельне товариство Мартінс і Віейра, Lda. та інші проти Португалії», №№56637/10, 59856/10, 72525/10, 7646/11 і 12592/11, 30 жовтня 2014 р.	138, 149
«Булуа проти Люксембургу» [ВП], №37575/04, 3 квітня 2012 р.	28
«Бурдов проти Росії (№2)», №33509/04, 15 січня 2009 р.	106, 117
«Бухгольц проти Німеччини», №7759/77, 6 травня 1981 р.	148
«В. проти Сполученого Королівства», №24888/94, 16 грудня 1999 р.	76
«Ваїч проти Туреччини», №18078/02, 20 червня 2006 р.	148
«Валова, Слезак і Слезак проти Словаччини», №44925/98, 1 червня 2004 р.	48
«Валюльєне проти Литви», №33234/07, 26 березня 2013 р.	166
«Вамвакас проти Греції», №2870/11, 9 квітня 2015 р.	85
«Ван Мехелен та інші проти Нідерландів», №№21363/93, 21364/93, 21427/93 та 22056/93, 23 квітня 1997 р.	119
«Вассінк проти Нідерландів», №12535/86, 27 вересня 1990 р.	180
«Вебер проти Швейцарії», №11034/84, 22 травня 1990 р.	28
«Велієв проти Росії», №24202/05, 24 червня 2010 р.	138, 148
«Вемгофф проти Німеччини», №2122/64, 27 червня 1968 р.	142
«Вермюлен проти Бельгії», №19075/91, 20 лютого 1996 р.	45
«Вернер проти Австрії», №21835/93, 24 лютого 1997 р.	44
«Видавництво Плон проти Франції», №58148/00, 18 серпня 2004 р.	111

«Візінгер проти Австрії», №11796/85, 30 жовтня 1991 р.	146
«Вінтверп проти Нідерландів», №6301/73, 24 жовтня 1979 р.	174
«Влох проти Польщі (№2)», №33475/08, 10 травня 2011 р.	180
«Вокатуро проти Італії», №11891/85, 24 травня 1991 р.	151
«ВП Діфюзйон Saгl проти Франції», №14565/04, 26 серпня 2008 р.	61
«Вучкович та інші проти Сербії», №17153/11 та 29 інших справ, 25 березня 2014 р.	98
«Галина Костова проти Болгарії», №36181/05, 12 листопада 2013 р.	32
«Галстян проти Вірменії», №26986/03, 15 лютого 2007 р.	74, 92
«Гансен проти Норвегії», №15319/09, 2 жовтня 2014 р.	46
«Гаррісон Маккі проти Угорщини», №22840/07, 3 червня 2014 р.	115, 118
«Гарсія Руїз проти Іспанії», №30544/96, 21 січня 1999 р.	46
«Гассан та інші проти Франції», №№46695/10 та 54588/10, 4 грудня 2014 р.	156, 176
«Гверра та інші проти Італії» [ВП], №14967/89, 19 лютого 1998 р.	182
«Гінчо проти Португалії», №8990/80, 10 липня 1984 р.	141
«Гірвісаарі проти Фінляндії», №49684/99, 27 вересня 2001 р.	46
«Глейзер проти Сполученого Королівства», №32346/96, 19 вересня 2000 р.	64
«Гогольм проти Словаччини», №35632/13, 13 січня 2015 р.	151
«Годді проти Італії», №8966/80, 9 квітня 1984 р.	79
«Голдер проти Сполученого Королівства», №4451/70, 21 лютого 1975 р.	23, 27, 141, 173
«Горшков проти України», №67531/01, 8 лютого 2005 р.	159, 174
«Готрен та інші проти Франції», №21257/93, 20 травня 1998 р.	40
«Гранос Органікос Насйоналес S.A. проти Німеччини», №19508/07, 22 березня 2012 р.	61
«Губкін проти Росії», №36941/02, 23 квітня 2009 р.	147
«Гуцанов проти Болгарії», №34529/10, 15 жовтня 2013 р.	176

«Геген проти Німеччини», №22978/05, 1 червня 2010 р.	167
«Глор проти Швейцарії», №13444/04, 30 квітня 2009 р.	161
«Горраіс Лізаррага та інші проти Іспанії», №62543/00, 27 квітня 2004 р.	183
«Грейнджер проти Сполученого Королівства», №11932/86, 28 березня 1990 р.	72
«Гургуров проти Молдови», №7045/08, 16 червня 2009 р.	128
«Гюльмез проти Туреччини», №16330/02, 20 травня 2008 р.	174
«Даміан Буряна і Даміан проти Румунії», №6773/02, 26 травня 2009 р.	180
«Дауд проти Португалії», №22600/93, 21 квітня 1998 р.	85
«Даянан проти Туреччини», №7377/03, 13 жовтня 2009 р.	81, 87
«Дель Соль проти Франції», №46800/99, 26 лютого 2002 р.	60
«Джадироглу проти Туреччини», №15762/10, 3 вересня 2013 р.	167
«Джанкомеллі проти Італії», №59909/00, 2 вересня 2006 р.	183
«Джон Мюррей проти Сполученого Королівства», №18731/91, 8 лютого 1996 р.	80
«Джонс та інші проти Сполученого Королівства», №N°34356/06 та 40528/06, 14 січня 2014 р.	133
«Джордж Кемперс проти Австрії», №21842/93, звіт Комісії, прийнятий 14 січня 1998 р.	81
«Ді Соза Рібейру проти Франції» [GC], №22689/07, 13 грудня 2012 р.	101
«Дінк проти Туреччини», №N°2668/07 та ін., 14 вересня 2010 р.	156, 167
«Дінне проти Франції», №18160/91, 26 вересня 1995 р.	48
«Доббертен проти Франції», №13089/87, 25 лютого 1993 р.	141, 149
«Доймеланд проти Німеччини», №9384/81, 29 травня 1986 р.	145
«Доорсон проти Нідерландів», №20524/92, 26 березня 1996 р.	168
«ДРАФТ – ОВА а.с. проти Словаччини», №72493/10, 9 червня 2015 р.	37
«Дуїєб проти Нідерландів» [ВП], №31464/96, 4 серпня 1999 р.	178

«Едвардс проти Сполученого Королівства», №13071/87, 16 грудня 1992 р.	42
«Езех та Коннорс проти Сполученого Королівства», №№39665/98 та 40086/98, 9 жовтня 2003 р.	28
«Ейрі проти Ірландії», №6289/73, 9 жовтня 1979 р.	57, 58, 61, 65, 76, 77
«Еккле проти Німеччини», №8130/78, 15 липня 1982 р.	142, 143, 146, 147
«Енгель та інші проти Нідерландів», №№5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 та 5370/72, 8 червня 1976 р.	27
«Енеріилдіз проти Туреччини», №48939/99, 30 лютого 2004 р.	181
«Ер та інші проти Туреччини», №23016/04, 31 липня 2012 р.	18
«Ермі проти Італії», №18114/02, 18 жовтня 2006 р.	47
«Євген Петренко проти України», №55749/08, 29 січня 2015 р.	80
«З. та інші проти Сполученого Королівства», №29392/95, 10 травня 2001 р.	102, 166
«Здравко Станев проти Болгарії», №32238/04, 6 листопада 2012 р.	58, 70, 71
«Зіліберберг проти Молдови», №61821/00, 1 лютого 2005 р.	28
«Зюссман проти Німеччини» [ГС], №20024/92, 16 вересня 1996 р.	142
«Й. проти Словенії», №41107/10, 28 травня 2015 р.	168
«Йодко проти Литви», №39350/98, 7 вересня 1999 р.	46
«Ібрагім Гюркан проти Туреччини», №10987/10, 3 липня 2012 р.	24, 33, 39
«Іглін проти України», №39908/05, 12 січня 2012 р.	87
«Ідалов проти Росії» [ВП], №5826/03, 22 травня 2012 р.	177
«Ілхан проти Туреччини» [ВП], №22277/93, 27 червня 2000 р.	182
«Імбріюша проти Швейцарії (№2)», №13972/88, 24 лютого 1993 р.	84
«Капуано проти Італії», №9381/81, 25 червня 1987 р.	144, 149
«Каранта проти Швейцарії», №12744/87, 24 травня 1991 р.	70, 71, 80

«Карахалиос проти Греції», №62503/00, 11 грудня 2003 р.	135
«Кеммаш проти Франції (№№1 та 2)», №№12325/86 та 14992/89, 27 лютого 1991 р.	152
«Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства», №№7819/77 та 7878/77, 28 червня 1984 р.	31, 33, 36, 37, 87
«Київська проти Польщі», №73002/01, 6 вересня 2007 р.	118, 122
«Кінчеш проти Угорщини», №66232/10, 27 січня 2015 р.	145
«Кіпріану проти Кіпру» [ВП], №73797/01, 15 грудня 2005 р.	39
«Кірілова та ін. проти Болгарії», №№42908/98, 44038/98, 44816/98 та 7319/02, 9 червня 2005 р.	107
«Класс та інші проти Німеччини», №5029/71, 6 вересня 1978 р.	97
«Клейн та інші проти Нідерландів» [ВП], №№39343/98, 39651/98, 43147/98 та 46664/99, 6 травня 2003 р.	40
«Клініка des Acacias та інші проти Франції», №№65399/01, 65406/01, 65405/01 та 65407/01, 13 жовтня 2005 р.	45
«Клуві проти Франції», №30754/03, 30 червня 2011 р.	116, 127
«Кок'ярраге ззелла проти Італії» [GC], №64886/01, 29 березня 2006 р.	149
«Колев проти Болгарії», №1108/02, 5 лютого 2009 р.	167
«Компанія "Регент" проти України», №773/03, 3 квітня 2008 р.	53
«Кооттюммель проти Австрії», №49616/06, 10 грудня 2009 р.	48
«Кордова проти Італії (№2)», №45649/99, 30 січня 2003 р.	132
«Коррейя де Матос проти Португалії», №48188/99, 15 листопада 2001 р.	92
«Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства», №13134/87, 25 березня 1993 р.	98, 167
«Красуски проти Польщі», №61444/00, 14 червня 2005 р.	102
«Кремзов проти Австрії», №12350/86, 21 вересня 1993 р.	47
«Креуз проти Польщі», №28249/95, 19 червня 2001 р.	122
«Крістіна Бойченко проти Молдови», №25688/09, 27 вересня 2011 р.	180

«Круассан проти Німеччини», №13611/88, 25 вересня 1992 р.	69, 86, 92
«Крчмарж та інші проти Чехії», №35376/97, 3 березня 2000 р.	45
«Кудла проти Польщі» [ВП], №30210/96, 26 жовтня 2000 р.	97, 101, 140, 152
«Кутіч проти Хорватії», №48778/99, 1 березня 2002 р.	29
«Куттнер проти Австрії», №7997/08, 16 липня 2015 р.	179
«Кьоніг проти Німеччини», №6232/73, 28 червня 1978 р.	27, 141, 143, 144
«Л.Б. проти Бельгії», №22831/08, 2 жовтня 2012 р.	176
«Л.Р. проти Франції», №33395/96, 27 червня 2002 р.	178
«Лагерблом проти Швеції», №26891/95, 14 січня 2003 р.	68, 74, 86
«Лангборгер проти Швеції», №11179/84, 22 червня 1989 р.	37
«Ланц проти Австрії», №24430/94, 31 січня 2002 р.	74, 81
«Лехнер і Гесс проти Австрії», №9316/81, 23 квітня 1987 р.	149
«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства», №№9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 та 9405/81, 8 липня 1986 р.	31, 32, 33
«Лойер Партнерс а.с. проти Словаччини», №№54252/07 та ін., 16 червня 2009 р.	157, 187
«Лопес Остра проти Іспанії», №16798/90, 9 грудня 1994 р.	181
«М. та інші проти Італії і Болгарії», №40020/03, 31 липня 2012 р.	166
«М.С. проти Болгарії», №39272/98, 4 грудня 2003 р.	168
«М.Г. проти Сполученого Королівства», №11577/06, 22 жовтня 2013 р.	178
«М.С.С. проти Бельгії та Греції», №30696/09, 21 січня 2011 р.	98
«Маауїя проти Франції», №39652/98, 5 жовтня 2000 р.	28
«Маґалєш Перейра проти Португалії», №44872/98, 26 лютого 2002 р.	178
«Майзіт проти Росії», №63378/00, 20 січня 2005 р.	86

«МакВікар проти Сполученого Королівства», №46311/99, 7 травня 2002 р.	57, 65, 66, 77
«МакГінлі і Іган проти Сполученого Королівства», №№21825/93 та 23414/94, 9 червня 1998 р.	183
«Маккей проти Сполученого Королівства», №543/03, 3 жовтня 2006 р.	176
«Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини», №№2312/08 та 34179/08, 18 липня 2013 р.	24, 36
«МакФарлейн проти Ірландії», №31333/06, 10 вересня 2010 р.	93, 98, 153
«Малков проти Естонії», №31407/07, 4 лютого 2010 р.	137, 143
«Мартіні проти Франції» [GC], №58675/00, 12 квітня 2006 р.	40
«Мартінс Морейра проти Португалії», №11371/85, 26 жовтня 1988 р.	141, 149, 151
«Матонь проти Польщі», №30279/07, 9 червня 2009 р.	138, 146
«Маттер проти Словаччини», №31534/96, 5 липня 1999 р.	164
«Маширевіч проти Сербії», №30671/08, 11 лютого 2014 р.	116, 126
«Меґієрі проти Німеччини», №13770/88, 12 травня 1992 р.	83, 174, 178
«Мелен проти Франції», №12914/87, 22 червня 1993 р.	92
«Менсон проти Сполученого Королівства», №47916/99, 6 травня 2003 р.	166
«Мефта та інші проти Франції», №№32911/96, 35237/97 та 34595/97, 26 липня 2002 р.	68, 86
«Мехмет Юміт Ердем проти Туреччини», №42234/02, 17 липня 2008 р.	167
«Мирослав Ожеховскі проти Польщі», №13526/07, 13 січня 2009 р.	65
«Мікаллеф проти Мальти» [GC], №17056/06, 15 жовтня 2009 р.	40
«Мікуліч проти Хорватії», №53176/99, 7 лютого 2002 р.	138, 152
«Міласі проти Італії», №10527/83, 25 червня 1987 р.	144, 150
«Міраґаль Есколано та інші проти Іспанії», №№38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 та 41509/98, 25 травня 2000 р.	125
«Мітев проти Болгарії», №40063/98, 22 грудня 2004 р.	146

«Мойсеєв проти Росії», №62936/00, 9 жовтня 2008 р.	147
«Момчилович проти Хорватії», №11239/11, 26 березня 2015 р.	52
«Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства», №№9562/81 та 9818/82, 2 березня 1987 р.	46, 72
«Моорен проти Німеччини», №11364/03, 9 липня 2009 р.	178
«Моріс проти Франції», №29369/10, 23 квітня 2015 р.	39, 40
«Мослі проти Сполученого Королівства», №48009/08, 10 травня 2011 р.	112
«МПП “Голуб” проти України», №6778/05, 18 жовтня 2005 р.	130
«Начова та інші проти Болгарії», №№43577/98 та 43579/98, 6 липня 2005 р.	166
«Ненов проти Болгарії», №33738/02, 16 липня 2009 р.	65, 161
«Ноймайстер проти Австрії», №1936/63, 27 червня 1968 р.	143
«Норберт Сікорські проти Польщі», №17599/05, 22 жовтня 2009 р.	153
«Ньяоре проти Франції», №40031/98, 19 вересня 2000 р.	64
«Оджалан проти Туреччини», №46221/99, 12 травня 2005 р.	87
«Озтюрк проти Німеччини», №8544/79, 21 лютого 1984 р.	28
«Олександр Волков проти України», №21722/11, 9 січня 2013 р.	51
«Орховські проти Польщі», №17885/04, 22 жовтня 2009 р.	153
«Оршуш та інші проти Хорватії», №15766/03, 16 березня 2010 р.	137, 141
«Осман проти Сполученого Королівства», №23452/94, 28 жовтня 1998 р.	166
«П. і С. проти Польщі», №57375/08, 30 жовтня 2012 р.	166
«П., К. та С. проти Сполученого Королівства», №56547/00, 16 липня 2002 р.	60
«П’єр-Блох проти Франції», №24194/94, 21 жовтня 1997 р.	28
«П’єхович проти Польщі», №20071/07, 17 квітня 2012 р.	174
«Пакеллі проти Німеччини», №8398/78, 25 квітня 1983 р.	69, 72
«Пановіц проти Кіпра», №4268/04, 11 грудня 2008 р.	83, 89

«Папахелас проти Греції», №31423/96, 25 березня 1999 р.	146
«Папон проти Франції (№2)», №54210/00, 25 липня 2002 р.	119
«Парлов-Ткалчич проти Хорватії», №24810/06, 22 грудня 2009 р.	36
«Пафітіс та інші проти Греції», №20323/92, 26 лютого 1998 р.	148
«Пердіган проти Португалії (№2)», №24768/06, 16 лютого 2010 р.	122
«Перкс та інші проти Сполученого Королівства», №№25277/94, 25279/94, 25280/94, 25282/94, 25285/94, 28048/95, 28192/95 та 28456/95, 12 жовтня 1999 р.	71
«Пескадор Валеро проти Іспанії», №62435/00, 17 червня 2003 р.	40
«Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки», №36548/97, 5 вересня 2002 р.	107
«Піщальніков проти Росії», №7025/04, 24 вересня 2009 р.	74, 81, 88, 89
«Пойсс проти Австрії», №9816/82, 23 квітня 1987 р.	141
«Претто й ін. проти Італії», №7984/77, 8 грудня 1983 р.	47
«Пробстмайер проти Німеччини», №20950/92, 1 липня 1997 р.	149
«Прокола проти Люксембургу», №14570/89, 28 вересня 1995 р.	40
«Пуаро проти Франції», №29938/07, 15 грудня 2011 р.	116, 124
«Р. Д. проти Польщі», №№29692/96 та 34612/97, 18 грудня 2001 р.	69
«Радков проти Болгарії (№2)», №18382/05, 10 лютого 2011 р.	106
«Рамірес Санчес проти Франції», №59450/00, 4 липня 2006 р.	93, 102
«Рамсахай та інші проти Нідерландів», №52391/99, 15 травня 2007 р.	167
«Ранцев проти Кіпру і Росії», №25965/04, 7 січня 2010 р.	166
«Ребок проти Словенії (№2)», №29462/95, 28 лютого 2000 р.	178
«Рінґайзен проти Австрії», №2614/65, 16 липня 1971 р.	76, 143, 146
«Родрігес да Сілва і Гоохкамер проти Нідерландів», №50435/99, 31 січня 2006 р.	126
«Ротару проти Румунії», №28341/95, 4 травня 2000 р.	93, 96
«Роу та Девіс проти Сполученого Королівства», №28901/95, 16 лютого 2000 р.	45

«Руїз-Матеос проти Іспанії», №12952/87, 23 червня 1993 р.	43, 44
«Румор проти Італії», №72964/10, 27 травня 2014 р.	167
«Рутковські та інші проти Польщі», №№72287/10, 13927/11 та 46187/11, 7 липня 2015 р.	150
«С. К. проти Сполученого Королівства», №60958/00, 15 червня 2004 р.	83
«С. проти Швейцарії», №№12629/87 та 13965/88, 28 вересня 1991 р.	81
«С.Г.І.І. і Коффераті проти Італії» (№2), №2/08, 6 квітня 2010 р.	117, 132
«Сакалянуну проти Румунії», №73970/01, 6 вересня 2005 р.	135
«Салдуз проти Туреччини», №36391/02, 27 вересня 2008 р.	67, 73, 80
«Саляб'яку проти Франції», №10519/83, 7 жовтня 1988 р.	127
«Сантамброджіо проти Італії», №61945/00, 21 вересня 2004 р.	64
«Сахновський проти Росії» [ВП], №21272/03, 2 лютого 2010 р.	81, 89
«Сен-Поль Люксембург С.А. проти Люксембургу», №26419/10, 18 квітня 2013 р.	119
«Сілвер та інші проти Сполученого Королівства», №№5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 та 7136/75, 25 березня 1983 р.	103
«Скордіно проти Італії (№1)» [ГС], №36813/97, 29 березня 2006 р.	135, 138, 142, 152, 153
«Скудері проти Італії», №12986/87, 24 серпня 1993 р.	140
«Сотіріс і Нікос Кутрас АТТЕЕ проти Греції», №39442/98, 16 листопада 2000 р.	125
«Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства», №№22083/93 та 22095/93, 22 жовтня 1996 р.	102, 130
«Станев проти Болгарії» [ВП], №36760/06, 17 січня 2012 р.	156, 175
«Станкевич проти Польщі», №46917/99, 6 квітня 2006 р.	124
«Станков проти Болгарії», №68490/01, 12 липня 2007 р.	115, 122

«Старокадомський проти Росії (№2)», №27455/06, 13 березня 2014 р.	137, 145
«Старошик проти Польщі», №59519/00, 22 березня 2007 р.	64, 77
«Стегмюллер проти Австрії», №1602/62, 10 вересня 1969 р.	140
«Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства», №68416/01, 15 лютого 2005 р.	64, 65, 77
«Суда проти Чехії», №1643/06, 28 жовтня 2010 р.	24, 53
«Суомінен проти Фінляндії», №37801/97, 1 липня 2003 р.	46
«Сялковська проти Польщі», №8932/05, 22 березня 2007 р.	64
«Т. проти Сполученого Королівства», №24724/94, 16 грудня 1999 р.	76
«Таске проти Бельгії», №926/05, 16 лютого 2010 р.	46
«Ташкин та інші проти Туреччини», №46117/99, 10 вересня 2004 р.	181
«Тетар проти Румунії», №67021/01, 27 січня 2009 р.	157, 182, 183
«Тичко проти Росії», №56097/07, 11 червня 2015 р.	142
«Тірс та інші проти Сан-Маріно», №№24954/94, 24971/94, 24972/94, 25 липня 2000 р.	47
«Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства», №18139/91, 13 липня 1995 р.	124
«Торреджані й інші проти Італії», №43517/09, 8 січня 2013 р.	105
«Тріподі проти Італії», №13743/88, 22 лютого 1994 р.	85
«Туаліб проти Греції», №24294/94, 9 червня 1998 р.	58, 70, 85
«Ужукаускас проти Литви», №16965/04, 6 липня 2010 р.	45
«Файєд проти Сполученого Королівства», №17101/90, 21 вересня 1994 р.	133
«Фам Хоанг проти Франції», №13191/87, 25 вересня 1992 р.	71
«Фаркаш проти Румунії», №32596/04, 14 вересня 2010 р.	160
«Фей проти Австрії», №14396/88, 24 лютого 1993 р.	40
«Феррадзіні проти Італії», №44759/98, 12 липня 2001 р.	28
«Феррантеллі і Сантанджело проти Італії», №19874/92, 7 серпня 1996 р.	146

«Філіс проти Греції», №16598/90, 1 липня 1992 р.	91
«Фідлей проти Сполученого Королівства», №22107/93, 25 лютого 1997 р.	36
«Фрасік проти Польщі», №22933/02, 5 січня 2010 р.	178
«Фрідландер проти Франції» [GC], №30979/96, 27 червня 2000 р.	144
«Фруні проти Словаччини», №8014/07, 21 червня 2011 р.	37
«Х. проти Франції», №18020/91, 31 березня 1992 р.	151
«Х. та У. проти Хорватії», №5193/09, 3 лютого 2011 р.	164
«Х. і У. проти Нідерландів», №8978/80, 26 березня 1985 р.	166, 167
«Хаджіанастасіу проти Греції», №12945/87, 16 грудня 1992 р.	46
«Хаканссон і Стурессон проти Швеції», №11855/85, 21 лютого 1990 р.	49
«Хальфауі проти Франції», №34791/97, 14 грудня 1999 р.	27
«Хан проти Сполученого Королівства», №35394/97, 12 травня 2000 р.	103
«Харчова спілка Сандерс SA проти Іспанії», №11681/85, 7 липня 1989 р.	147
«Хенрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі», №23614/08, 30 листопада 2010 р.	37
«Хокканен проти Фінляндії», №19823/92, 23 вересня 1994 р.	151
«Хорнсбі проти Греції», №18357/91, 19 березня 1997 р.	42, 134
«Храброва проти Росії», №18498/04, 2 жовтня 2012 р.	24, 48
«Царенко проти Росії», №5235/09, 3 березня 2011 р.	176
«Цеентнер проти Австрії», №20082/02, 16 липня 2009 р.	163
«Ціммерманн і Штайнер проти Швейцарії», №8737/79, 13 липня 1983 р.	150
«Цоньо Цонєв проти Болгарії», №2376/03, 14 січня 2010 р.	58, 69
«Цумтобель проти Австрії», №12235/86, 21 вересня 1993 р.	51

«Чахал проти Сполученого Королівства» [ВП], №22414/93, 15 листопада 1996 р.	103
«Чекалла проти Португалії», №38830/97, 10 жовтня 2002 р.	72, 85
«Чоркан та інші проти Румунії», №№29414/09 та 44841/09, 27 січня 2015 р.	166
«Чудун проти Росії», №20641/04, 21 червня 2011 р.	151
«Шаман проти Туреччини», №35292/05, 5 квітня 2011 р.	89
«Шомоді проти Угорщини», №5770/05, 11 січня 2011 р.	179
«Шрадек проти Австрії», №8790/79, 22 жовтня 1984 р.	32
«Штукатуров проти Росії», №44009/05, 27 березня 2008 р.	155, 163
«Шульгін проти України», №29912/05, 8 грудня 2011 р.	125
«Юліус Клойбер Шлахтхоф GmbH та інші проти Австрії», №№21565/07, 21572/07, 21575/07 та 21580/07, 4 квітня 2013 р.	23, 31
«Юрій Миколайович Іванов проти України», №40450/04, 15 жовтня 2009 р.	106, 117, 134
«Юссіла проти Фінляндії», №73053/01, 23 вересня 2006 р.	47
«Яблонські проти Польщі», №33492/96, 21 грудня 2000 р.	151
«Ягцілар та інші проти Греції», №41727/98, 6 грудня 2001 р.	148
«Яйков проти Росії», №39317/05, 18 червня 2015 р.	146
«Яма проти Словенії», №48163/08, 19 липня 2012 р.	140
«Яношевич проти Швеції», №34619/97, 23 липня 2002 р.	27
«Ярашонен проти Туреччини», №72710/11, 24 червня 2014 р.	93, 101

Практика Комітету з прав людини ООН

«Касанова проти Франції», повідомлення №1514/2006, подання від 28 жовтня 2008 р.	122
«Чернін проти Чехії», повідомлення №823/1998, подання від 29 березня 2005 р.	42

Більше інформації про Агенцію Європейського Союзу з основних прав є в мережі Інтернет. Доступ до неї можна отримати на веб-сайті FRA fra.europa.eu.

Додаткова інформація щодо практики Європейського суду з прав людини розміщена на веб-сайті Суду за адресою: echr.coe.int. Портал пошуку HUDOC забезпечує доступ до судових рішень англійською та / або французькою мовами, перекладів на інші мови, щомісячних оглядів судової практики, прес-релізів та іншої інформації про роботу Суду.

ЯК ОТРИМАТИ ПУБЛІКАЦІЇ ЄС

Безкоштовні публікації:

- одна копія:
через книжковий магазин ЄС (<http://bookshop.europa.eu>);
 - більше однієї копії чи постера/мапи:
від представництв Європейського Союзу (http://ec.europa.eu/represent_en.htm);
від делегацій у країнах, які не є членами ЄС (http://eeas.europa.eu/delegations/index_en.htm);
звернувшись до сервісу Europe Direct (http://europa.eu/europedirect/index_en.htm) або зателефонувавши 00 800 6 7 8 9 10 11 (безкоштовно у будь-якій точці ЄС) (*).
- (* Інформація, що надається, є безкоштовною, як і більшість дзвінків (хоча деякі оператори, телефонні автомати або готелі можуть стягувати плату).

Платні публікації:

- через книжковий магазин ЄС (<http://bookshop.europa.eu>).

Як отримати публікації Ради Європи

Видавництво Ради Європи публікує матеріали з усіх питань, якими займається ця організація, включаючи: права людини, юридична наука, охорона здоров'я, етика, соціальна політика, охорона навколишнього середовища, освіта, культура, спорт, молодь та охорона пам'яток. Книги та електронні видання можна знайти та замовити з великого каталогу, розміщеного на веб-сайті (<http://book.coe.int/>).

Віртуальна читальна зала дозволяє користувачам безкоштовно читати уривки з останніх публікацій, а також повний текст деяких офіційних документів.

Інформація про Раду Європи, а також повні тексти Конвенції розміщені на веб-сайті Treaty Office: <http://conventions.coe.int/>.

Доступ до правосуддя є важливою складовою верховенства права. Він дає особам змогу захищатися від порушення своїх прав, усувати наслідки порушення цивільних прав, притягати до відповідальності органи виконавчої влади та захищати себе у кримінальному провадженні. Цей посібник стисло викладає найважливіші європейські правові принципи у питанні доступу до правосуддя, переважно у сфері цивільного та кримінального права. Він покликаний глибше інформувати читачів про відповідні правові стандарти, встановлені Європейським Союзом (ЄС) та Радою Європи, зокрема, завдяки практиці Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини. Посібник може бути практичним довідником для правників, суддів та інших практикуючих юристів, які беруть участь у судових провадженнях у державах-членах ЄС та Ради Європи, а також для осіб, які працюють в громадських об'єднаннях та інших організаціях, що причетні до здійснення правосуддя.

АГЕНЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ОСНОВНИХ ПРАВ

Шварценбергплац 11 – 1040 Відень – Австрія
Tel. +43 (1) 580 30-60 – Fax +43 (1) 580 30-693

fra.europa.eu

facebook.com/fundamentalrights

linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency

twitter.com/EURightsAgency

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ РАДА ЄВРОПИ

67075 Страсбург Седекс – Франція
Tel. +33 (0) 3 88 41 20 18 – Fax +33 (0) 3 88 41 27 30

echr.coe.int

publishing@echr.coe.int

twitter.com/ECHR_CEDH

Publications Office